

**International Journal of
Islamic Economics and Finance Studies**
(Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi)

www.ijisef.org

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies

(Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi)

November/ Kasım 2017

Volume / Cilt: 3

Issue / Sayı: 3

p-ISSN: 2149-8393

e-ISSN: 2149-8407

www.ijisef.org

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies (IJISEF) is an international, academic, periodical and peer reviewed journal published by Centre of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal particularly focuses on topics related to Islamic Economics, Islamic Banking, Islamic Financial Markets, Islamic Management, Fiqh and other relevant topics. The Journal is dedicated to building a platform for academicians, market and those who are interested in Islamic economics and finance studies to share, discuss, evaluate and distribute their works and opinions.

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies is published three times a year. Further information on the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies can be found at: <http://www.ijisef.org/>

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2017 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Resarch (PESA).

Printed at Gelişim Ofset - Sakarya /TURKEY

Contact Editorial Office

Address: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail: ijisef@gmail.com

Phone: +90 532 769 5899

Fax: +90 (264) 295 6233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)

www.pesar.org

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is

Fatih YARDIMCIOĞLU

Editor in Chief / Bař Editör

Mehmet ASUTAY

Editors / Editörler

şakir GÖRMÜş

Salih ÜLEV

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları

Hakan ASLAN

Mücahit ÖZDEMİR

İsmail BEKTAş

Habib Ahmed, Durham University, UK

Lokman Gündüz, Central Bank of the Republic of Turkey

Haider Ala Hamoudi, University of Pittsburgh, USA

M. Kabir Hassan, University of New Orleans, USA

Mohammad Hudaib, University of Glasgow, Scotland, UK

Zamir Iqbal, World Bank, USA

Abdul Ghafar Ismail, IRTI, Islamic Development Bank, Saudi Arabia

Rifki Ismal, Bank Indonesia, Indonesia

Hylmun Izhar, IRTI, Islamic Development Bank, Saudi Arabia

Yusuf Karbhari, Cardiff Business School, UK

Necmettin Kızılkaya, University of Istanbul, Turkey

Dian Masyita, University of Padjadjaran, Indonesia

Shehab Marzban, Hamad bin Khalifa University, Qatar

Shinsuke Nagaoka, Kyoto University, Japan

Saduman Okumus, Istanbul Commerce University, Turkey

Mehmet Sarac, University of Istanbul, Turkey

Zurina Shafii, Universiti Sains Islam Malaysia, Malaysia

Fatih Savaşan – Sakarya University, Turkey

Noor Zahirah Mohd Sidek, Universiti Teknologi MARA, Malaysia

Olivia Orozco de la Torre, Casa Árabe, Spain

Abdullah Turkistani, King Abdul Aziz University, Saudi Arabia

Rodney J. Wilson, Durham University, UK & INCEIF, Malaysia

Abstracting/Indexing: ASOS Index, Index Islamicus Google Scholar, BASE, CiteFactor, ESJI, Research Bible, Scientific Index, JournalTOC, DRJI, İSAM, J-GATE, DOAJ, E-MAREFA

IJISEF is an International Refereed Journal.

www.ijisef.org

Equitable Distribution of Income with Growth in an Islamic Economy	6
<i>Salman Ahmed Shaikh</i>	
Perceptions of Islamic Banking Among Muslim and Non-Muslim Citizens in Tanzania	15
<i>Nahifa Said Soud</i>	
<i>Özlem Sayılır</i>	
Determinants of Poverty amongst <i>Zakah</i> Recipients in Indonesia: A Household Level Analysis	30
<i>Rahmatina A. Kasri</i>	
Measuring the Waste-Conscious and Saving Habits of the Youth in Turkey: The Sample of Istanbul Medipol University	41
<i>İrfan Ersin</i>	
<i>Serkan Eti</i>	
Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri	
<i>Süleyman Kaya</i>	
<i>Muhammed Emin Durmuş</i>	50
<i>İsmail Bektaş</i>	
<i>Arif Akkaya</i>	
İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi	63
<i>Mervan Selçuk</i>	
<i>Fatih Yardımcıoğlu</i>	
İslam Ekonomisi Umudunun Yeniden Doğuşu	79
<i>Asad Zaman</i>	
<i>Çeviren: Ali Can Yenice, Abdullah Talha Genç</i>	

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Equitable Distribution of Income with Growth in an Islamic Economy

Salman Ahmed Shaikh

PhD, National University of Malaysia, salman@siswa.ukm.edu.my

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.01

ABSTRACT

Keywords: *Income Inequality,
Wealth Inequality, Islamic
Economics, Zakat, Inheritance
Laws, Public Policy.*

In this paper, we identify institutions in Islam that can help in achieving egalitarian distribution of income along with continued growth. We discuss that the principle of risk-based productive enterprise can foster capital formation and entrepreneurship in an Islamic economic framework that disallows fixed return on money capital in the form of interest. We discuss that a uniform Zakat levy on wealth and produce can result in tax rate smoothing, automatic stabilization of business cycle and encourage long-term investments. We also highlight the effects of inheritance laws of Islam on intergenerational redistribution of endowments. We argue that endowment redistribution in every generation in each family unit will automatically keep the inequitable distribution of resources in check without depending on the pace, nature and distribution of economic growth. We use mathematical modeling to show the effects of these institutions on economic outcomes.

© 2017 PESA All rights reserved

1. Introduction

It is an undeniable empirical reality that income distribution has worsened in recent decades. Piketty (2014) writes that 60% of the increase in US national income in the 30 years after 1977 went to just the top 1% of the earners. The only section of the US population that has done better than the top 1% is the top 10th of that 1%. The other revealing statistic Piketty (2014) mentions is that the top 0.1% of Americans claim 9% of income which is up from 2% at the middle of the twentieth century. The top 0.1% people hold a near-record 22% of the wealth while the top 0.01% people claim a bigger income share than at any other time in the history. It is also astonishing that corporate profits have swelled in post-WWII period and the average CEO earns as much as earnings of 331 workers, up from a 24 to 1 ratio in the 1960s. While the top 10% have amassed more wealth in the last 50 years, America's bottom 90% is falling deeper and deeper into debt.

Income inequality even in OECD (Organization for Economic Cooperation & Development) countries is at its highest level for the past half-century. The average income of the richest 10% of the population is about nine times that of the poorest 10% across the OECD, up from seven times 25 years ago. Past growth experience of Japan and USA or even recent growth experience of India and China has shown an increase in income inequality in these countries. Economic growth has failed to improve income distribution in these countries.

In this backdrop, we identify specific institutions in Islam that can help in achieving an egalitarian distribution of income along with continued growth. Section 2 reviews the theoretical and empirical literature on income distribution and economic growth. Section 3 discusses the effects of Zakat on wealth redistribution. Section 4 explains the effects of Islamic inheritance laws on wealth redistribution. Section 5 explores how to achieve egalitarian income distribution in an Islamic economic framework. Section 6 discusses the Islamic perspective on wage inequality in particular. Section 7 discusses how Islam removes the extractive institutions that perpetuate income and wealth inequality in an economy, especially the institution of interest and freedom to devise tax policy for elite interest groups in capitalistic democracies that put the welfare of future generations in jeopardy by excessive deficit financing and inflation tax.

2. Literature Review

According to Islamic worldview, the worldly life is a trial for humans in which they are being tested for their thankfulness and obedience to Allah (Al-Mulk: 2). Allah has given unequal endowments to humans so that they employ each other (Al-Isra: 30; Al-Ankabut: 62; Saba: 39; Ash-Shura: 12 and Az-Zukhruf: 32). Endowment inequality is also a means to test their thankfulness and patience. However, Islam does not approve extractive institutions such as Riba (usury) and public policies which result in concentration of wealth. Islam accords due importance to redistribution and reducing concentration of wealth in few hands (Al-Hashr: 7).

In classical and neoclassical growth theory, it is argued that inequality is necessary to kick-start economic growth. In the Lewis model (1954), the capitalist class is expected to instigate economic growth through production in the modern manufacturing sector. Kuznets (1955) argues that economic growth will trickle down to the masses after sustainable economic growth is achieved.

Explaining the reason why income inequality in the initial stages of development may be necessary, Persson & Tabellini (1991) explain through a model that people with sufficiently low income do not accumulate any capital per worker. Hence, at very low levels of development, redistributing income towards the rich may increase aggregate savings and hence lead to more rapid growth if the rich have a higher marginal propensity to save than the poor.

In the theoretical economics literature, productivity changes, differential savings behavior and exploitation of workers are some of the factors which are suggested to explain persistent income inequality (Robinson, 1976). Nevertheless, in the empirical economics literature on the relationship between inequality and growth, we have no definite consensus. Some studies do point out the growth-enhancing function of income inequalities. Forbes (2000) suggests that in the short and medium term, an increase in a country's level of income inequality has a significant positive relationship with

subsequent economic growth. Barro (2000) in an empirical study shows little overall relation between income inequality and the rates of growth and investment. His results indicate that higher inequality tends to retard growth in poor countries and encourage growth in richer places. However, this relation does not explain the bulk of variations in inequality across countries or over time.

On the political economy of income inequality, Persson & Tabellini (1991) suggest that to begin the economic growth process, restricting the political participation of the poor is a useful and effective policy tool since such restrictions were common in the political history of the Western democracies. A stiffer limit on political participation would prevent the distributional conflict from manifesting itself in policies that limit the incentives for accumulation, and could thus keep up growth even in the presence of acute inequality. The noted authors contend that as development progresses and inequality is reduced, political rights could be extended to larger fractions of the society without endangering economic growth. Aghion et al. (1999) maintain that temporary reduction in after-tax inequality that would foster investment incentives and growth in the short run would result in a rise in inequality as a consequence of the induced technical progress. What is needed is a permanent redistribution policy in order to control inequality and foster social mobility and growth.

Alesina & Rodrik (1991) show that democracies with an uneven distribution of wealth should exhibit lower growth than democracies with more equally distributed resources. This is because a large working class with little capital would vote for high taxes on capital. Such high taxes would reduce the incentives to invest and hence retard capital accumulation process and sustainable ongoing economic growth. As a result, dictatorships in which the wealth owners control policy should experience high growth, regardless of the distribution of resources. On the other hand, populist non-democratic governments should experience lower growth because of the pressure from the working class to tax the rich capitalists.

The empirical evidence especially in recent decades challenges the pro-growth function of income inequality. As against the inverted U-hypothesis, even the successful growth stories of OECD countries, North America and parts of Asia have not been able to avoid unequal distribution of resources. Lucas (1993) presents an interesting case study of South Korea and Philippines. Both countries were similar with respect to GDP per capita, population, urbanization and school enrollments. However, despite the identical point of beginning, Korea experienced 'miraculous' growth averaging about 6% per year, while the Philippines stagnated at about 2% per year over the next quarter century. Lucas (1993) argues that looking beyond the aggregate indicators in these countries; the initial conditions were in fact quite different. The income distribution was relatively more unequal in the Philippines. Hence, it shows that high inequality of income can hamper growth which is against the conventional Kuznets curve hypothesis.

Benabou (1996) provides a review of recent empirical literature that has challenged the pro-growth effect of rising inequality of income. Usually, such studies are based on cross-country regressions of GDP growth on income inequality. They unanimously find a negative correlation between the average rate of growth and a number of measures of inequality. Recently, Piketty (2014) confirms that inequality has grown over a long period of time on a sustained basis in the developed world with capital accumulating more and more of the pie. While the economic role of financial development in enabling efficient intertemporal transfer of funds and risk cannot be undermined, it is also a fact that financial development that strengthens the elite class can attenuate income distribution further. Beck et al. (2007) argue that it is possible that financial development may boost the growth rate of aggregate per capita GDP, but this does not necessarily imply that financial development helps the poor. This can be more severe where capital markets are imperfect.

Aghion et al. (1999) list three reasons why inequality may have a direct negative effect on growth. First, inequality reduces investment opportunities. Second, inequality worsens borrowers' incentives. Third, inequality generates macroeconomic volatility. Aghion et al. (1999) suggest that redistribution to the less endowed, by reducing inequality, can therefore be growth enhancing in such an economic environment. Persson & Tabellini (1991) contend that inequality is harmful to growth. They argue that a society where distributional conflict is more important, political decisions are more likely to produce economic policies that allow private individuals to seek rents.

Highlighting the institutional and historical explanations of changes in income distribution of regions, Acemoglu et al. (2002) contend that among the areas colonized by European powers during the past 500 years; those that were relatively rich in 1500 A.D. are now relatively poor. According to Acemoglu et al. (2002), this institutional reversal resulted from the differential profitability of particular choice of colonization strategies in different environments. In prosperous and densely settled areas, Europeans introduced or maintained already existing extractive institutions. In contrast, in previously sparsely settled areas, Europeans settled in large numbers and created institutions of private property, provided secure property rights to a broad cross-section of the society and encouraged commerce and industry. Along the same lines, Engerman & Sokoloff (2002) argue that societies in the Americas that began with more extreme inequality or heterogeneity in the population were more likely to develop institutional structures that greatly benefitted members of the elite classes by providing them with more political influence and access to economic opportunities.

On the determinants of income inequality, Aghion et al. (1999) argue that technological change and the implementation of General Purpose Technologies (GPT) crucially explains the recent upsurge in wage inequality. They suggest that the effect of the biased technological change on income inequality is nonlinear. The arrival of a new GPT increases the skill premium because of the high demand for skilled labor during the first stages of social learning. Then, as time passes, the skill premium starts to go down as most sectors have made the transition to the new GPT and the supply of skilled labor shifts rightward. Citing US data, Aghion et al. (1999) highlight that there is a reduction in the skill premium since the mid-1990s. While it is posited that wage inequality will reduce with the increase in skilled labor supply and assimilation of technology, same is not the case with capital. Indeed, capital accumulation and financial depth have increased the capital inequality further in the US and other developed countries as documented recently by Piketty (2014).

3. Effects of Zakat on Wealth Redistribution

Zakat is a compulsory obligation in the faith of Islam to pay a certain part of surplus wealth to the specified beneficiaries every year. As per Islamic principles, every year, 2.5% of wealth subject to Zakat has to be paid by the Muslims to the eight specified heads of beneficiaries and causes. Zakat is compulsory to be paid by every Muslim who owns sufficient amount of wealth. In Islamic jurisprudence, if a Muslim owns an equivalent monetary sum of Nisab, he has to pay 2.5% of surplus wealth above the Nisab every year.

Zakat is an important institution in an Islamic economic framework for poverty alleviation and economic welfare. In this section, we present a simple illustration of how the institution of Zakat in an Islamic economy reduces wealth concentration. For a particular individual, net Zakat wealth at a point in time is given by equation (i):

$$W_t = I_t - 0.025(NZW_{t-1}) + W_{t-1} - C_t \quad \text{---- (i)}$$

Here,

I_t is income of individual in time period 't'.

NZW_{t-1} is the base of wealth that will be used for Zakat deduction.

W_{t-1} is the wealth of individual 'i' in previous time period.

C_t is the consumption in time period 't'.

Simplifying equation (i), we get:

$$W_t = I_t - 0.025(W_{t-1} - N_{t-1}) + W_{t-1} - C_t \quad \text{---- (ii)}$$

$$W_t = I_t - 0.025W_{t-1} + W_{t-1} + 0.025N_{t-1} - C_t \quad \text{---- (iii)}$$

$$W_t = I_t + 0.975W_{t-1} + 0.025N_{t-1} - C_t \quad \text{---- (iv)}$$

Expanding it iteratively forward, we get

$$W_{t+1} = I_{t+1} + W_t - 0.025(W_t - N_t) - C_{t+1} \quad \text{---- (v)}$$

$$W_{t+1} = I_{t+1} + 0.975W_t + 0.025N_t - C_{t+1} \quad \text{---- (vi)}$$

$$W_{t+1} = I_{t+1} + 0.975(I_t + 0.975W_{t-1} + 0.025N_{t-1} - C_t) + 0.025N_t - C_{t+1} \quad \text{---- (vii)}$$

$$W_{t+1} = I_{t+1} + 0.975I_t + 0.950625W_{t-1} + 0.024375N_{t-1} + 0.025N_t - 0.975C_t - C_{t+1} \quad \text{---- (viii)}$$

It can be seen that the wealth function will decumulate base year wealth and overall wealth can only increase with an increase in income, labor plus non-labor.

4. Effects of Islamic Inheritance Laws on Wealth Redistribution

In this section, we present a simple two-period lifecycle model which illustrates the effects of Islamic laws of inheritance and Zakat on reducing wealth inequalities. We start with two equations that describe the budget constraint for the head of household. Equations (ix) and (x) describe the lifetime consumption cycle for the head of household in a two-period model. We assume that the head of household lives for two periods. He allocates lifetime resources earned through labor income and non-labor income on lifetime consumption. Left hand sides of the equations (ix) and (x) describe the value of lifetime expenditure and right hand sides of the equations (ix) and (x) describe the value of lifetime resources.

$$P_1 C_1^H + 0.975A_1^H = Y_1^H + (1 + p_r)A_0^H \quad \text{---- (ix)}$$

$$P_2 C_2^H + 0.975A_2^H = Y_2^H + (1 + p_r)A_1^H \quad \text{---- (x)}$$

Here,

P_1 and P_2 are prices of aggregate consumption goods in period 1 and 2.

C_1^H and C_2^H are consumption by the head of household in period 1 and 2.

A_0^H and A_1^H are the wealth / assets brought in the beginning of period 1 and 2 respectively.

p_r is the ex post average rate of return on an investment opportunity in the real sector of the economy.

A_1^H represents the value of net assets at the end of period 1. The head of household will have to pay 2.5% Zakat on these assets and hence, only the value of $0.975A_1^H$ worth of assets will be transferred to period 2 from period 1.

Likewise, A_2^H represents the value of assets / wealth in the ownership of head of household at the end of period 2 (the terminal period of life). Hence, the value of A_2^H will equal the value of bequests, B^H .

According to Islamic law, the leftover assets of the deceased are distributed among the close relatives including parents, spouse and children. Each one of those close relatives gets a prescribed share. We denote the share by α_i . Hence, we can write B^H as:

$$B^H = \sum_i^n \alpha_i B^H \quad \text{---- (xi)}$$

This presentation of lifetime resource allocation on consumption shows that in an Islamic economy, there is no risk-free non-labor income. The only way a person can add to lifetime resources beyond his labor income is through earning profits on entrepreneurial investments in either one's own business or by participating in other's business via the partnership modes of Mudarabah and Musharakah.

Secondly, this model also shows that if a person keeps investible wealth idle, then Zakat will decumulate the idle capital. Hence, in an Islamic economy, the system of Zakat ensures circulation of wealth in productive use and increase the supply of investable wealth in the real sector of the economy. The

subsequent increase in investible wealth will increase employment opportunities and hence provides a market-based solution to kick-start economic growth in the economy.

The model shows that during the lifetime, wealth concentration is reduced through disallowing provision of risk-free nonlabor income as a function of wealth. Wealth concentration is also checked through Zakat on idle investible wealth. Lastly, the leftover wealth after the lifetime will be distributed among the close relatives. This also systematically and permanently checks wealth concentration in each household across time and space at the most micro level possible.

Hence, when wealth distribution gets equitable, the income distribution too is expected to become more equitable in an interest-free economic framework. With the prohibition of interest based earnings, the wealth can only be invested in the productive enterprise. What can expedite this investment is the fact that if wealth is not invested in a productive enterprise, wealth Zakat would automatically take the part of idle wealth from the wealth owner and distribute it in society among the people who need it and who can make productive use of it.

Hence, not only the income and wealth distribution become more equitable, the efficiency in the use of productive resources also increases in an Islamic economy. It is important to note that these are the mechanisms which perform their work without the intervention of the state and use of any clever discretionary ad-hoc policy.

5. Achieving Egalitarian Income Distribution in an Islamic Economic Framework

In this section, we see how income is earned by households in an Islamic economic framework. Income function of an individual 'i' can be represented by:

$$I_t = wL_t + E(\pi_t) + rA \quad \text{---- (xii)}$$

Where 'r' is rent on physical asset holdings 'A'. Market wage is 'w'. Labor supply is L_t . L_t is expected to be higher in an Islamic economy than in a capitalist economy. The reason is that the feasible income sources in an Islamic economic framework will not allow a perpetual income source which is a direct function of past accumulated wealth.

$E(\pi_t)$ is income from direct and indirect participation in entrepreneurial activities for individual in time period 't'. $E(\pi_t)$ can be represented as:

$$E(\pi_t) = \sum_{j=1}^k p_j \pi_j \quad \text{---- (xiii)}$$

Provided that $0 < p_j \leq 1$.

Where

p_j is the profit sharing ratio in project 'j' agreed for time period 't' at time period 't-1'.

π_j is the profit in project 'j'.

If a person is a sole entrepreneur in some project 'j'. Then, p_j will be equal to unity.

It can be seen that in an Islamic economy, there is no provision for risk-free income. The legitimate sources to earn include income from providing factor services like labor, use of land in ownership, possession and risk and any other income from entrepreneurial undertakings in investment opportunities in the real sector of the economy.

If the average ex-post realized return from investment opportunities is low, the household will have to increase labor supply to compensate for the lower income from entrepreneurial investments. Increase in labor supply will reduce wage bill for the production sector and hence will increase the ex-post realized rate of return from entrepreneurial investments. Hence, this adjustment process of capital mobility and labor market transitions will lead to an equilibrium state where the share in the income of the workers and capitalists are closer to each other except for differences in risk tolerance, risk preference, effort and skills.

6. Wage Differentials or Discrimination: Islamic Perspective

One of the explanations often given for the presence of income inequality is that people have different skills and their productivity levels are different. Some people are ambitious and using their innate abilities and opportunistic circumstances, they tend to acquire highly employable skills and are therefore worthy of relatively above average compensation. On the other hand, people who do not have the mentioned characteristics or circumstances may get relatively lesser compensation.

The promise of equal wage and standard of living in Marxism is very attractive at its face value and especially to the masses that generally do not have highly employable and demanded skills, access to quality education and opportunistic circumstances. The argument that each person as a human being shall have equal rights and equal standard of living seems convincing. However, it is a fact that people have a different tolerance for risk, different innate abilities, different attitudes towards progression in life and career, different levels of ambitions and as a result, they exert different levels of effort in acquiring education, skills set and as a result, their productivity levels are different. The variations in characteristics highlighted above may not necessarily be a result of discrimination. Most of these could be controlled and shaped by individuals and their intertemporal choices. Equating everyone's compensation despite these variations and as a result of independent economic choices would be unjustified.

Nevertheless, Islam addresses the problem of inequality of income and discriminatory access to resources in a different and direct way. We have seen that inequality of income can result in biased access to education, health and welfare services. It is possible that people with low income are unable to have access to quality education, quality health facilities, unable to invest in skill enhancement and human capital development and due to that, they may remain in a poverty trap and unable to get out of it in a free market economy.

With regards to discrimination, as per Islam, there shall be no discrimination based on gender, religion, and ethnicity. But, if people have different levels of productivity, then their wages can be different and determined in the labor market through demand and supply.

With regards to inequality of income, we know that income inequality can result from wealth inequality when there is a fixed return on loanable wealth in the form of interest. Interest-based financial intermediation brings concentration of wealth eventually in every society by granting a private right of fiat money creation to the central bank and by allowing fractional reserve system which gives the right to private banks to create credit money. This money capital can be loaned out and fixed interest can be earned on it. Hence, capitalists will be immune to losses, fluctuations and uncertainty of business cycles to a large extent. But, the other factors of production cannot have that luxury as their compensation from the productive activity is either linked with provision of services (in the case of labor) or provision of assets (land or physical capital) that have intrinsic value, but they are scarce and they also lose 'use value' with the passage of time unlike the money capital.

Hence, in a nutshell, Islam allows wage differentials based on productivity differences, but does not allow discrimination. Furthermore, if wage differentials are because of characteristics that require equitable distribution and access to resources, then, Islam has unique mechanisms that ensure equitable distribution of resources and opportunities.

7. Removing Extractive Institutions for Reducing Inequalities

Most developing countries are going through a perpetual debt trap which takes away resources that could have been used on development, but instead are used to service compounded debt. We cite some of the literature that has documented the impact of interest based loans on development.

Ajayi & Oke (2012) found in an empirical study for Nigeria that external debt burden had an adverse effect on the per capita income and led to the devaluation of the currency, increase in unemployment, social strife and poor educational system. Easterly (2002) presented a similar empirical evidence which shows a negative effect of indebtedness on growth. Explaining the evidence, he stated that the paradox of debt is that heavily indebted poor countries (HIPC) became more heavily indebted after two decades of debt relief efforts. He stated that even concessional financing, a form of debt relief also failed to reduce

the net present value of debt. According to him, the record is not encouraging for the success of current debt relief efforts. Cunningham (1993) collecting evidence for the period 1971-1987 from 16 HIPC countries found a significant negative relationship between the growth of debt burden and economic growth in these countries.

It is not just Africa that is suffering from the debt crisis. Other developing regions are also having the same negative impacts. Malik et al. (2010) provided the empirical evidence for Pakistan's economy which shows the negative and significant relationship of external debt with economic growth. Currently, Pakistan pays around 50% of tax revenues in debt servicing which is far below its development spending. Most of the debt is of the nature of deadweight debt, i.e. used to pay off other debts or for non-development spending.

The disincentive to enter in entrepreneurial pursuits because of lack of willingness of capitalists to risk capital while having the opportunity to earn fixed interest income brings down investment in the economy. The decline in the potential investment in productive pursuits reduces real sector economic growth, keeps unemployment high and it adds burden to the fiscal position of the government to spend on transfer payments. Then, if more money is printed, it increases national indebtedness and which can eventually result in a country paying a major portion of its gross national income every year in the form of interest, which is the price of valueless fiat money in a loan transaction.

Islam removes the extractive institutions that perpetuate income and wealth inequality in an economy, especially the institution of interest and freedom to devise tax policy for elite interest groups in capitalistic democracies that put the welfare of future generations in jeopardy by excessive deficit financing and inflation tax. A uniform Zakat levy on wealth and produce can result in tax rate smoothing, automatic stabilization of business cycle and encourage long-term investments and decision making without leaving the long-term planner in the private sector to worry about fiscal policy reversals (i.e. Ricardian equivalence).

Conclusion

Industrialization gave birth to sustainable economic growth in the countries that led the technology frontier. This growth was not equally shared across countries and hence, it created the gap between the pioneers and the laggards. In the twenty first century, we face the challenge to ameliorate the great gap between the rich and the poor countries that has appeared in the course of the twentieth-century economic growth program. We identified specific institutions in Islam that can help in achieving an egalitarian distribution of income along with continued growth. We discussed that the principle of risk-based productive enterprise can foster capital formation and entrepreneurship in an Islamic economic framework that disallows fixed return on money capital in the form of interest. We discussed that interest-free financial intermediation can stabilize the economy from credit default shocks by ensuring wide risk sharing. We discussed that a uniform Zakat levy on wealth and produce can result in tax rate smoothing, automatic stabilization of business cycle and encourage long-term investments and decision making without leaving the long-term planner in the private sector to worry about fiscal policy reversals (i.e. Ricardian equivalence). We also highlighted the effects of inheritance laws of Islam on intergenerational redistribution of endowments. We argued that endowment redistribution in every generation in each family unit will automatically keep the inequitable distribution of resources in check without depending on the pace, nature and distribution of economic growth.

References

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2002). "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", *Quarterly Journal of Economics*, pp. 1231 – 1294.
- Aghion, P., Caroli, E., & Garcia-Penalosa, C. (1999). "Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories", *Journal of Economic Literature*, pp. 1615 – 1660.
- Boboye, L., & Ojo, M. (2012). "Effect of External Debt on Economic Growth and Development of Nigeria". *International Journal of Business and Social Science*, 3(12), pp. 297 – 304.

- Alesina, A., & Rodrik, D. (1991). "Distributive Politics and Economic Growth", Working Paper No. 3668, *National Bureau of Economic Research*.
- Barro, R. J. (2000). "Inequality and Growth in a Panel of Countries", *Journal of Economic Growth*, 5(1), pp. 5 – 32.
- Beck, T.; Demirgüç-Kunt, A. & Levine, R. (2007). "Finance, Inequality and the Poor", *Journal of Economic Growth*, 12 (1), pp. 27 - 49.
- Benabou, R. (1996). "Inequality and Growth." *NBER Macroeconomics Annual 1996, Volume 11*, pp. 11 – 92. MIT Press.
- Cunningham, R. T. (1993). "The Effects of Debt Burden on Economic Growth in Heavily Indebted Developing Nations". *Journal of Economic Development*, 18(1), pp. 115 – 126.
- Engerman, S. L. & Sokoloff, K. L. (2002). "Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development among New World Economies", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 9259.
- Easterly, W. (2002). "How Did Heavily Indebted Poor Countries Become Heavily Indebted? Reviewing Two Decades of Debt Relief", *World Development*, 30(10), pp. 1677 – 1696.
- Forbes, K. J. (2000). "A Reassessment of the Relationship between Inequality and Growth", *American Economic Review*, 90(4), pp. 869 – 887.
- Kuznets, S. (1955). "Economic Growth and Income Inequality", *The American Economic Review*, pp. 1 – 28.
- Lewis, W. A. (1954). "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *The Manchester School*, 22(2), pp. 139 – 191.
- Lucas Jr. Robert E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22, pp. 3 – 42.
- Lucas Jr. Robert E. (1993). "Making a Miracle", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, pp. 251 – 272.
- Malik, S.; Hayat, M. K. & Hayat, M. U. (2010). "External Debt and Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan". *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 44, pp. 88 – 97.
- Meadows, D. H.; Goldsmith, E. I. & Meadow, P. (1972). "The Limits to Growth", Vol. 381. London: Earth Island Limited.
- Persson, T. & Guido, T. (1991). "Is Inequality Harmful for Growth? Theory and Evidence", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 3599.
- Piketty, T. (2014). "*Capital in the Twenty-first Century*", New York: Harvard University Press.
- Robinson, S. (1976). "A Note on the U Hypothesis Relating Income Inequality and Economic Development", *American Economic Review*, 6(3), pp. 437 – 440.
- Romer, P. M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, pp. 1002 – 1037.
- Romer, P. M. (1990). "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98(5), pp. 71 – 102.
- Solow, R. M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". *The Quarterly Journal of Economics*, pp. 65 – 94.

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Perceptions of Islamic Banking Among Muslim and Non-Muslim Citizens in Tanzania

Nahifa Said Soud

Anadolu University, naysoud@gmail.com

Özlem Sayılır

Asst. Prof. Anadolu University, Faculty of Business Administration, osayilir@anadolu.edu.tr

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.02

ABSTRACT

Keywords: *Islamic Banking,
Perception, Awareness*

JEL Classification Code: *N27,
N37, E59.*

This study investigates perceptions of Muslim and non-Muslim citizens with respect to Islamic banking in Tanzania. We also attempt to measure the awareness regarding Islamic banking products and services as well as the factors which influence citizens of Tanzania in choosing Islamic banking. We explore if there are any similarities and differences between Muslim and non-Muslim citizens. By using snow ball sampling technique, a sample of 660 citizens (50% Muslim and 50% non-Muslim) was surveyed. Chi-square test was used to test if there is any significant difference between perceptions of Muslim and non-Muslim toward Islamic banking in Tanzania. Our findings imply that there a significant difference between perceptions of Muslims and non-Muslims with respect to Islamic banking in Tanzania. Furthermore, with respect to level of awareness of Islamic banking our findings reveal that nearly two thirds of Muslim respondents are aware of Islamic banking whereas only one third of non-Muslim citizens are aware of Islamic banking. Respondents claim that they learn about Islamic banking products and services mostly through friends or Islamic banks. Moreover, Muslim and non-Muslim citizens tend to have different factors which may encourage or discourage them to use Islamic banking.

1. Introduction

Islamic finance has distinctive characteristics because its foundation is based on Shariah principles and rules of Islamic law. Islamic banking system is an important element of Islamic finance.

Islamic banking, by the definition of international association of Islamic banks (IAOIB),” Is a banking system which was established to utilize fund in accordance to Islamic Shariah principle. The main objectives of Islamic banking are to improve the system of Islamic banking services and to help both Muslims and non-Muslims customers. Another objective of Islamic banking activities is to compromise the prohibited act interest (riba) in all forms of undertakings through business and trade activities, which must be based on fair business and profit and loss sharing.

Islamic banks offer products and services which are free of interest unlike conventional banks. Islamic banking was first developed in the 1970s in the Persian Gulf states, whereby its customers almost were exclusively observant Muslims who needed a banking system that complied with Islamic Shariah principles. These principles consist of prohibitions of investing in businesses deemed morally harmful, such as alcohol or pornography and lending money with interest, which is known as usury.

Through the latest global financial crisis, Islamic banking and finance has become one of the mostly discussed issues around the world. Islamic banks have been evaluated since the beginning of the crisis in order to identify their characteristics, opportunities, weaknesses, and sources of resilience.

Islamic banking has the potential to enhance financial sector development in Tanzania. Tanzania is a developing country and its economic growth can be reinforced by financial sector development especially through the expansion of Islamic banking.

- **Islamic Banking Principles**

Islamic banking is the banking system which complies with *Shariah* principles. We can say Islamic banking serves the purposes of conventional banking, but the main difference is commitment to Shariah principles which prohibit what so called interest. The principles of Islamic banking are explained below. Brian Kettell (2011).

- **Principle of profit and loss sharing.**

One of the most important principles of Islamic banking is encouraging Muslims to invest their money to become partners by sharing profit and loss in the business, instead of investing where two parties become debtor and creditor. In Islam, profit is considered as the reward of capital. A depositor in Islamic banks can make a profit through profit sharing by contributing his capital to the business partnership and through rental earning on an asset that has been financed by his capital.

- **Prohibition of riba**

Another principle of Islamic banking is prohibition of riba (interest). Interest means an effortless profit that increases the principal or wealth without paying any effort. Any payment over and above the actual return is considered as an interest and in Islam is totally prohibited.

- **Shariah approved activities**

All activities which are forbidden in Islam are not allowed in Islamic banking, either by investing or through supporting those activities. Islamic banking must operate in accordance with the rules and shariah principles under Islamic trading transaction.

- **Money is a potential capital**

In Islam, money is considered as medium of exchange. This means that money cannot buy money, except money can only buy goods or services by selling them for profit amount.

- **Certainty principle**

According to this principle, uncertainty, risk or speculation is totally prohibited in Islamic banking. For that reason, options and futures are considered as un-Islamic contracts, since they determine the rates by interest differential. Minor uncertainties are permitted when necessary.

- **Openness, transparency and disclosure principle**

In Islam, openness, transparency and disclosure of information are most important principles in any contractual obligation. The main objective here is to reduce the risk of asymmetric information and moral hazard problems. The contacting party should know each and everything about the product or services in exchange.

Islamic Banking in Tanzania

In today's world, Islamic banking is getting a wider attention by non-Muslim because Islamic banking systems are open to all people of different faith. Tanzania is one among the countries which has been promoting the idea of implementing Islamic Banking System (IBS). Tanzania, being the 31st big country in the world has a population of 49.1 million, whereby from that population 27.01 million are Muslim, which constitutes 55% of the total population.

After liberalization of the banking and finance sector, Tanzania has become one of the countries in Africa experiencing new ways of banking. It has switched from the mobile banking to Islamic banking and from the old aged conventional banking to Islamic banking. In Tanzania, there is a great demand that drives changes in this field, not for the benefit of the few but the whole community, spiritually and materially. Despite the recent financial crises, some of the banks in Tanzania have been launching the services of Islamic banking to meet their market needs. Kenya Commercial Bank (KCB) became the first bank in Tanzania to offer Shariah compliant bank products under the brand name of Amana accounts in April 2008. Currently, they have established an autonomous department in charge of developing and managing Islamic bank products (KCB, 2012).

In 2010, the National Bank of Commerce (NBC, 2012) launched Islamic banking services that offer the options of the cheque and saving account with embedded death benefits (NBC, 2012). At the same year, the Standard Bank, which is a member of the Standard Bank Group, launched Shariah banking products under the principles of Islamic laws. The first products that were offered are transacting plus and current account which is 100 percent Sharia compliant (Sisay, 2012).

In 2011, the people's bank of Zanzibar (PBZ, 2012) launched an autonomous Islamic division under the name of Ikhlas bank on 17th January 2011 (PBZ, 2012). Currently PBZ has six Islamic bank branches Unguja they have two branches Mwanakwerekwe and mpirani, where by Pemba they have one branch at Chake Chake, in Dar es Salaam they have two branches at Lumumba and Tazara and another banch in Mtwara. PBZ under Islamic banking system offers Shariah Deposits accounts and Shariah Financing products.

Moreover, there is only one full-fledged islamic bank in Tanzania which is Amana Bank Ltd. The bank was granted a personal license by Bank of Tanzania on 4th February 2011 and then incorporated on 25th February 2011 with an authorized share capital of TZS 100 billion and paid up capital of TZS 21.5 billion (Amana Bank, 2012).

Many other conventional banks In Tanzania have established non-full-fledged islamic bank, whose services are provided via a separate window. This includes the National Bank of Commerce, the Stanbic Bank, Kenya Commercial Bank, the Bank of Baroda and the People Bank of Zanzibar. These banks offer current, savings and investment account. However, do not offer the full range of all the modes of financing available in islamic banking practices. Thus, funds for these banks are collected from such deposit products. (Kisilwa, 2012).

- **Problem Statement**

Introduction of Islamic banking system may encounter a lot of challenges, especially in countries where there is a high proportion of non-Muslim citizens, possibly due to misconceptions. Lack of knowledge, awareness, and understanding of the key concepts of Islamic banking can result in limited participation in the system even for Muslim citizens. Non-Muslim citizens may perceive Islamic banking negatively

and think that Islamic banking is only for Muslim citizens. There might be objections and criticisms from some non-Muslim individuals and their religious organizations which may hinder participation of non-Muslim citizens in the Islamic banking system.

In Tanzania especially in Zanzibar, some problems are arising from non-Muslim's refusal to accept the system as an alternative or at least as an additional mode of banking. Islamic banks in Tanzania have a limited number of customers probably because of misperceptions of both Muslim and Non-Muslim with respect to Islamic Banking. Lack of awareness and knowledge of the key concepts of Islamic banking may cause citizens to refrain from becoming Islamic banking customers. Based on these issues, this study intends to examine perceptions as well as level of awareness and knowledge of Muslim and non-Muslim citizens concerning Islamic Banking in Tanzania.

Research Objectives

The general objective of this study is to assess the perception of Muslim and non-Muslim towards the introduction of Islamic banking in Tanzania. Specifically, this study intends to achieve the following objectives:

- i. To compare the perceptions of Muslim and Non-Muslim citizens with respect to Islamic banking
- ii. To explore awareness of Islamic banking products and services among Muslim and non-Muslim citizens
- iii. To examine the factors which encourage Muslim non-Muslims to choose Islamic banking products and services (to compare if there are any similarities and differences)
- iv. To examine the factors which restrain Muslim and non-Muslim from choosing Islamic banking products and services (to compare if there are any similarities and differences)

2.Literature Review

In this section, we summarize some of the empirical studies on the subject of our study.

Abdullah, et.al. (2012), examined the perceptions of non-Muslim customers towards Islamic banking in Malaysia. The outcome of the study presented that Islamic banking services are making progress among non-Muslims in Kuala Lumpur. Most of the customers have both Islamic and conventional banking accounts, showing that non-Muslims really supported Islamic banking system in that area.

Kaynak, *et al.* (1991) examined the commercial bank selection in Turkey, and revealed that there are different among bank customers in their bank patronage behavior where by demographic and socioeconomic factors are considered.

Lateh, *et al.* (2009), studied the perception Muslim and non-Muslim of Thailand customers towards the objectives and characteristics of the Islamic banks and identified the bank criteria which lead customers to choose Islamic banking. The findings revealed that there is a significant difference with respect to perceptions between Muslim and non-Muslim customers, which lead different selection criteria for Islamic banking. Muslims consider the prohibition of interest more, while non-Muslims tend to concern more about reputation and image, knowledge and competent personnel to select Islamic banking.

Ahmed (2014), explored the viewpoints of employees who work in Islamic banks in Muscat to review their perceptions toward the Islamic banking. The result revealed that bankers have limited knowledge regarding Islamic banking. Most of the bankers working in the operation department are diploma holder or below.

Akbar, *et al.* (2012), examined the user perception of Islamic banking practices in the United Kingdom. The result found out that Islamic banking in United Kingdom is not fully aligned with the paradigm version of Islamic finance. Respondents agree that profit and loss sharing is among the elements which shows the true spiritual of Islamic banking practice, while on the other hand due to the lack of awareness of Islamic banking product and services respondents they are not sure about full benefit of Islamic

product and service. On that reason, it suggested that by generating more awareness to the users about Islamic banking it will lead achieve more from the Islamic banking paradigm.

Loo (2010) interviewed 100 Muslim and 100 non-Muslim people to reveal perceptions and attitudes regarding Islamic banking in Malaysia and found that Muslim are supportive of Islamic banking while non-Muslim believe that Islamic banking is only for Muslim. On the other hand, among non-Muslim, especially generation X has more favorable acceptance towards Islamic banking compared with baby boomers.

Ahmad, *et al.* (2010), explored perceptions of banking customers regarding services quality of the Islamic banking as well as conventional banks in Pakistan. The results revealed that among the customers there is significance difference in perception of service quality based on gender, while there is no significant different among the female and male customers in service quality of conventional banks.

Sohail, *et al.* (2014) examined the perception of individual consumers towards Islamic banking products and services in Pakistan. The study revealed that most of respondents are not aware about Islamic banking system, and they just believe that Islamic banking and conventional banking there doing the same thing with the same products and services.

Bley & Kuehn, (2004) investigated the relationship between the university students' knowledge about financial concept terms of conventional and Islamic banking in United Arab Emirates. The result revealed that knowledge of conventional banking terms and concepts was higher compared to knowledge of Islamic banking and its terminology.

Erol & El-Bdour (1989) and Erol C. K. (1990) examined the factors that influence customers to choose Islamic banking. The study revealed that the provision of a fast and efficient service, bank's reputation and confidentiality were the most significant bank selection criteria for customers who patronize Islamic banks. However, religion was found to play a less important role in customers' decisions to choose Islamic banks.

Similarly, Hidayat & Al-Bawardi (2012), assessed the non-Muslim perception toward Islamic banking in Saudi Arabia, especially for product and services which are offered by Islamic banking. The results of this study showed that all respondents were aware of or had earlier Islamic banking experiences. The study also revealed that cheaper transaction costs and high quality of service delivered are the main reasons that attracted them to use Islamic banking services.

Gerrard, *et al.* (2004) identified the types of incidents which lead consumers to switch between banks. The results show that bank switching is strongly influenced by three types of incidents: service failures, pricing and inconvenience, with pricing being more influential. Also, the study found that seventy five percent of bank switching is caused by more than one incident, and some 7 percent of respondents said they had spoken to bank staff before switching.

Shah, *et al.* (2016), examined the perceptions of employees in Islamic banks and Islamic branches in conventional banks concerning practices and growth of Islamic banking in Pakistan. The results disclose that bankers in Islamic banks perceive that Islamic banking is in accordance with Shari'ah and Islamic principles. Most of the employees they hold positive perception regarding the practices, objectives and growth of Islamic banking and they believe that banks and government are committed towards the development of Islamic banking in the country.

Omar, *et al.* (2016), explored the perception of non-Muslims towards Islamic banking, specifically the study looked on the factors which influence non-Muslims to accept Islamic banking in Malaysia. The result of his hypotheses has exposed that there is a substantial relationship between perception among non-Muslims which is indicated by confidence and bank selection criteria, towards acceptance of Islamic banking system in Malaysia.

3. Research Methodology

To measure the awareness, knowledge and perceptions of the respondents, quantitative research methods were utilized in this study. According to (Matthews, 2010), quantitative research is the kind of research that is useful for the collection of numerical data which is structured and which could be represented numerically.

- **Sampling Technique**

The sampling technique that was adopted in this research is non-probability sampling technique. Non-probability sampling is the most useful sampling technique to be used when it is difficult or costly to locate respondents. We used snowball sampling in this research, since it was difficult to identify the religion of respondents. Snowball sampling enabled us to generate new subjects depending on referrals from initial subjects so that equal proportion of Muslim and non-Muslim citizens were included in the sample.

Cross tabulation analysis was used to compare if there any similarities and differences factors between Muslim and non-Muslim which influence people to choose and not to choose Islamic banking in general. Furthermore, Chi square test was used to test if there is any significant differences with respect to religion regarding perceptions of Islamic banking. SPSS 13 was used for statistical data analysis purposes.

- **Sampling size**

The target population of this study consists of Muslim and non-Muslim citizen of Tanzania. By using snow ball sampling techniques, a sample of 660 people has been chosen, based on accessibility of the researchers where by 330 represented Muslim and 330 represented Non-Muslim citizens. In order to enhance diversity in the sample, participants were selected from different locations across Tanzania.

- **Survey Questionnaire**

In this study, a questionnaire was used to collect data of this study. Questionnaires are most productive tools when researcher needs to reach large number of respondents (Denscombe, 2010). Closed ended questionnaires have been used to collect data from Tanzanian Muslim and non-Muslim populations. Questionnaires were conducted face-to-face and incomplete questionnaires were dropped from the sample.

Pre-Testing of Instrument

A pilot study or pre-testing was performed for the purpose of determining how the questionnaire could be improved and if the constructed questions were well understood by the respondents. In this study, the pilot involved a group of twenty respondents to the test questionnaire constructs for inter alias, vagueness and ambiguity to determine whether questions were correctly structured and to identify questions of sensitive nature. This insight was gained from the clear responses received from respondents.

- **Reliability test**

The most commonly used reliability test is Cronbach's Alpha Index. This is due to the interpretation as a correlation coefficient and it is ranges from 0 to 1 (Daud, 2011). Apart from that, using the Cronbach's Alpha Index can determine whether the questionnaire is reliable and the data can be used for further analysis (Hair, 1998). According to Hair et al. (1998), the acceptance level of Cronbach Alpha Index should exceed 0.7. A result of .00 indicates no consistency in measurement, 1.00 indicates perfect consistency in measurement whereas a result more than .70 is deemed reliable as well as good.

Pre-test reliability test indicated that awareness questions have a Cronbach's Alpha of .892 and perception questions have Cronbach's Alpha of .778. In the actual survey, the Cronbach's Alpha value related to awareness questions was found to be .936, while the Cronbach's Alpha value related to perception questions was found to be .854, which are deemed sufficient.

4. Findings

For the purpose of this study, five demographic attributes were involved. These are respondent's gender, religion, age, level of education and occupation. Table 1 shows the summary results of demographic profile of the respondents.

Table 1. Demographic Profile of Respondents

Demographic Profile	Frequency	Percentage (%)
Gender		
Male	346	52.4
Female	314	47.6
Religion		
Muslim	330	50
Non-Muslim	330	50
Age		
18 – 25	153	23.2
26 – 33	239	36.2
34 – 41	145	22.0
42 – 49	66	10.0
50 – 57	41	6.2
58 and Above	16	2.4
Marital Status		
Single	246	37.3
Married	354	53.6
Widowed	26	3.9
Divorced	34	5.2
Education		
Primary	14	2.1
Secondary	120	18.2
Certificate	70	10.6
Diploma	122	18.5
Degree	259	39.3
Masters	59	9.0
PhD	15	2.3
Others		
Occupation		
Government Employee	165	25
Private Employee	191	28.9
Self-employed	93	14.1
Fisherman	9	1.4
Farmer	14	2.1
House wife	39	5.9
Students	143	21.7
Others	6	0.9

Chi-Square Test results presented in Table 2 indicate the existence of significant difference between the perceptions of Muslim and non-Muslim regarding Islamic banking in Tanzania.

Table 2. Perceptions of Muslims and Non-Muslims Regarding Islamic Banking in Tanzania

Statement	Chi-Square Value	Df.	Sig. level	No. of Valid cases
Islamic banking is not acceptable and should be taken out in Tanzania	130.668	4	.000	660
It is a step towards the introduction of <i>Sharia'h</i> law in the country.	71.598	4	.000	660

Islamic banks are only for Muslims. It has nothing to do with non-Muslims.	93.931	4	.000	660
Islamic banking treats Muslim and non-Muslim in the same way	182.658	4	.000	660
Choosing Islamic banking means choosing Islam	92.084	4	.000	660
Islamic banking can be a good alternative source of financing besides the conventional banking	100.725	4	.000	660
Islamic banking can contribute in removing society's inequalities and improving general standard of living	136.713	4	.000	660
Islamic banking is faith based type of finance, thus, it is free from exploitations of rich to poor	101.710	4	.000	660
Islamic banking can contribute to social welfare	109.823	4	.000	660

Table 3 shows the cross tabulation analysis for each item regarding perceptions Muslim and Non-Muslim citizens regarding Islamic banking.

Table 3. Cross-tabulation Analysis of the Perceptions Regarding Islamic banking

Statement/level of agreement	Strongly Agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly disagree	Religions
Islamic banking is not acceptable and should be taken out in Tanzania	2.1% 8.8%	2.7% 7.6%	5.2% 31.5%	37.3% 31.2%	52.7% 20.9%	Muslims Non-Muslims
It is a step towards the introduction of <i>Shariah</i> law in the country.	18.5% 9.7%	35.8% 21.5%	14.2% 43.3%	23.0% 19.4%	8.5% 6.1%	Muslims Non-Muslims
Islamic banks are only for Muslims. It has nothing to do with non-Muslims.	18.5% 9.7%	8.2% 13.3%	5.8% 23.6%	36.4% 32.7%	42.7% 15.2%	Muslims Non-Muslims
Islamic banking treats Muslim and non-Muslim in the same way.	43.0% 11.8%	35.5% 16.1%	7.9% 44.2%	7.9% 17.0%	5.8% 10.9%	Muslims Non-Muslims
Choosing Islamic banking means choosing Islam.	13.3% 13.3%	20.3% 20.6%	9.4% 37.6%	26.1% 17.3%	30.9% 11.2%	Muslims Non-Muslims
Islamic banking can be a good alternative source of financing besides the conventional banking.	34.8% 7.0%	40.6% 38.2%	17.6% 40.3%	3.9% 10.0%	3.0% 4.5%	Muslims Non-Muslims
Islamic banking can contribute in removing society's inequalities and improving general standard of living.	35.8% 6.1%	39.1% 28.2%	18.8% 50.3%	3.6% 11.2%	2.7% 4.2%	Muslims Non-Muslims
Islamic banking is faith based type of finance, thus, it is free from exploitations of rich to poor.	30.3% 4.5%	30.6% 23.9%	26.4% 56.1%	7.6% 9.4%	5.2% 6.1%	Muslims Non-Muslims
Islamic banking can contribute to social welfare.	43.0% 11.2%	41.8% 44.5%	10.9% 32.7%	3.3% 7.3%	0.9% 4.2%	Muslims Non-Muslims

About 67.6% of Muslims and 35.5% non-Muslims respondents appear to be aware of the existence of Islamic banking. This shows that majority of non-Muslim have never heard about Islamic banking system. Chi-square test was performed and it was found that there is a significant difference between Muslim and non-Muslim with respect to hearing about Islamic banking. $\chi^2 (1, N = 660) = 68.160, p = .000$.

Figure 1. Awareness of Islamic Banking: Comparison of Muslim and non-Muslim Citizens

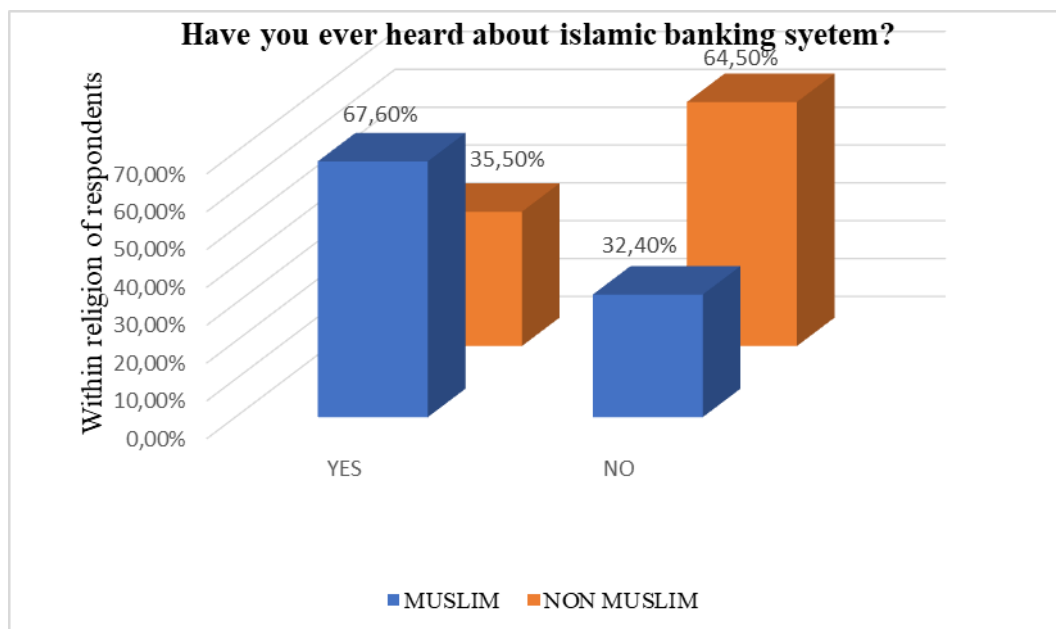

Table 4 and Table 5 show that there is a significant difference between awareness regarding islamic banking products and services among Muslim and non-Muslim citizens. Non-Muslim citizens seem to be less aware of Islamic banking products and services.

Table 4. Chi-Square Test Results on Awareness of Islamic Banking Products and Services (Muslim and non-Muslim Citizens)

	Chi-Square Value	Df.	Sig. level	No. of Valid cases
I know Al-Wadiah accounts	37.984	4	.000	341
I know Murabaha financing	59.440	4	.000	341
I know Mudaraba financing	50.921	4	.000	340
I know Musharaka financing	51.364	4	.000	341
I know Salam financing	45.967	4	.000	341
I know Istisna financing	37.494	4	.000	341
I know Ijara/lease financing	52.358	4	.000	341

Table 4. Cross-tabulation Analysis on Awareness of Islamic Banking Products and Services (Muslim and non-Muslim Citizens)

Product/Level of awareness	Strongly Agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly disagree	Religions
I know Wadiah account	26.6%	35.1%	15.2%	14.2%	7.2%	Muslims
	11.8%	22.7%	14.3%	23.5%	27.7%	Non-Muslims
I know Murabaha financing	22.5%	32.0%	21.2%	18.9%	5.4%	Muslims
	3.4%	20.2%	22.7%	21.8%	31.9%	Non-Muslims

I know Mudaraba financing	21.3% 4.2%	26.7% 16.0%	26.7% 16.0%	20.4% 27.7%	6.3% 30.3%	Muslims Non- Muslims
I know Musharaka financing	20.7% 8.4%	42.8% 23.5%	17.6% 16.8%	14.0% 22.7%	14.0% 22.7%	Muslims Non- Muslims
I know Salam financing	12.6% 6.7%	26.6% 12.6%	23.9% 16.8%	30.2% 30.3%	6.8% 36.6%	Muslims Non- Muslims
I know Istisna financing	14.0% 6.7%	26.6% 12.6%	21.2% 16.0%	27.9% 33.6%	11.3% 34.5%	Muslims Non- Muslims
I know Ijara/lease financing	14.0% 6.7%	26.6% 12.6%	17.6% 16.0%	18.0% 26.9%	8.1% 33.6%	Muslims Non- Muslims

The respondents are requested to select one or more sources through which they learnt about Islamic banking products and services. Table 6 shows that the majority of respondents learning Islamic banking through friends (28%), through Islamic banks (27%), through studying Islamic banking and social media (17%).

Table 5. Sources of Learning about Islamic Banking

Sources	RESULTS	
	Frequency	Percentage
Through Islamic banks	94	27%
Through studying Islamic banking	60	17%
Through social media	60	17%
Through TV advert	23	7%
Through street promotions	8	2%
Through a friend(s)	96	28%
Others	6	2%
Total	347	100%

Out of 660 respondents 125 Muslim and 28 non-Muslim respondents are users of Islamic banking which is equal to 23.2% in total. As shown in the table 7, the most important reason for Muslims to use Islamic banking is compliance with Shariah Principles, whereby it is the unavailability of interest charge in the loan and deposits for non-Muslims.

Table 6. Factors Encouraging Use of Islamic Banking

Factor	Muslims Positive	Muslims Negative	Total Muslim respondent	Non-Muslim Positive	Non-Muslim Negative	Total Non-Muslim respondents
Compliance with Islamic Sharia principles.	77.0%	23%	125	35.7%	64.3%	28
Confidentiality of bank.	33.6%	66.4%	125	32.1%	67.9%	28
A wide range of product and services provided.	24.0%	76%	125	17.9%	82.1%	28
Better modes of financing.	37.6%	62.4%	125	35.7%	64.3%	28
Bank's reputation and image.	13.6%	86.4%	125	25.0%	75.0%	28
Good customer care.	31.2%	68.8%	125	53.6%	46.4%	28
Recommendation of family and friends.	19.2%	80.8%	125	17.9%	82.1%	28
Mass media advertising.	12.8%	87.2%	125	25.5%	75.0%	28
No interest charge in the loan and deposits	56.0%	44.0%	125	78.6%	21.4%	28
Low service charge.	39.2%	60.8%	125	71.4%	28.6%	28

On the other hand, the respondents who are not using Islamic banking currently were requested to reply if they would have interest to use in the future, and which factors could encourage them to use Islamic banking in the future. About 253 respondents (150 Muslims and 103 non-Muslim respondents) replied that they have an interest to use Islamic banking in the future.

As seen in Table 8, the most important reason for both Muslims and non-Muslims to use Islamic banking in the future is Islamic Banks charging no interest in the loans and deposits.

Table 7. Reasons for Selecting Islamic Banking in the Future

Reason	Muslims Positive	Muslims Negative	Total Muslim respondents	Non-Muslim Positive	Non-Muslim Negative	Total Non-Muslim respondents
Islamic banking will be known everywhere and many people will use it.	44.7%	55.3%	150	59.6%	40.4%	103
Islamic banking will outperform conventional banking.	23.3%	76.7%	150	32.0%	68.0%	103
Advanced technology will be used	28.7%	71.3%	150	36.9%	63.1%	103
Islamic banks deposits will be more secure in the future	40.7%	59.3%	150	35.0%	65.0%	103
Islamic Bank's reputation and	32.0%	68.0%	150	34.0%	66.0%	103

image will increase in the future						
Because it is more resilient to financial crises as compared to conventional banking	32.0%	68.0%	150	59.2%	40.8%	103
Because of sharing profit and loss.	40.7%	59.3%	150	26.2%	71.8%	103
No interest charges in the loan and deposits	66.0%	34.0%	150	65.7%	34.3%	103
It complies with Islamic sharia principles.	65.3%	34.7%	150	23.3%	76.7%	103
Confidentiality and trustfulness of the Islamic banks.	45.3%	54.7%	150	36.9%	63.1%	103

Similarly, the study determined the factors which hinder Muslim and non-Muslims not to use Islamic banking in the future. Out of 660 respondents 55 Muslim 199 non-Muslim respondents replied that they are not going to use Islamic banking in the future. The most important factor for Muslims, as shown in table 8 that; the belief that Islamic banking lacks proper mechanism of transparency and disclosure to the public. Non-Muslim state that they are not going to use Islamic banking because of unfamiliarity with Islamic banking products and services.

Table 8. Reasons for not Selecting Islamic Banking in the Future

Reasons	Muslims Positive	Muslims Negative	Total Muslim respondent	Non-Muslim Positive	Non-Muslim Negative	Total Non Muslim respondents
Unfamiliarity with the Islamic Banking products and services.	45.5%	54.5%	55	69.3%	30.7%	199
Islamic banking is for Muslim only	9.1%	90.9%	55	33.7%	66.3%	199
Because of sharing profit.	14.5%	85.5%	55	13.1%	86.9%	199
Lack of using advanced technology and media	20.0%	80.0%	55	10.1%	89.9%	199
Islamic banks are highly susceptible to closing down in the future	12.7%	87.3%	55	7.0%	93.0%	199

There is no proper mechanism of transparency and disclosure to the public.	49.1%	50.9%	55	63.3%	36.7%	199
--	-------	-------	----	-------	-------	-----

5. Conclusion

Islamic banking in Tanzania and in the world, is at an early stage of development and has a high growth potential in the future to serve people of all religions. Findings of this study reveal that there are significant differences between Muslim and non-Muslim citizens in Tanzania with respect to perceptions of Islamic banking and awareness towards Islamic banking. Nearly two thirds of Muslim respondents are aware of Islamic banking whereas only one third of non-Muslim citizens are aware of it and the difference in awareness is significant with respect to religion.

Muslims and non-Muslims tend to have different factors which encourage and discourage them to use and not to use Islamic banking. The most important factors for Muslims to prefer Islamic banking is because it complies with Islamic principle and unavailability of interest charge in the loan, while non-Muslim prefer Islamic banking because they offer products and services with no interest and low services charge. Furthermore, the most important factor for Muslims for not using Islamic banking in the future is the belief that Islamic banking lacks proper mechanism of transparency and disclosure to the public, whereas the most important factor for non-Muslims to use Islamic banking in the future is unfamiliarity with Islamic banking products and services.

Apparently, most of the citizens in Tanzania are unaware of Islamic banking. If citizens, especially non-Muslim citizens, are well educated on Islamic banking; Islamic banking in Tanzania can outweigh conventional banking in the future. It can be suggested that to enhance the participation of people in Islamic banking and to promote the growth of Islamic banking, policy makers should develop programs and procedures that will improve the awareness of people of Islamic banking and boost knowledge of people about Islamic banking products and services,

More publication on Islamic banking concepts and operations should be made publicly available in order to raise the level of awareness and to improve the level of knowledge regardless of age and level of education among Muslim and non-Muslims. The philosophy and benefits of Islamic banking should be highlighted and efforts should focus on building trust and good reputation to convince people that Islamic banks are sound institutions.

Our findings suggest that people learn about Islamic banking products and services mostly through friends or Islamic banks. The Islamic banks themselves, which have been in existence for more than 7 years in Tanzania, should take more proactive and aggressive efforts such as developing frequent product campaigns and collaborating with schools to promote their banking products and services to non-Muslims as well as Muslims. Moreover, Islamic banks must provide their employees intensive professional training so as to enable them to deliver efficient services to the customers to enhance “word of mouth” among people. Incentives in the form of free registration and discount on Islamic banking transactions should be offered to the non-Muslim as well as Muslims. Higher rewards for frequent usage of Islamic banking services should also be offered to attract non-Muslims toward Islamic banks. Considering Tanzania’s growing population, targeting non-Muslims at an early age would augur well for promoting Islamic banking as well as help avoid any negative perceptions on Islamic banking.

As a limitation, our study focuses on a developing country in Africa and reflects the local culture of the respondents. Our study utilized survey methodology due to time constraints. Further studies in this field can employ in-depth interviews to explore people’s perceptions in more detail. Lastly, we suggest that future research can focus on measuring the satisfaction level of Islamic banking customers in Tanzania in order to compare consumer satisfaction levels between conventional banking and Islamic banking.

References

- Abdullah, A. A., Sidek, R., & Adnan, A. A. (2012). Perception of non-Muslims customers towards Islamic banks in Malaysia. *International Journal of Business and Social Science*, 3(11).
- Ahmad, A., Saif, I., & Safwan, N. (2010). An empirical investigation of Islamic banking in Pakistan based on perception of service quality. *African journal of business management*, 4(6), 1185.
- Ahmed, F. K. (2014). Banker's perceptions on Islamic banking in Oman. *Asia Percific Journal of Reseach*, ISSN:2320-5504,E-ISSN-2347-4793.
- Akbar, S. Z. (2012). An investigation of user perceptions of Islamic banking practices in the United Kingdom. *International journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(4),353-370.
- Amana Bank (2012, June 12). Tanzania's First Fully Sharia Compliant Bank. Retrieved from <http://amanabank.co.tz>
- Bley, J., & Kuehn, K. (2004). Conventional versus Islamic finance: student knowledge and perception in the United Arab Emirates. *International Journal of Islamic Financial Services*, 5(4), 17-30.
- Brian Kettel (2011). *Introduction of Islamic banking and Finance*. 1st Edition. John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, PO19 8SQ, United Kingdom.
- Burhan Ali Shah, G. S. (2016). Employee's perceptions about Islamic banking and its Growth Potential in Pakistan. *international journal of Economic and Review*, 53-57.
- Daud, N. M., Ezalin, N., Kassim, M., Seri, W., Wan, R., Said, M., & Noor, M. M. (2011). Determining Critical Success Factors of Mobile Banking Adoption in Malaysia. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(9), 252-265.
- Denscombe, M. (2010). *The good research guide: for small-scale social research projects*. 4th Edition. Bell and Bain Ltd, Glasgow.
- Erol, C., & El-Bdour, R. (1989). Attitudes, behaviour, and patronage factors of bank customers towards Islamic banks. *International Journal of Bank Marketing*, 7(6), 31-37.
- Erol, C., Kaynak, E., & Radi, E. B. (1990). Conventional and Islamic banks: patronage behaviour of Jordanian customers. *International Journal of Bank Marketing*, 8(4), 25-35.
- Gerrard, P., & Barton Cunningham, J. (2001). Singapore's undergraduates: how they choose which bank to patronise. *International Journal of Bank Marketing*, 19(3), 104-114.
- Hair, J.F. Jr, R.E. Anderson, R.L. Tatham and W.C. Black, 1998. "Multivariate Data Analysis". New Jersey: Prentice Hall.
- Hidayat, S. E., & Al-Bawardi, N. K. (2012). Non-Muslims' perceptions toward Islamic banking services in Saudi Arabia. *Journal of US-China Public Administration*, 9(6), 654-670.
- Kaynak, E. K. (1991). Commercial bank selection in Turkey. *International journal of Bank Marketing*, 9(4), 30-39.
- KCB. (2012, June 5). Islamic Banking. Retrieved from http://kcbbankgroup.com/tz/index.php?option=com_content&task=view&id=396&Itemid=242
- Lateh, N., Ismail, S., & Ariffin, N. M. (2009). Customers' perceptions on the objectives, characteristics and selection criteria of Islamic bank in Thailand. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 11(2), 167-189.
- Loo, M. (2010). Attitudes and perceptions towards Islamic banking among Muslims and non-Muslims in Malaysia: implications for marketing to baby boomers and x-generation. *International Journal of Arts and Sciences*, 3(13), 453-485
- Matthews and Liz (2010). *Book. Research methods: a practical guide for the social sciences*. 1st Edition. Pearson United Kingdom.

- NBC. (2012, June 12). NBC Launches Islamic banking. Retrieved from <http://nbctz.com/news/news-50>>
- Omar, W. A. W., & Rahim, H. A. (2016). Perception of Non-Muslims towards Islamic Banking Revisited: SEM Approach. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(1), 139.
- PBZ. (2012, June 12). Islamic banking. Retrieved from <http://pbzLtd.com/islamicbank.php>
- Sisay, A. (2012, June 15). Islamic banking invades Tanzania: Sharia banking products have been launched in Tanzania by Stanbic Bank Tanzania, A member of the Standard Bank group. Retrieved from Sisay, A (2010) 'Islamic banking invades Tanzania: Sharia banking products have been launched in Tanzania by Stanbic Bank Tanzania, a member of <<http://jamiiforums.com/jukwaa-la-siasa/60900-islamic-banking>
- Sohail, A., Hamza, M., Ijaz, F., & Azeem, M. (2014). Perception of Individual Consumers toward Islamic Banking Products and Services in Pakistan. *Perception*, 5.

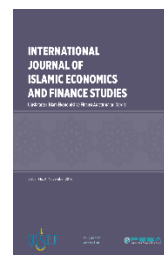
INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Determinants of Poverty amongst *Zakah* Recipients in Indonesia: A Household Level Analysis

Rahmatina A. Kasri

PhD, Department of Economics, Faculty of Economics and Business, Universitas Indonesia, rahmatina@ui.edu, unirahma@gmail.com

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.03

ABSTRACT

Strategies aimed to increase the impacts of zakah in alleviating poverty need to identify factors that are strongly associated with poverty and subsequently amenable to zakah interventions. However, existing empirical studies related to zakah rarely highlight this issue. This study, therefore, examine the determinants of poverty amongst zakah recipients in Indonesia in order to enhance effectiveness of zakah targeting in alleviating poverty in the world's largest Muslim country. To achieve the objective, the study collected primary data of the households receiving zakah assistance in Greater Jakarta Indonesia and utilized a logistic regression model to analyse the determinants of poverty amongst the recipients. The main result suggests that lower age, lower education, less formal occupation, smaller households size and non-economic zakah assistance were related to a higher probability of being poor. The results suggest that these groups of people should be the main target of zakah interventions in Indonesia. The findings should be taken into account by zakah organizations, government and other relevant institutions to enhance the impacts of zakah in alleviating poverty not only in Indonesia but also in other Muslim countries.

Keywords: *zakah institution, impact of zakah, poverty alleviation in Indonesia*

JEL Classification number: *I32, I38, Z12*

1. Introduction

Poverty reduction is a main goal of development policies around the globe (UN, 2009). It is also a major objective of Islamic economics and institutions, particularly *zakah* institution (Ahmed, 2004). To achieve the objective, a satisfactory explanation of why some people or nations are poor is essential if effective poverty alleviation strategies are to be designed and implemented (Ravallion 2009). This perspective is also applies to *zakah* institution, since Muslims generally believed that *zakah* is a genuine Islamic institution to fight poverty problems (Ahmad 1991; Salih 1999; Al Qardawi 2000; Chapra 2000; Sirageldin 2000).

However, existing empirical studies related to *zakah* rarely highlights this issue. Most studies related to *zakah* are related to *fiqh* aspects of *zakah* such as issues related to definition of *zakah*, 'new' types of zakatable assets, using *zakah* funds for investment or infrastructure development as well as various aspects of regulations related to *zakah*. (see, for instance, Kahf 1989, 1999 and Al Qardawi 2000, Shehata 2005, Mahmud and Haneef 2015). More recently, a number of studies started to analyse economics impacts of *zakah* in certain communities or Islamic countries (see, among others, Jehle 1984, Ibrahim 2006, Abdu 2009, PEBS-FEUI and IMZ 2010, Beik 2010, Piliyanti 2013 and Kasri and Ahmed 2015). While these issues are important, they are not directly related to strategies in improving effectiveness of *zakah* targeting and interventions since their focus are the religious and implementation aspects of *zakah* management.

In view of the above, this study examines the determinants of poverty amongst *zakah* recipients in Indonesia in order to enhance effectiveness of *zakah* targeting in alleviating poverty in the world's largest Muslim country. To achieve the objective, the study collected primary data from around 700 households receiving *zakah* assistance in Greater Jakarta Indonesia. The data obtained were analysed by using descriptive statistics and logistic regression model. The methods are commonly used in the studies regarding determinants of poverty (see, among others, Jalan and Ravallion 1998; Davis and Baulch 2011; Selim 2016)

Following this introduction, the study is organized as follow. Section two describes literature related to *zakah* and determinants of poverty, meanwhile section three presents the research methods used in the study. Section four explains and analyse the findings. Finally, the last section provides conclusion of the study.

2. Literature Review

2.1. Concepts and Implementation of *Zakah*

Literally, *zakah* means 'growth', 'increase', or 'purity' of wealth (Al Qardawi 2000). Furthermore, in the *fiqh* (Islamic legal) perspective, the word *zakah* specifically refers to the predetermined share of wealth to be distributed among the deserving categories prescribed by God (Al-Qardawi 2000). Specifically, according to *Fiqh* encyclopaedia, *zakah* could be understood as a due right on specific items of assets/properties, in specific percentages, with consideration of the passage of a year and satisfaction of the condition of *nisab* (in Ahmed 2004). Meanwhile, in terms of its objectives, Muslims generally agreed that the main objective of *zakah* institution is to eradicate poverty and ensure social justice (Ahmad 1991; Salih 1999; Al Qardawi 2000; Chapra 2000; Sirageldin 2000).

Following this definition, *fiqh* of *zakah* specifies various important aspects related to *zakah* implementation such as the *zakah* payers (*muzakki*), the requirement of *zakah* (including the types of zakatable assets, rates of *zakah*, time to pay the *zakah* obligations, the minimum requirement to pay *zakah* or nishab of *zakah*, etc.) and the *zakah* recipients (*mustahiq*).¹ Indeed, Qur'an specifically mentioned that "*The charities (zakah) are for the poor, needy, those employed to administer the funds, those whose hearts have reconciled to the truth, freeing slaves, those indebted, in the cause of God, and the wayfarer in need...*" (Qur'an 9:60). This verse implies that there are only eight groups of people, as mentioned in the verse and known as *ashnaf*, who are eligible to receive *zakah*.

¹ For more discussion about the *fiqh* aspects of *zakah*, see Qardhawi (2000).

The formal implementation of *zakah* has been recorded from the time of the Prophet SAW until now. In contemporary Muslim societies, *zakah* administration has been performed not only by government but also by non-government organizations. Most Muslim countries nowadays also have specific regulation for *zakah* management (Kahf 2000). Not only that, some Muslim minorities countries such as South Africa (Ahmed 2004) and Thailand (Pereire 2007) have also implemented regulations related to charities which are also collecting donations in forms of *zakah*.

In Indonesia, current *zakah* administration is based on the *Zakah* Management Law No. 23/2011, which replaced the Law No. 38/1999. With supportive legal and institutional supports, development of zakat institution in the country is very promising. As of 2010, there was one national *zakah* organization (BAZNAS), 33 provincial *zakah* organizations (BAZDAs) and 240 district/regency level BAZDAs from around 502 districts existing in Indonesia. Moreover, there were more than 300 non-government *zakah* agencies, 18 of which have been approved to operate nationwide by the government (Beik 2010).

Following the increase in the number of *zakah* organizations, the amount of *zakah* collected has also increased over time. It is reported that the amount of *zakah* collected have increased significantly from 4.98 million USD in 2002 to around 269.29 million USD by the end of 2015. This reflects an average annual growth of *zakah* funds of around 22% in the last five years. Meanwhile, in terms of *zakah* distribution, it is reported that the disbursement amount reached 2.25 trillion rupiah or around 170 million USD (BAZNAS 2017).

More recently, *zakah* studies started to pay more attention regarding the impacts of *zakah* on poverty and welfare of the poor. In the context of Indonesia, Beik (2010) analyzed around 1,195 poor households receiving *zakah* assistance from two large *zakah* organizations in Jakarta and found that the monthly incomes of the households have increased by around 8.94%. The incidence, depth and severity of poverty from 2007 to 2008 have also decreased by 16.79%, 13.9% and 36.7% respectively. Relatively similar study and results also found by other studies (Nurzaman 2011; Yumna and Clarke 2011; Piliyanti, Toro et al. 2013). However, such studies did not address determinants of poverty amongst *zakah* recipients which might provide important insight to enhance effectiveness of *zakah* targeting in alleviating poverty in Indonesia.

2.2. Determinants of Poverty

Broadly speaking, most empirical studies regarding determinants of poverty suggest that socio-economic factors associated with a higher probability of being poor are demographic characteristics of the head of the household including older age, female-headed household (gender), low education and informal occupation (see, among others, Coulombe and McKay 1996; Jalan and Ravallion 1998; Deininger and Okidi 2003; Mukherjee and Benson 2003; Mango, Cheng'ole et al. 2004; Baiyegunhi and Fraser 2010; Davis and Baulch 2011; van Edig and Schwarze 2012; Dartanto and Nurkholis 2013; Rahman 2013; Selim 2016). Other literature linked household poverty status with characteristics of the household such as large size and lack of assets such as capital, land and house (Jalan and Ravallion 1998; McCulloch and Baulch 2000; Arif 2006; Lawson, McKay et al. 2006).

Study of Baiyengunhi and Fraser (2010) which involved 150 rural households in the Amathole District Municipality of the Eastern Cape Province (South Africa) found that age is statistically significant in explaining a households' vulnerability to poverty. More specifically, a household led by someone older has a higher likelihood to be poor due to the fact many elder people have to fend for themselves and in most cases do not have others on whom to rely for support. The study also revealed that poverty status is also related to gender, in which female-head household face higher probabilities of being poor than male-headed households. Similar conclusion is shared by Rahman (2013) and Selim (2016) for the case of Bangladesh and Turkey respectively. Furthermore, studies by Davish and Baulch (2011) and Dartanto and Nurkholis (2013) suggested that marital status decreases probability of being poor primarily due higher income generated when there is more than one earner in a household.

Poverty is positively related to education level. Studies found that lack of educational attainment of household's head increases the probability of being poor in China (Jalan and Ravallion 1998), Kenya (Mango, Cheng'ole et al. 2004), Malawi (Mukherjee and Benson 2003), Mauritania (Coulombe and McKay 1996) and Turkey (Selim 2016). However, educational attainment is not enough to decrease

household poverty in Tanzania (Wedgwood 2007). In relation to occupation, it is found that self-employed farming households are more likely to be poor in Uganda (Deininger and Okidi 2003) and Mauritania (Coulombe and McKay 1996). Meanwhile, study by Coulombe and McKay (1996) suggest that in general households led by unemployed people tend to be poor households in Mauritania. These results are very intuitive considering that higher education and more formal occupations would enable poor people to earn more income and enjoy higher welfare.

Household size and assets have also been suggested to be negatively related to poverty. Larger household size has a positive relationship with improved household welfare, as found in Pakistan (McCulloch and Baulch 2000; Arif 2006; Rahman 2013), Uganda (Lawson et al., 2006) and Kenya (Mango, Cheng'ole et al. 2004). However, it was also found that household health problems due to illness/disability of family members is positively related to higher poverty level (Emmett 2006) particularly in Kenya and Pakistan (Kristjanson, Mango et al. 2010; Rahman 2013). Meanwhile, lack of physical assets (land, livestock, house, etc.) has a positive correlation with being poor in China and Pakistan (Jalan and Ravallion 1998; McCulloch and Baulch 2000).

To summarize, literature generally suggest that socio-economic factors associated with a higher probability of being poor are characteristics of the household's head such as older age, female-headed household (gender), low education and informal occupation. Characteristics of the household such as large size and lack of assets (such as capital, land and house) are also found to be determinants of poverty. These factors will be reference for the present study.

3. Research Methods

Since *zakah* is not considered as a part of the poverty reduction strategies in Indonesia, there is no official data regarding socio-demographic characteristics (age, gender, marital status, education, occupation, etc.) and incomes of households receiving *zakah* assistance. Therefore, this study uses primary data to analyze determinants of poverty amongst *zakah* recipients in Greater Jakarta Indonesia. The data was collected through a survey-based questionnaire and managed to collect data from 685 households receiving *zakah* assistance from seven largest *zakah* organizations in Greater Jakarta Indonesia.

In analysing the data, the study uses descriptive statistics and logistic regression analysis. The descriptive statistics are utilized to describe the characteristics of respondents, while the logistic regression is employed to examine the determinant of poverty amongst the poor households. The methods are commonly used in studies related to determinants of poverty (see, among others, Coulombe and McKay 1996; Jalan and Ravallion 1998; Alisjahbana and Yusuf 2003; Achia and Wangombe 2010; Kristjanson, Mango et al. 2010; van Edig and Schwarze 2012; Dartanto and Nurkholis 2013; Selim 2016).

In a standard logistic regression model, the measure predicted is the *probability* of Y (dependent variable) occurring given known values of X_s (independent variables), which is indicated by the *beta* (coefficient values) and odds ratio (or $\exp(b)$, which shows the ratio between the probability that an event has occurred and the probability that it has not occurred) of the model. An odds ratio greater than 1 indicates that the odds of the outcome occurring increase as the predictor increases (i.e. the event is more likely to occur), while a value of less than 1 suggests that the odds of the outcome occurring decrease as the predictor increases.²

In the context of this study, the dependent variable is the household's poverty status (i.e. not poor and poor), meanwhile the independent variables are the characteristics associated with the likelihood of being poor. More specifically, the logistic regression model used is as follow:

$$y_i = c + \beta_1 HHP_i^n + \beta_2 HC_i^n + \beta_3 Z_i^n + \beta_4 GOV_i^n + e_i \quad (1)$$

in which y_i is the binary variable for the household's poverty status (i.e. not poor and poor),³ HHP is a vector of head of household's profiles (i.e. age, gender, marital status, education and occupation), HC is

² For more discussion about technical aspects of logistic regression, see econometric textbooks such as Gujarati (2005), Field (2009) and Trivadi and Cameron (2009).

³ The poor and not-poor status is defined in relation to poverty line and poverty status after receiving zakat assistance. The estimated households' poverty line in Greater Jakarta was Rp 1,556,291 on a monthly basis. Thus, the poor are those whose

a vector of household characteristics (i.e. location, sizes, members with health problems and assets), Z is a vector of *zakah* assistance-related factors (i.e. types of *zakah* agencies contributing to the household, ⁴ types of assistance received⁵ and participation in *zakah* assistance-related activities⁶), GOV is a vector of government support (i.e. existence of government transfer) and i is the number/identity of the households ($i=1\dots n$).

4. Results and Discussions

Table 1 summarizes the socio-demographic profiles and characteristics of the households receiving *zakah* assistance in Greater Jakarta Indonesia. It is revealed that most of the households are led by someone who is in productive age (i.e. age between 15–45 years), female, married, relatively uneducated (i.e. education level up to junior high school) and not working. Further results also showed that the household size is relatively large with an average number of household members of 5.1 persons. Typically, the household has two children and two earners (person working to earn income) in the family. Additionally, one household member with disabilities is found that for every five households surveyed.

Table 1: Socio-Demographic Profiles of Respondents

Socio-Demographic Characteristics		Frequency	Percentage
Age	15 to 45	433	63.21%
	46 to 64	226	32.99%
	65 to 95	26	3.80%
	Total	685	100%
Gender	Male	186	27.15%
	Female	499	72.85%
	Total	685	100%
Marital Status	Married	428	62.48%
	Single parents	257	37.52%
	Total	685	100%
Education	Not going to school	97	14.16%
	Elementary School	199	29.05%
	Junior High School	158	23.07%
	Senior High School	213	31.09%
	College/University	18	2.63%
	Total	685	100%
Occupation	Not working	328	47.88%
	Trader/Small-Businessman	194	28.32%
	Informal Sector Labor	91	13.28%
	Employee	60	8.76%
	Others	12	1.75%
	Total	685	100%

Although the results above are quite specific to the recipients of *zakah* in Greater Jakarta, the socio-demographic characteristics found are generally consistent with the descriptive profiles of poor households in Indonesia documented by other studies (Alisjahbana and Yusuf 2003; World Bank 2006;

income were still below poverty line (i.e. wellbeing did *not* improve) after receiving *zakah* assistance, while the non-poor are those whose income were above poverty line (i.e. wellbeing did improve) after receiving *zakah* assistance.

⁴ There are three types of *zakah* agencies in Indonesia, namely government-based *zakah* agency, corporate-based *zakah* agency and non-profit *zakah* agency. types of assistance received and participation in *zakah* assistance-related activities

⁵ Based on previous studies in Indonesia, there are four types of *zakah* assistance received namely economic, education, healthcare and social *zakah* assistance

⁶ Based on interview with the management of the *zakah* organizations surveyed, there are a number of activities commonly included as part of *zakah* assistance-related activities, including Islamic/Qur'anic study, health advocacy, skill/business training and regular meeting (with/without supervisor).

Dartanto and Nurkholis 2013). Additionally, in the context of evaluating the effectiveness of *zakah* institution as a poverty alleviation tool, it appears that *zakah* targeting has been relatively successful since the profile of the *mustahiq* groups (productive age, female, married, relatively uneducated and not working) could be considered as the most disadvantaged people in the society who are eligible and deserve to receive supports from *zakah* institution. These type of *mustahiq* are also found in the study of Arif (2006) regarding effectiveness of *zakah* targeting in Pakistan.

In relation to income, the study found that the mean income of the households prior to receiving *zakah* assistance was Rp 1,641,808 on a monthly basis. With *zakah* transfer, the mean income increased to Rp 1,914,131. Thus, the *zakah* interventions have enable an increase in the monthly income by an average of Rp 272,323. The *zakah* supports have also contributed to a decrease in the proportions of the poor households from 61.6% to 53.3%, or a decrease of around 8.32%. These findings suggest that *zakah* interventions have contributed positively in increasing income and reducing poverty of the households receiving *zakah* assistance in Greater Jakarta Indonesia. Similar poverty reduction impacts due to *zakah* have been documented in other similar studies in other regions (see, for instance, Jehle 1984, Ibrahim 2006, and Beik 2010) albeit with different magnitude.

Results of the logistic regression and its associated marginal effect (post-estimation) models are shown in Table 2 and Table 3. The socio-demographic variables found to be significantly influence the poverty of the *zakah* recipients are the head of the household's age, education, occupation and the household size. In all cases, the odds ratios of the variables are less than one. Moreover, types of *zakah* assistance and participation in the skill/business training and non-supervisory meeting are significant in the model. However, the odds ratio for the social *zakah* assistance is above one, indicating a *higher* likelihood of being poor compared to the recipients of economic assistance (i.e. the benchmark). These results imply that higher age, higher education, more formal occupation, larger households' size, economic assistance as well as participation in skill/business training and non-supervisory meeting were all related to a *lower* probability of being poor. In other words, lower age, lower education, less formal occupation, smaller households' size, non-economic *zakah* assistance and non-participation in the mentioned activities were associated with a higher likelihood of being poor.

Table 2: Results of Logistic Regression Model

Variable	Logistic Regression			
	Odds Ratio	Std. Error	z	P> z
<i>Demographic Characteristics of Head of Household</i>				
Age	0.972	0.008	-3.49	0.000
Gender (0 = female, 1 = male)	0.843	0.183	-0.79	0.432
Marital status (0 = not married, 1 = married)	0.941	0.182	-0.32	0.751
Education				
1 - Elementary school	0.618	0.185	-1.61	0.107
2 - Junior high school	0.397	0.127	-2.88	0.004
3 - Senior high school	0.374	0.123	-3.00	0.003
4 - College/University	0.162	0.109	-2.70	0.007
Occupation				
1 - Informal labour	1.001	0.284	0.00	0.999
2 - Small trader	0.452	0.097	-3.69	0.000
3 - Employee	0.426	0.143	-2.55	0.011
4 - Others	2.230	1.649	1.08	0.278
<i>Socio-Economic Characteristics of Household</i>				
Household size	0.792	0.038	-4.82	0.000
HH member disabilities	1.362	0.319	1.32	0.186
House ownership (0 = No, 1 = Yes)	1.116	0.214	0.57	0.568
Possession of water source (0 = No, 1 = Yes)	1.063	0.200	0.32	0.746

Location (0 = Outside Jakarta, 1 = Jakarta)	1.133	0.238	0.59	0.553
<i>Zakah Assistance and Other Supports</i>				
Types of <i>zakah</i> organization				
1 – Corporate	1.064	0.300	0.22	0.826
2 – Non-profit	1.298	0.332	1.02	0.306
Types of <i>zakah</i> assistance				
1 – Education	1.578	0.394	1.83	0.067
2 – Healthcare	1.702	0.647	1.40	0.161
3 – Social	3.721	1.052	4.65	0.000
Participation in <i>zakah</i> assistance-related activities				
Islamic/Qur'anic study (0=No, 1=Yes)	0.806	0.178	-0.97	0.330
Health advocacy (0=No, 1=Yes)	1.280	0.352	0.90	0.368
Skill/business training (0=No, 1=Yes)	0.450	0.139	-2.58	0.010
Supervisory meeting (0=No, 1=Yes)	0.729	0.198	-1.16	0.245
Non-supervisory meeting (0=No, 1=Yes)	0.486	0.152	-2.31	0.021
Other related activities (0=No, 1=Yes)	1.943	0.976	1.32	0.186
Receive government support (0 = No, 1 = Yes)	0.917	0.176	-0.45	0.651
Constant	21.873	14.437	4.67	0.000
Number of observations	680			
LR Chi2	151.330			
Prob > Chi2	0.000			
Pseudo R2	0.161			

Table 3: Results of Marginal Effect (Post-Estimation) Model

Variable	Marginal Effect			
	dy/dx	Std. Error	z	P> z
<i>Demographic Characteristics of Head of Household</i>				
Age	-0.006	0.002	-3.61	0.000
Gender (0 = female, 1 = male)	-0.034	0.043	-0.79	0.432
Marital status (0 = not married, 1 = married)	-0.012	0.038	-0.32	0.751
Education				
1 - Elementary school	-0.092	0.055	-1.65	0.098
2 - Junior high school	-0.181	0.060	-3.00	0.003
3 - Senior high school	-0.193	0.061	-3.14	0.002
4 - College/University	-0.357	0.121	-2.94	0.003
Occupation				
1 - Informal labour	0.000	0.057	0.00	0.999
2 - Small trader	-0.163	0.044	-3.71	0.000
3 – Employee	-0.175	0.068	-2.59	0.010
4 – Others	0.148	0.121	1.22	0.224
<i>Socio-Economic Characteristics of Household</i>				
Household size	-0.046	0.009	-5.13	0.000
HH member disabilities	0.061	0.046	1.33	0.185
House ownership (0 = No, 1 = Yes)	0.022	0.038	0.57	0.567
Possession of water source (0 = No, 1 = Yes)	0.012	0.037	0.32	0.746
Location (0 = Outside Jakarta, 1 = Jakarta)	0.025	0.042	0.59	0.553
<i>Zakah Assistance and Other Supports</i>				

Types of <i>zakah</i> organization				
1 – Corporate	0.012	0.056	0.22	0.826
2 – Non-profit	0.051	0.050	1.03	0.304
Types of <i>zakah</i> assistance				
1 – Education	0.096	0.052	1.83	0.067
2 – Healthcare	0.112	0.080	1.40	0.162
3 – Social	0.266	0.055	4.82	0.000
Participation in <i>zakah</i> assistance-related activities				
Islamic/Qur'anic study (0=No, 1=Yes)	-0.043	0.044	-0.97	0.333
Health advocacy (0=No, 1=Yes)	0.048	0.053	0.91	0.361
Skill/business training (0=No, 1=Yes)	-0.161	0.061	-2.63	0.009
Supervisory meeting (0=No, 1=Yes)	-0.064	0.056	-1.15	0.251
Non-supervisory meeting (0=No, 1=Yes)	-0.145	0.062	-2.33	0.020
Other related activities (0=No, 1=Yes)	0.127	0.091	1.40	0.162
Receive government support (0 = No, 1 = Yes)	-0.017	0.038	-0.45	0.651

Note: dy/dx for factor levels is the discrete change from the base level.

The finding that older age decreases the likelihood of being poor is quite surprising because most studies suggest that older age tends to correlate with a higher probability of being poor (Baiyegunhi and Fraser 2010; van Edig and Schwarze 2012; Rahman 2013). Nevertheless, the finding could perhaps be explained by the tendency of older people to have more skills, experience and, eventually, the opportunity to secure a good job and income. It may also be related to the fact that, due to their poor condition, they are usually prioritized by the government as beneficiaries of social assistance schemes (Suryahadi, Yumna et al. 2010).

The positive relationship found between a higher level of education and household's welfare was hardly surprising, since higher education is commonly associated with better knowledge for working and thereby greater opportunity to secure high-paying jobs. The result corroborates the earlier findings on the importance of education as a determinant of poverty/wellbeing in Indonesia (Alisjahbana and Yusuf 2003; Sumarto et al., 2008) and other developing countries such as China, Kenya, Malawi, Mauritania and Turkey (Coulombe and McKay 1996; Jalan and Ravallion 1998; Mango et al., 2004; Mukherjee and Benson 2003; Selim 2016). Similarly, with respect to occupation, the estimated result suggesting that the households led by persons working in more formal occupations were less likely to be poor is also intuitive considering that the more formal jobs generally provide a relatively reasonable and stable income for the household. This finding is consistent with the other studies suggesting that not working and/or working in relatively informal sectors were positively related to poverty and vulnerability in Indonesia (Sumarto, Widyanti et al. 2008) and Mauritania (Coulombe and McKay 1996).

It was also revealed that larger household size is positively and significantly related with lower probability of being poor. In the context of the developing world, the result could be justified since larger households tend to have more economic resources (i.e. labour, time) to earn higher incomes than the smaller ones. This would in turn contribute to reduced poverty and increased welfare of the households. This result is in line with the findings of most poverty studies in Indonesia and developing countries in general (McCulloch and Baulch 2000; Sumarto, Widyanti et al. 2008; van Edig and Schwarze 2012; Dartanto and Nurkholis 2013; Lawson et al., 2006).

With regard to the relationship between the *zakah* institutions and the *zakah* recipients, the study found that acceptance of economic assistance as well as participation in skill/business training and non-supervisory meeting were all related to a *lower* probability of being poor. These results are very intuitive considering that they have direct relationships with the economic improvement of the *zakah* recipients. Economic *zakah* assistance, particularly in form of capital/working capital supports, and non-supervisory meeting (which is an important aspect of the productive economic programs) have made the households able to improve their business and earned higher income. Higher skills have also enabled them to find

better and/or higher income job which contributed to increased household welfare. These results are consistent with the findings of some other *zakah* related studies such as the study of Ibrahim (2006) in Malaysia and the study of Beik (2010) in Indonesia.

5. Conclusions and Recommendations

Strategies aimed to increase the impacts of *zakah* in alleviating poverty need to identify factors that are strongly associated with poverty and amenable to *zakah* interventions. However, existing empirical studies related to *zakah* rarely highlight this issue. Most studies related to *zakah* tend to focus on the *fiqh* aspects of *zakah* and, more recently, on the economic impacts of *zakah* interventions. This study, therefore, attempt to examine the determinants of poverty amongst *zakah* recipients in Greater Jakarta Indonesia. The results are expected to contribute in better identification of the poor deserved to receive *zakah* assistance and subsequently in enhancing effectiveness of *zakah* targeting and interventions in alleviating poverty in the world's largest Muslim country.

To achieve the objective, the study conducted a survey to collect relevant primary data of the households receiving *zakah* assistance in Greater Jakarta Indonesia. The data obtained were analysed by using descriptive statistics and logistic regression model. The main result suggests that lower age, lower education, less formal occupation, smaller households size and non-economic *zakah* assistance were all related to a higher probability of being poor. The results suggest that these groups of people should be the main target of *zakah* interventions in Indonesia since targeting *zakah* supports to the group of people could significantly increase their welfare. These findings should be taken into account by *zakah* organizations, government and other relevant institutions to enhance the impacts of *zakah* in alleviating poverty not only in Indonesia but also in other Muslim countries.

Reference

- Achia, T. and A. Wangombe (2010). "A logistic regression model to identify key determinants of poverty using demographic and health survey data." *European Journal of Social Sciences* **13**(1): 38-45.
- Ahmad, Z. (1991). *Islam, Poverty and Income Distribution: A Discussion of the Distinctive Islamic Approach to Eradication of Poverty and Achievement of an Equitable Distribution of Income and Wealth*. Leicester, Islamic Foundation.
- Ahmed, F. (2004). *Practices of poverty measurement and poverty profile of Bangladesh*. Manila, Asian Development Bank.
- Ahmed, H. (2004). *The Role of Zakah and Awqaf in Poverty Alleviation*. Jeddah, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Al-Qardawi, Y. (2000). *Fiqh Al Zakah: A Comparative Study of Zakah, Regulations and Philosophy in the Light of Qur an and Sunnah*. Jeddah, King Abdulaziz University.
- Al Qardawi, Y. (2000). *Fiqh Al Zakah: A Comparative Study of Zakah, Regulations and Philosophy in the Light of Qur an and Sunnah*, King Abdulaziz University.
- Alisjahbana, A. and A. A. Yusuf (2003). *Poverty Dynamics in Indonesia: Panel Data Evidence*. Department of Economics, Padjadjaran University Working Paper.
- Arif, G. (2006). *Targeting Efficiency of Poverty Reduction Programs in Pakistan*. Manila, Asia Development Bank.
- Baiyegunhi, L. and G. C. Fraser (2010). *Determinants of household poverty dynamics in rural regions of the Eastern Cape Province, South Africa*. The Joint 3rd African Association of Agricultural Economists (AAAE) and 48th Agricultural Economists Association of South Africa (AEASA), Cape Town, South Africa.
- BAZNAS (2017). *Outlook Zakat Indonesia 2017*. I. S. Beik. Jakarta, Puskas BAZNAS.
- Beik, I. (2010). *Economic Role of Zakat in Reducing Poverty and Income Inequality in the Province of DKI Jakarta, Indonesia: Case Study of the Government Board of Zakat and Dompot Dhuafa Republika*. PhD, International Islamic University of Malaysia.

- Beik, I. (2010). Peran Zakat Mengentaskan Kemiskinan dan Kesenjangan. *Republika (Iqtishodia Journal Section)* Jakarta, Republika: 5.
- Chapra, M. (2000). *The Future of Economics: An Islamic Perspective*. Leicester, Islamic Foundation.
- Coulombe, H. and A. McKay (1996). "Modeling determinants of poverty in Mauritania." *World Development* **24**(6): 1015-1031.
- Dartanto, T. and Nurkholis (2013). "The determinants of poverty dynamics in Indonesia: evidence from panel data." *Bulletin of Indonesian Economic Studies* **49**(1): 61-84.
- Davis, P. and B. Baulch (2011). "Parallel realities: Exploring poverty dynamics using mixed methods in rural Bangladesh." *The Journal of Development Studies* **47**(1): 118-142.
- Deininger, K. and J. Okidi (2003). "Growth and poverty reduction in Uganda, 1999–2000: panel data evidence." *Development policy review* **21**(4): 481-509.
- Emmett, T. (2006). *Disability, poverty, gender and race*. Cape Town, Human Science Research Council Press.
- Jalan, J. and M. Ravallion (1998). *Determinants of transient and chronic poverty: evidence from rural China*. Washington, World Bank.
- Jalan, J. and M. Ravallion (1998). *Determinants of transient and chronic poverty: evidence from rural China*, World Bank **World Bank Working Paper**
- Kahf, M. (2000). *Zakah management in some Muslim societies*. Jeddah, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Kristjanson, P., N. Mango, et al. (2010). "Understanding poverty dynamics in Kenya." *Journal of International Development* **22**(7): 978-996.
- Lawson, D., A. McKay, et al. (2006). "Poverty persistence and transitions in Uganda: a combined qualitative and quantitative analysis." *The Journal of Development Studies* **42**(7): 1225-1251.
- Mango, N., J. Cheng'ole, et al. (2004). *Social aspects of dynamic poverty traps: cases from Vihiga, Baringo and Marsabit Districts, Kenya*. Collaborative Research Support Project on Broadening Access and Strengthening Input Systems. Addis Ababa, Organization for Social Science Research in Eastern and Southern Africa.
- McCulloch, N. and B. Baulch (2000). "Simulating the impact of policy upon chronic and transitory poverty in rural Pakistan." *The Journal of Development Studies* **36**(6): 100-130.
- Mukherjee, S. and T. Benson (2003). "The determinants of poverty in Malawi, 1998." *World Development* **31**(2): 339-358.
- Nurzaman, M. S. (2011). *Zakat and Human Development: An Empirical Analysis on Poverty Alleviation in Jakarta, Indonesia*. International Conference on Islamic Economics. Doha, Qatar.
- Pereire, K. (2007). *Thailand's Zakat Funds Bill Regulating charities with sensitivity*. Singapore, Rajaratnam School of International Studies.
- Piliyanti, I., M. Toro, et al. (2013). *Zakat for Productive Sector: Study of Zakat Management Organization in Surakarta Indonesia*. Poverty Alleviation and Islamic Economics & Finance: Current Issues and Future Prospects. Durham, United Kingdom.
- Rahman, M. (2013). "Household Characteristics And Poverty: A Logistic Regression Analysis." *The Journal of Developing Areas* **47**(1): 303-317.
- Rahman, M. A. (2013). "Household Characteristics And Poverty: A Logistic Regression Analysis." *The Journal of Developing Areas* **47**(1): 303-317.
- Salih, S. A. (1999). *The Challenges of Poverty Alleviation in IDB Member Countries*. Jeddah, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

- Selim, S. (2016). "Socio-Economic Determinants of Poverty in Turkey: Panel Logit Approach." *International Journal of Statistics & Economics*^{TM} **17**(3): 71-84.
- Sirageldin, I. (2000). "Elimination of Poverty: Challenges and Islamic Strategies." *Islamic Economic Studies* **8**(1): 1-16.
- Sumarto, S., W. Widyanti, et al. (2008). *Multidimensional Poverty in Indonesia: Trends, Interventions and Lesson Learned*. Waseda, Waseda University Global COE Program, Global Institute for Asian Regional Integration.
- Suryahadi, A., A. Yumna, et al. (2010). *Reviews of Government's Poverty Reduction Strategies, Policies and Programs in Indonesia*. Jakarta, SMERU Research Institute.
- van Edig, X. and S. Schwarze (2012). "Short-term poverty dynamics of rural households: Evidence from Central Sulawesi, Indonesia." *Journal of Agriculture and Rural Development in the Tropics and Subtropics (JARTS)* **112**(2): 141-155.
- Wedgwood, R. (2007). "Education and poverty reduction in Tanzania." *International Journal of Educational Development* **27**(4): 383-396.
- World Bank (2006). *Making the New Indonesia Work for the Poor*. Washington, World Bank.
- Yumna, A. and M. Clarke (2011). Integrating zakat and Islamic charities with microfinance initiative in the purpose of poverty alleviation in Indonesia. The 8th International Conference on Islamic Economics and Finance, Doha, Qatar.

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Measuring the Waste-Conscious and Saving Habits of the Youth in Turkey: The Sample of Istanbul Medipol University

İrfan Ersin

Lecturer, İstanbul Medipol University, iersin@medipol.edu.tr

Serkan Eti

Lecturer, İstanbul Medipol University, serkaneti@yandex.com

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.04

ABSTRACT

Savings are an important source of economic growth. Lack of savings directs country economies to foreign sources. This also increases the debt of the country. Therefore, savings have a critically important for the country's economy. Formation of the saving is associated with culture. The attainment of this culture is a phenomenon that can occur at younger ages.

Keywords: Perception, awareness, competitiveness

In this study, it was tried to measure the saving habits and waste-conscious of young people in Turkey. A survey study on 503 students was examined by factor analysis and regression analysis. As a result, the increase in the expenditure trends of young people reduces the savings, and the increase in waste sensitivity increases the savings. In addition, increased use of credit cards reduces savings conscious.

© 2017 PESA All rights reserved

---

1. Introduction

Saving is an important means of ensuring that investments in one country are fed by domestic resources. In this direction, countries where savings are inadequate, are going to close their capital deficits by borrowing. Macro Saving, an economic indicator, is provided by individuals and institutions. It will play an important role in overall savings in the case of increased saving habits and cultures in the individual sense. Waste, as well as saving, is also important for the country economy. Increasing awareness of waste will affect savings and the economy in a positive way afterward.

A survey was conducted on the students of Istanbul Medipol University to measure the wasting awareness and saving habits of young people in Turkey, a Muslim country. With the help of the questionnaire, it was aimed to measure students' expenditure and credit card tendencies, waste and saving consciousness. It is also aimed to investigate whether the tendency and consciousness on demographic information such as gender and working conditions differ. In our study, the tendency and consciousness of young people will be measured by using factor analysis and then the effect and power of expenditure awareness, expenditure, and credit card tendencies will be investigated on the students' saving consciousness with multiple linear regression analysis. The differences between the demographic information of these concepts which will be formed by factor analysis will be examined and interpreted by ANOVA analysis such as gender, working.

2. Literatur Review

2.1. The Importance of Saving Habits in Terms of Economy

Savings, which have a great value in terms of funding of investments, are a macroeconomic change, which is an important contributor to economic growth. Savings are important determinants of wealth. At the macroeconomic level, governments attach importance to saving money in order to make new investments, to produce new capital goods and to sustain economic growth. From the microeconomic point of view, savings means that individuals are prepared for risks such as illness, unemployment and expected situations like education and retirement. Individuals smooth their expenditures because they want to be protected from risks of the future by their savings, they also want to decrease affect of their income volatility on their expenditures (Bariş & Uzay, 2015). Therefore, the creation of saving habits or the expansion of saving cultures contributes to the growth of the country's economy as a micro-objective serves a macro goal. With this being the case, the resource deficit that is the result of lack of savings will also be reduced.

The main problem of developing countries is their efforts to ensure rapid economic growth and development, despite the inadequacy of resources. Overcapacity borrowing and orientation to foreign financial resources pose serious resource constraints in the financing of real sector investments. It is therefore important for the development of the country that the financing needs of the economy are met by converting the collectible resources to available resources at the highest level and at the lowest transfer costs. As a matter of fact, the level of development of an country is related to the savings of households. Household savings are determined by the level of income held. As income level increases, saving also increases (Karataş & Gavcar, 2001).

Although saving is an economic concept, it is inherently related to culture. The cultural difference between countries also manifests itself in the habit of saving. Even small changes in total savings can affect the economic growth of an country. In a study conducted by Benjamin Guin (2017), it was found that there was a discrepancy between the savings of households belonging to different language groups in the same region (Guin, 2017). According to the report "Youth and Savings" prepared by economist Tony Dolphin (prepared by British Public Policy Research Institute), it is stated that it is important for young people to acquire saving culture. In the report, when young people are asked what to do if they have surplus income at the end of the month, it seems that young people tend to use this surplus in any activity. It is also included in the report as a solution of creating a social fund to strengthen youngsters' financial resilience to impose a saving culture on young people in the low-income group (Dolphin, 2012).

An empirical study of Adrian Furnham (1999) on young people's spending and saving habits showed that savings and spending habits vary according to gender and age, but not class differences. The survey,

which was conducted on 250 young people aged 11-16, found that boys had more allowance than girls, and the elders received more allowance than the younger ones. It is stated that this age group tends to save from the allowances they receive. The main reason why young people in this age group tend to go to the savings is the attitude of their parents. In addition, young people deposit their savings in their bank accounts. These savings made in the accounts opened through their parents are also contributed to the economy. In this way, young people are acquainted with finance, banking and saving at early ages (Furnham, 1999)

2.2. Relationship Between Wasteful Consciousness and Saving Habits

Waste that is unnecessary, purposeless and useless is an expenditure of goods, labor, time and resources. It is possible to say that expenditures are also diversified nowadays, as consumption has become so diverse. The diversification of consumption and the increase in consumption are expressed as a requirement of the capitalist system and materialistic values (Yeniaras, 2015). Unconsciously expanding consumption trend and increasing luxury consumption has increased the importance of the waste concept.

Waste is an important issue that Islamic religion has also emphasized. Waste is prohibited in Islamic religion. By the divine principle of “you eat, drink but do not waste it”¹ in the religion of Islam, it is necessary to avoid both consumption and luxury consumption as well as to help the poor in the case of wealth and to avoid consuming too much below what is needed. This is the principle of keeping a moderate way (Sugözü, 2017). Islam religion encourages Muslims to be frugal and prohibits the stinginess. Thus, it can be said that there is an opposing relationship between waste and saving in Islamic belief (Ersin & Yıldırım, 2015). Naturally, those who strive to fulfill the requirements of Islamic religion must pay attention to the waste and be frugal. In this way, wastage and saving issues have an important place in the Islamic economy. While interest is included in the most important prohibitions in Islamic religion, it is also expressed as an important waste source (Ersin & Duran, 2017).

The increase of waste sensitivity brings with it the frugality. In the study of Yeniaras (2015), a linear and positive relationship was found between Islamic religiosity and frugality. The result is reached that the level of religiosity avoids extravagance and leads people to use their products and services sparingly. The point of view of individuals who define themselves as Muslims is very important for the waste which is a prohibited behavior for Muslim consumers. The doctoral thesis that Hasan Terzi (2016) made is also an important source of literature in this sense. In the study of Hasan Terzi, waste and waste related consumption behaviors of Turkish, Arabian and Indonesian consumers who belong to the same religion but have different cultural motives were examined. A total of 503 students with survey method from these three countries were reached and various results emerged. From these results, spending, saving, and waste related to the sections in the summary the following conclusions were reached (Terzi, 2016).

- Among the countries with low incomes, Indonesia is the first country, Turkey is the second and Arabs are the third in the analysis that made in the context of intuitive consumption and materialist.
- The participants' attitudes towards the consumption scale from three different cultures enabled some important conclusions to be obtained from this research. While The dimensions of consumption in Turkey and Qatar in the survey are expressed as materialist consumption, rational consumption, talent consumption and success consumption respectively, in Indonesia the rational consumption dimension was measured first. The "rational expectation dimension" ranks first because the Indonesians, who are at a relatively low income level, are more concerned with keeping money for needy and bad days. The measurement of these dimensions gave clues about the approach of societies to the concept of consumption.
- In comparison with the dimensions of the waste scale, it is seen that all cultures have a similar level and size of the perception for waste. According to the analyzes made on the size of the waste, it is concluded that the Arab participants tend to exhibit more wasting behavior than both Turks and Indonesians.

¹ Kuran-ı Kerim 2/205

Spending is a major constraint on waste generation. Barkley, one of America's leading independent marketing agencies, was surveyed over 5,000 young people. The questionnaire included questions about media, marketing, leisure activities, eating and drinking, traveling habits. The 16-32 age group responding to the questionnaire is stated as young generation, Y generation. With this survey, the consumption activities and consumption habits of the Y generation were tried to be reached. The results showed that the Y generation was influenced by the campaigns on the internet, by their friends, and by the fashion information of the employees in the store (Tükel, 2014).

3. Material and Methodology

A survey was conducted on 503 students in various departments at Istanbul Medipol University. This study was carried out on demographic information and 22 questions with 5-scale Likert. The most important reason for choosing a survey is that it is both time and cost-effective compared to other data collection techniques. In addition, survey technique was utilized because of the convenience in quantitative analysis of the data obtained by questionnaire method. This survey was applied to university students by filling out a questionnaire on the internet. This sampling method has been preferred because it allows quick access to data (Bülbul & Demirer, 2008).

4. Findings

There is no missing data or value in the study with 503 participants. According to demographic questions, 408 of participants were female and 95 were male. In addition, 39 of the participants said they played change games, while 55 said they used alcohol and 52 said they used cigarettes. Student scholarship rates, which take from university, are as follows: 105 students 25%, 314 students 50%, 22 students 75%, 60 students receive a full scholarship and two students do not benefit from the scholarship. 47,7% of the participants in the study receive scholarship or study credit from outside the university. 51 of 503 people are working half / full time except university hours. Furthermore, while 155 participants use a credit card, when the credit card debt is paid back, the number of people who usually pay the minimum payment amount is 51.

The factor analysis of the 22 questions and the validity/ reliability of the factors were given in Table 1. The total variance explained by factor analysis is 66,61%. According to the Table 1, the factor loadings are over 0,40, AVE and CR values are examined for the reliability and validity of the factors. In order to be reliable and valid for factors, it is necessary that the AVE value is over 0,50 and the CR value is higher than 0,60. It shows moderate reliability when the CR value is between 0,60 and 0,80, and high reliability when it is higher than 0,80 (Hair, Hult, Ringle, & Sarstedt, 2014). It can be concluded that four factors of factor analysis are valid because all of the AVE values are above 0,50 and that CR values are reliable because they are over 0,60. Savings-conscious and Waste-conscious dimensions are even highly reliable.

Table 1: Results of Factor Analysis

<i>Factor 1: Savings-Conscious (Tendency)</i>	Factor Loading	AVE	C.R.
I pay attention to spending. I always try to save money on a monthly basis.	0,8		
I give very important to be frugal.	0,771		
I pay attention to waste in my spending.	0,762	0,59	0,85
I take care of budgeting while doing my spending. I try to make income-outcome equality.	0,728		
<i>Factor 2: Spending Tendency</i>			
If my monthly income rises, my spending will increase accordingly	0,973		
Usually my monthly spending is more than my income.	0,973	0,95	0,97
<i>Factor 3: Credit Card Tendency</i>			
The fact that my credit card was (or would have been) caused me to be more comfortable with my spending.	0,818	0,54	0,78

The higher the limit of my credit card, the more I will spend my spending.	0,76		
If I have a cash problem, I will use like a cash if I have a Credit Card (as I know I will repay the interest).	0,623		
Factor 4: Waste-Conscious			
I think it's a waste of spending on Chance Games	0,845		
If my money is reduced, I turn to Chance Games. (Negative)	0,706	0,53	0,77
I think that smoking or alcohol-related spending is wasted.	0,619		

Students' savings and Waste conscious', credit card and spending tendencies were analyzed in this study. ANOVA (Analysis of Variance) was used to examine whether these conscious' and trends differ according to the demographic information of the students. For variance analysis, the dimensions and the items of dimensions have to be the normal distribution. For this, it is enough to examine the kurtosis and skewness coefficients. If the kurtosis and skewness coefficients of the items are less than 3,29, a normal distribution is suitable at 95% reliability (Mardia, 1974) (Kim, 2013). Therefore, the normal distribution is suitable and allows analysis. When the relationships between the created dimensions are examined, the correlation coefficients and the AVE values are given in Table 2. Since the "square root of" AVE values are higher than the correlation coefficients, this shows that the dimensions are separated from each other and discriminant validity is provided (Hair, Hult, Ringle, & Sarstedt, 2014). The diagonal values of Table 2 are AVE values, and the values of the second row in Table 2 are significance levels of correlation.

Table 2: Correlation Matrix

	Correlation			
	Credit Card Tendency	Savings-Conscious	Spending Tendency	Waste-Conscious
Credit Card Tendency	0,59	-0,261	0,273	-0,052
Savings-Conscious	0,000	0,95	-0,272	0,15*
Spending Tendency	0,000	0,000	0,54	0,003
Waste-Conscious	0,242	0,001	0,955	0,53

Discriminant validity is provided according to correlation table. According to the same table, savings-conscious is statistically significant in relation to all other dimensions. There is no statistical correlation between credit card tendency and waste-conscious, and between waste-conscious and spending tendency. By looking at coefficients in the correlation matrix, it can be said that savings-conscious of a student whom credit card tendency is increasing is decreasing but spending tendency is increasing. Similarly, if spending tendency of a student increases, his/her saving conscious decreases, because the correlation coefficient is negative. Again looking at the table, the increase Waste-conscious in young people also positively affects their saving conscious.

Besides, we investigated the effect of other dimensions on the student's saving conscious. In regression analysis, other trends and conscious affecting saving conscious are analyzed. According to the regression analysis, 13% of variance of saving conscious of the students can be explained by other dimensions ($R^2 = 0,132$).

Table 3: ANOVA Table

ANOVA					
Model	Sum Squared	df	Mean Squared	F	Sig.
Regression	30,864	3	10,288	25,221	0,000
Residual	203,551	499	0,408		
Total	234,416	502			

When the ANOVA table is examined, the established model is significant (Sig.<0,05). Because significance value in Table 3 is less than 0,05 (Eti & İnel, 2016). When the coefficient table is examined, it can be said that all tendencies and conscious are significant (Sig.<0,05), and that if the credit card or spending tendencies of a student increase, the saving conscious of the student decreases. Similarly, in the case of Waste-conscious of a student increase, the saving conscious of the student also increase. Because the coefficient of Waste-conscious in Table 4 is positive and significant (Armutlulu, 2008). The fact that a student turns to a credit card and uses the credit card for cash will reduce the saving tendency of the student. Because in regression analysis, the coefficient of the dimension which these items made is negative. Similarly, saving conscious of a student who tends to spend will be less. This is natural. In addition to, saving of a student who has waste conscious is expected.

Table 4: Coefficients in Regression Model

Coefficients							
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	2,469	0,193		12,766	0,000		
Credit Card Tendency	-0,134	0,030	-0,193	-4,451	0,000	0,923	1,084
Spending Tendency	-0,122	0,024	-0,219	-5,051	0,000	0,925	1,081
Waste-Conscious	0,204	0,059	0,143	3,422	0,001	0,997	1,003

Dependent Variable: Savings-Conscious

Also, it is important that VIF values of dimensions are less than 5 for regression analysis (Eti & İnel, 2016). The fact that the variables are collinearity will make the results biased (Hair, Hult, Ringle, & Sarstedt, 2014). The VIF values of all variables in the regression are less than 5.

To interpret the numerical values of the coefficients, for example, the coefficient of the credit card tendency is -0,134. So, these two cases that differ one unit on credit card tendency of a student but are some other variables are estimated to differ by 0,134 units on savings-conscious of the student. Similarly, these two cases that differ one unit on spending tendency of a student but are some other variables are estimated to differ by 0,122 units on savings-conscious of the student. And likewise, these two cases that differ one unit on waste-conscious of a student but are some other variables are estimated to differ by 0,204 units on savings-conscious of the student (Hayes, 2013).

It is observed with ANOVA that there is a statistically significant difference in waste conscious between genders. Since the significance in Table 5 is smaller than 0,05, waste conscious is a difference between the genders (Armutlulu, 2008). That is, there is a difference between genders in waste-conscious. The average of waste conscious of the female has a statistical differ and is more than male (2,40<2,54). That is, waste conscious of the female is more than male.

Table 5: ANOVA between Genders in Waste-Conscious

ANOVA					
	Sum Squared	df	Mean Squared	F	Sig.
Between Groups	1,511	1	1,511	6,632	0,010
Within Groups	114,146	501	0,228		
Total	115,657	502			

It has been observed with ANOVA that there is a statistically significant difference in waste conscious and spending tendency among students according to whether they worked or not. While the spending tendency of the working students was less than those who did not work (3,1958<3,4525), it was seen that when the waste conscious of the students were examined, the working students were lower than those who did not work (2,48<2,54). It may be possible to say that reason of the difference in spending tendency and waste conscious between those who work and those who do not is the difference in the view of change games and smoking-alcohol ratios.

Table 6: ANOVA between Working Statues in Spending Tendency and Waste-Conscious

ANOVA						
	Sum Squared	df	Mean Squared	F	Sig.	
Spending Tendency	Between Groups	6,181	1	6,181	4,134	0,043
	Within Groups	749,035	501	1,495		
	Total	755,217	502			
Waste- Conscious	Between Groups	1,586	1	1,586	6,967	0,009
	Within Groups	114,071	501	0,228		
	Total	115,657	502			

It has been observed that there is a statistically significant difference in credit card tendency, savings-conscious and spending tendency between the students who receive scholarships or learning loans from outside the university and those who do not. Credit card tendency of students who receive a scholarship or learning loan is lower than those who do not (3,31<3,68). The savings conscious of these students is also high (2,17> 2,05). Spending tendency of students who receive a scholarship or education loan in a similar way is less than those who do not (3,20 <3.45).

Table 7: ANOVA between Scholarship or Loan Statues in Spending Tendency, Saving Conscious and Credit Card Tendency

ANOVA						
	Sum Squared	df	Mean Squared	F	Sig.	
Credit Card Tendency	Between Groups	16,539	1	16,539	17,551	0,000
	Within Groups	472,097	501	0,942		
	Total	488,636	502			
Saving- Conscious	Between Groups	1,844	1	1,844	3,972	0,047
	Within Groups	232,572	501	0,464		
	Total	234,416	502			
Spending Tendency	Between Groups	8,265	1	8,265	5,544	0,019
	Within Groups	746,952	501	1,491		
	Total	755,217	502			

5. Results and Proposition

Increasing the impact of individual savings on total savings is important for the economy to feed from local sources. Increasing individual savings is also possible with careful attention to expenditure and waste. Therefore, it is important for the future of the economy to bring savings culture to young people. It is possible to say that the increase in saving culture is also related to making the expenditure more sensitive and to protect the monthly surplus income. Thought of being cautious in young people will affect positively the future of savings.

According to the results of the survey conducted in our study, young people who are increasingly spending tendency tend to reduce their savings-conscious. It is also possible to see that as the use of credit card, an important tool of spending, increases, so does saving conscious reduce. In the survey, 155 of the participants use credit cards, of which 55 pay the credit card debt on the minimum payment amount. 43 of these 55 people do not work. This shows that if the spending is higher than the incomes, the saving opportunity is severely limited. The increased use of credit cards by young people would have a negative impact on younger's saving habits. Therefore, banks should reconsider their strategy that credit card strategies for students. The minimum payment option must not be given to students in order to earn a saving habit. For more careful management of spending, banks must set limits below their students' income statements. This is also important for the saving culture. Such policies, which banks will eventually make for young people, will provide positive contributions to themselves and the country's economy in terms of savings in the future.

In terms of wage consciousness, questions of chance games and smoking-alcohol use have become significant in factor dimensions. When these questions are taken into consideration, if the waste is conscious, the saving tendency increases. Spending on chance games and smoking-alcohol are nowadays common among young people. However, in our survey, only 39 of the participants play the games of chance and 25 of them are man. In particular, it is possible to say that men have more tendency in such areas. Eventually, to increase awareness of waste, increasing the activities within Civil Society Organizations and increasing university-CSO cooperation are necessary in order to increase the saving tendency. When we evaluate the relationship between expenditure and saving tendency, Ascend of the tendency of saving decreased the tendency of expenditure in young people. At this point, paying attention to the spending of young people will positively affect the savings, so young people should be educated on this issue and should prepared public service announcement.

Referance

- Armutlulu, İ. H. (2008). *İşletmelerde Uygulamalı İstatistik*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Barış, S., & Uzay, N. (2015, Temmuz-Aralık 1). *YURTIÇİ TASARRUFLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ:TÜRKİYE ÖRNEĞİ*. Temmuz 10, 2017 tarihinde http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi46/ERUJFEAS_Jul2015_119-151.pdf adresinden alındı
- Bülbül, H., & Demirel, Ö. (2008). Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri Servqual ve Serperf'in Karşılaştırmalı Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 181-192.
- Dolphin, T. (2012). *Young People and Savings: A Route To Improved Financial Resilience*. London: Institute for Public Policy Research.
- Ersin, İ., & Duran, S. (2017). Faizsiz Finans Döngüsünü Oluşturma Açısından Adil Ekonomik Düzen Söyleminin Kredileşme İlkeleri Ve Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 12(8), 109-132.
- Ersin, İ., & Yıldırım, C. (2015). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın Adil Ekonomik Düzen Söylemi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, s. 143-173.
- Eti, S., & İnel, M. (2016). A Research on Comparison of Regression Models Explaining the Profitability Base on Financial Data. *The International Journal of Business & Management*, 4(10), 470-475.

- Furnham, A. (1999). The Saving and Spending Habits of Young People. *Journal Of Economic Psychology*, 677-697.
- Guin, B. (2017, March 1). Culture and Household Saving. *Working Paper Series*. Frankfurt, Frankfurt, Germany.
- Hair, J. F., Hult, T. G., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. United States of America: SAGE.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*. New York: The Guilford Press.
- Karataş, M., & Gavcar, E. (2001). Bazı Meslek Gruplarının Tasarruf Eğilimlerinin Araştırılması:Muğla İli Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 38-46.
- Kim, H.-Y. (2013, Şubat 26). Statistical Notes For Clinical Researchers: Assessing Normal Distribution (2) Using Skewness And Kurtosis. *The Korean Academy of Conservative Dentistry*, s. 52-54.
- Mardia, K. (1974). Applications Of Some Measures Of Multivariate Skewness And Kurtosis In Testing Normality And Robustness Studies. *The Indian Journal of Statistics*, s. 115-128.
- Sugözü, İ. H. (2017). İslam Ekonomisi ve Adil Ekonomik Düzen. *Turkish Studies*, 12(8), 185-210.
- Terzi, H. (2016). Müslüman Tüketicilerin İsrar Davranışlarının Rasyonel Tüketim Ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1.
- Tükel, İ. (2014, Kasım 24). Tüketimin Yeni Aktörleri:"Y" Kuşağı. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergi*, s. 1-22.
- Yeniaras, V. (2015). İslami Dindarlık, Tutumluluk ve Materyalizm: Bir Yapısal Eşitlik Modeli. *JEBPIR*, 1(1), 49-62.
- Yuksel, S., & Zengin, S. (2016). Identifying the Determinants of Interest Rate Risk of the Banks: A Case of Turkish Banking Sector. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478), 5(6), 12-28.

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri

Cash Management Methods of 18th Century Cash Waqfs in the Light of Accounting Records

Süleyman Kaya

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, suleymankaya@sakarya.edu.tr

Muhammed Emin Durmuş

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, muhammeddurmus@sakarya.edu.tr

İsmail Bektaş

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, ismailbektas@sakarya.edu.tr

Arif Akkaya

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, akkayalar33@hotmail.com

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.05

ÖZET

18. yüzyılda Üsküdar'da faaliyet gösteren vakıfların, Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'nde tutulmuş olan muhasebe kayıtları esas alınarak hazırlanan bu çalışmada vakıfların nakit işletme yöntemleri ele alınmıştır. 1139/1726, 1184/1770, 1198/1784, 1212/1798 yıllarına ait vakıf muhasebe defterlerinin incelendiği çalışmada vakıfların muamele-i şer'iyye, bey bi'l-istiğlâl ve ferağ bi'l-istiğlâl akitleri ile nakitlerini işlettikleri ve mudarebe ve bidaa gibi usulleri kullanmadıkları tespit edilmiştir. İki bölümden oluşan makalenin birinci bölümünde zikredilen nakit işletme yöntemleri hakkında teorik malumat verilmiş, ikinci bölümde ise muhasebe defterlerinden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar vakıfları, Muâmele-i şer'iyye, Bey bi'l-istiğlâl, Ferağ bi'l-istiğlâl

Keywords: Uskudar waqfs, Muâmele-i şer'iyye, Bey bi'l-istiğlâl, Ferağ bi'l-istiğlâl

ABSTRACT

In this paper, the cash management methods of the 18th-century Uskudar cash waqfs were examined according to the accounting records which were kept in the Uskudar Şer'iyye Sicilleri. When the accounting records of the waqfs for years of 1139/1726, 1184/1770, 1198/1784, 1212/1798 were investigated, it was found that these waqfs managed the cash money by using muamele-i şer'iyye, bey bi'l-istiğlâl and ferağ bi'l-istiğlâl contracts. It was also indicated that the cash money of the waqfs on those dates were not lent according to the mudaraba and bidaa methods. The paper was organised in two parts. While the above-mentioned cash management methods were theoretically explained in the first part, the data that obtained from the accounting records were analysed in the second part of the paper.

© 2017 PESA All rights reserved

Giriş

Osmanlı'da toplumsal hayatı şekillendiren vakıflar, günümüzde devletlerin yerine getirdikleri altyapı, eğitim, sağlık, bayındırlık, sosyal, kültürel ve dini hizmetler başta olmak üzere pek çok farklı alanda faaliyet göstermişlerdir.¹ Vakıflar, toplumsal hayatta böyle önemli bir fonksiyon icra ederek devletin yükünü hafifletmeleri neticesinde, devlet tarafından açık bir şekilde desteklenmişlerdir. Pek çok devlet erkânı tarafından kurulmuş olan vakıflar bu durumun göstergesidir.

Para vakıfları yüzyıllar içinde önemli bir gelişim göstererek Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandırmışlardır. Para vakıflarının böyle önemli bir gelişme göstermesinin arkasındaki en önemli etken, gayrimenkul vakıflarından farklı olarak bu vakıfların nakit para ile kurulmalarıdır. Böylece toplumun her kesimi para vakfı kurabilme imkânı elde etmiş, bu durumda para vakıflarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda hem küçük nakdi birikimleri olan kimselerin vakıf kurabilmelerinin önu açılmış hem de finansmana ihtiyacı olanların bu ihtiyaçları giderilmiştir.

Para vakıfları gayrimenkul vakıflarının icra ettikleri fonksiyonların yanında finansman mekanizması fonksiyonunu da icra etmişlerdir. Ancak bir vakfın hem para hem de gayrimenkul vakfı olabilmesi de mümkündür. Kısaca ifade edilecek olursa; sadece nakit sermayeye sahip olan vakfa para vakfı, sadece gayrimenkule sahip olan vakfa gayrimenkul vakfı, hem para hem de gayrimenkule sahip olan vakfa ise hem para hem gayrimenkul vakfı denilmektedir.

Her vakıf, hizmetlerini sürdürebilmek için bir takım gelir kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Vakıfların üç tür gelir kaynağı vardır. Bunlar; nakit sermayenin işletilmesinden elde edilen gelirler, gayrimenkullerin kiraya verilmesinden elde edilen gelirler ve sahip oldukları zirai arazilerden elde ettikleri gelirlerdir. Bu çalışmada diğer gelir elde etme usulleri ihmal edilerek sadece nakit sermayeden gelir elde etme usulleri ele alınacaktır.

Faizin İslam dininde yasak olması Osmanlı ulemasını, toplumun finansman ihtiyacını faizsiz bir şekilde giderecek bir takım yöntemler geliştirmeye sevk etmiştir. Osmanlı uleması fıkıh mirasını tevarüs ederek muâmele-i şer'iyye, bey' bi'l-istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl akitlerini geliştirmişlerdir.

Vakıfların nakit işletme yöntemlerinden olan bey' bi'l-istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl işlemlerine konu olan gayrimenkuller rehin gibi teminat hükmünde kabul edilmektedirler. Bu sebeple vakıflar bu işlemleri yaparken herhangi bir teminat almaya ihtiyaç duymamaktadırlar. Muhasebe kayıtlarında istiğlâl ve ferâğ işlemleri doğrudan akitlerin ismi zikredilerek belirtilmektedir. Bu kayıtların zimem bölümünde istiğlâl veya ferâğ işlemine konu olan mülk hane ise "istiğlâl-i hane"², menzil ise "ferâğ-i menzil"³ gibi ifadeler açık bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu kayıtlarda muâmele-i şer'iyye ismi açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Biz istiğlâl ve ferâğ dışındaki işlemleri aksi bir karine olmadığı sürece muâmele-i şer'iyye kabul etmekteyiz. Bizi bu kabule götüren iki karine vardır. Birincisi, vakfiyelerde muâmele ile borç verilecek paralar karşılığında "*kefil-i melî ve rehn-i kavî veya hâle göre bunlardan birisinin alınmasını şart etti*"⁴ gibi ifadelerle kefil veya rehin alınmasının şart koşulmasıdır. Zimem kayıtlarında da esas itibarıyla alınan teminatlar yazılmaktadır. Bey' bi'l-istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl akitlerinde teminat akit konusu malın kendisi olduğundan bu akitler söz konusu olduğunda, "istiğlâl-i hane" ifadesi hem alınan teminatı hem de akdın kendisini ortaya koymaktadır. Diğer işlemlerde ise "ba-rehin", "ba-kefil" gibi ifadeler vardır. Bu işlemlerin mudârebe gibi ortaklığa dayalı bir akit olmayıp muâmele-i şer'iyye olması noktasındaki karinemiz ise şudur; muhasebe kayıtlarında vakfın gelirlerinin yazıldığı kısımda "*asl-i malı vakfın onu on bir buçuk guruş hesabıyla bir senede hâsıl olan murabahası*"⁵ ifadesiyle vakfın o yıl hangi ribh oranıyla, kaç guruş murabaha geliri elde ettiği bildirilmektedir. Bu murabaha geliri vakfın sabit bir gelir elde ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle de vakıfların ortaklık yoluyla değil muâmele-i şer'iyye ile vakıf paraları işlettikleri anlaşılır.

¹ Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.317, Mefail Hızlı, "Osmanlı Dönemi Bursa'sında Eğitim-Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, , sy. 7 (1998), s. 184.

² Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 3a-1.

³ Üsküdar Mahkemesi 573 vr. 2b-1.

⁴ Balat Mahkemesi 2, vr.5a-1

⁵ Üsküdar Mahkemesi 541 vr. 80b-2.

Çalışmada yukarıda zikredilen yöntemlerin her biri tanımlanacak, nasıl yapıldığı açıklanacak ve vakıf muhasebe kayıtlarında bu yöntemlere dair bulunan veriler ortaya koyulacaktır. Bunun sonucunda vakıfların hangi usuller ile nakit sermayelerini işlettikleri, bu usullerden hangisini daha çok tercih ettikleri, hangi usul ile daha yüksek meblağlarda borç verdikleri tespit edilmiş olacaktır. Zikredilen hususlar çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır.

Para vakıflarını kuran hayır sahipleri genellikle vakfettikleri paraların nasıl işletileceğini vakfiyelerinde “muâmeleye verilmek”, “faideye verilmek”, “istiğlâl ve istirbah olunmak” gibi ifadelerle belirtmişlerdir.⁶ Bazı vakfiyelerde para vakıflarına ait paraların mudarebe ile de işletilmesine dair bilgiler bulunmaktadır.⁷ Ancak mütevelliler, vakıf paraları mudarebe gibi riskli ve uzun süreli olan bir usulle kullanılmak yerine muâmele-i şer’iye ve istiğlâl gibi risksiz, kolay ve daha kısa süreli usullerle kullanılmayı tercih etmişlerdir. Fakat bazı vakfiyelerde yer alan vakıf paranın mudarebe ile işletilmesine dair ifadelerden hareketle bazı araştırmacılar mudarebe ile de nakit paraların aktif bir şekilde işletildiğini ifade etmektedirler. Bu çalışmada 18. yüzyılda yaklaşık 70 yıllık bir sürede Üsküdar para vakıflarına ait bazı muhasebe defterleri incelenecek, vakıfların nakit işletme yöntemlerine dair veriler ortaya koyulacaktır. Böylece literatürde para vakıflarının mudarebe ve inan gibi ortaklıklarla da nakit sermayesini işlettiğine dair söylemlerin (en azından çalışmanın kapsadığı tarihlerde) ne kadar sıhhatli olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Literatürde Osmanlı vakıfları hakkında yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu vakıfların sosyal boyutuyla ilgili olup genellikle ikincil kaynaklar kullanılarak hazırlanmıştır. Son yıllarda ise vakıfların hem iktisadi yönünü ele alan hem de birincil kaynaklar kullanan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu çalışmada da 18. yüzyılın dört ayrı periyodunda Üsküdar’da faaliyet gösterip şer’iye sicillerinde muhasebe kayıtları tespit edilen bütün para vakıflarının nakit işletme yöntemlerine dair veriler ortaya konulmuştur. Çalışmanın ilk periyodu 1139/1726 yılıdır. *İsmail Bektaş* bu yıla ait muhasebe kaydını yüksek lisans tezinde ele almış olup vakıfların gelir ve giderlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁸ Çalışmanın ikinci periyodu 1184/1770 yılı olup bu yıla ait muhasebe kaydı *Muhammed Emin Durmuş* tarafından yazılan yüksek lisans tezinde incelenmiş ve vakıfların gelir ve giderlerine dair bütün veriler ortaya konulmuştur.⁹ Çalışmanın üçüncü periyodu 1198/1784 yılı olup bu yıla ait muhasebe kaydı *Süleyman Kaya* tarafından yazılan doktora tezinde ele alınmış ve vakıfların gelir kaynaklarına dair veriler tespit edilmiştir.¹⁰ Çalışmanın son periyodu olan 1212/1798 yılına dair muhasebe kaydı ise *Arif Akkaya* tarafından hazırlanmakta olan yüksek lisans tezinde incelenmekte ve vakıfların gelir-giderleri ayrıntılı bir şekilde araştırılmaktadır. Böylece üç yüksek lisans ve bir doktora çalışması olmak üzere makalenin yazarları tarafından yazılmış ve her biri 18. yüzyılın farklı bir tarihini ele alan tezlerde vakıfların nakit işletme yöntemlerine dair tespit edilen veriler bir araya getirilmiş ve dört tezde ulaşılan ortak kanaat ortaya konulmuştur.

1. Nakit İşletme Yöntemleri

İslam hukuk kurallarının dikkate alındığı Osmanlı toplumunda, para vakıfları da bu kurallar çerçevesinde işlem yapmışlardır. Paranın işletilmesi söz konusu olduğunda kuşkusuz faiz meselesi önem arz eder. Gerek devlet adamları gerekse ilmiye sınıfı faiz yasağı üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Şer’iye sicillerinde, ahkâm defterlerinde ve ulemanın verdiği fetvalarda, hiçbir şekilde faizin alınamayacağı açıkça ifade edilmiştir.¹¹ Dolayısıyla para vakıflarının, nakit sermayelerini işletirken doğrudan faizle işlem

⁶ Rumeli Mahkemesi 21, vr.1b-1, Balat Mahkemesi 2, vr. 5a-1, 13a-1, 21b-1, 48a-2, İstanbul Mahkemesi 12, vr.26b-1.

⁷ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 79b-2.

⁸ İsmail Bektaş, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1139/1726)”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE).

⁹ Muhammed Emin Durmuş, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-1188/1770-1174)”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE).

¹⁰ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007).

¹¹ Abdurrahim Ef., Menteşzâde, Fetâvâ-yı Abdurrahim, Daru’t-Tıbaati’l-Ma’mure, İstanbul h. 1243, c. II, s. 83; Benderî, Kasım, el-Vakıatü’l-kebiratü’l-Giridiyye, yazma, İstanbul h. 1198 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 162), vr. 146b; ayrıca bkz. Tosyevî, Osman b. Mehmed, Fevâidü’l-fetâvâ’l-Osmaniyye, y.y., yazma, ts. (İstanbul Müftülüğü Ktp. 310), vr. 129b; Erzurumî, Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa, Sefinetü’l-fetâvâ, müst. Ali b. Ahmed el-Ofî el-Paçanı, yazma, İstanbul h. 1254 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 169), vr. 110a; İstanbul Müftülüğü Şer’iye Sicilleri Arşivi, Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi

yapmaları mümkün değildir. Bundan dolayı Osmanlı uleması, insanların finansman ihtiyacını karşılarken faize bulaşmamak adına fıkıh mirasından hareketle bir takım yöntemler geliştirmiştir. Aşağıda tek tek ele alacağımız bu yöntemler, muâmele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâldir.

1.1. Muâmele-i Şer'iyeye

Fıkıh kitaplarında ve fetvalarda, muâmele-i şer'iyeye adına yapılmış genel ve kapsayıcı bir tanım tespit edilememiştir. Osmanlı öncesi fukaha bu işleme beyu'l-îne demektelerdir. Osmanlılar bu akdi tevarüs ederek muâmele-i şer'iyeye diye adlandırmışlardır. Hamza Efendi'nin Bey' ve Şira adlı risalesinin iki şerhinde de muâmele-i şer'iyenin, bey'ul-îne olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir.¹²

Muâmele-i şer'iyeye, faizin açıkça haram kılındığı, faiz yiyenlerin Allah ve Resulüne karşı savaş açtığı ifade edilen bir iktisadi düzende, insanların finansman ihtiyacını karşılarken meydana gelecek olan fazlalığın satım akdinden kaynaklanmasını sağlayan bir hile-i şer'iyedir. 18. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında, yapılan bu işleme devr-i şer'i de denildiği görülmüştür.¹³ Para vakıfları, muâmele-i şer'iyeye ile borç verdikleri kişilerden, faiz adı altında bir fazlalık almak yerine, araya satım akdi koyarak bu fazlalığı meşru hale getirmişlerdir.

Kaynaklarda muâmele-i şer'iyenin tanımı yerine yapılaş şekline yer verildiği görülmüştür. Akifzâde'nin yaptığı açıklamada muâmele-i şer'iyenin yapılaş şekillerinden biri izah edilmiştir.¹⁴ Buna göre, borç veren kişi, verdiği borcun (100 kuruş borç verdiğini varsayalım) yanı sıra bir malını da belli bir bedel karşılığında (15 kuruş olduğunu varsayalım) bir yıl vadeyle borç alan kişiye satar. Borç alan kişi o malı üçüncü bir kişiye hibe eder, o da borç veren kişiye hibe eder. Bu işlem neticesinde borç veren kişi 100 kuruş borç vermiş ve bir yıl sonunda 115 kuruş alacaklı olmuştur. Araya satım akdi girmesinden dolayı ortaya çıkan fazlalık, Osmanlı ulemasının ekseriyeti tarafından meşru kabul edilmiştir.

Tuhfetü'l-ahyâr'da muâmele-i şeriye şöyle tanımlanır: "*Muâmele, karz ihtiyacından dolayı değeri az olan şeyi pahalı fiyata satın almaktır.*"¹⁵ Borç talep eden kişi nakit ihtiyacından dolayı değeri az olan bir malı vadeli ödemek üzere değerinden daha fazlaya satın alabilmektedir. Bu da muâmele-i şer'iyenin diğer bir yapılaş şeklini ifade etmektedir. Muâmele-i şer'iyenin bu tarz yapılaş şekli en yaygın kullanılan şeklidir. Bu yöntemi daha açık hale getirmek gerekirse şöyle bir örnek verilebilir: Borç almak isteyen A şahsı bir malını, borç veren B şahsına 100 kuruşa satar. Her iki taraf da mal ve bedeli teslim aldıktan sonra, A şahsı sattığı malı 115 kuruşa bir yıl vade ile tekrar satın alır. Bu işlem sonucunda, borç almak isteyen A şahsı, 100 kuruş almış ve bir yıl sonra ödemek üzere 115 kuruş borçlanmış olur.¹⁶

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi muâmele-i şer'iyenin birden fazla yapılaş şekli mevcuttur. Verilen örneklerin sayısı ve çeşidi daha da arttırılabilir fakat hepsinin ortak noktası, araya bir satım akdi koyularak, ileride ödenmek üzere borçlanılan miktarın fazlasının satım akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamaktır.

Farklı nakilleri ve rivayetleri bulunması sebebiyle, fukahanın bazıları bu akdin caiz, bazıları mekruh bazıları da tahrimen mekruh olduğu yönünde kanaat bildirmiştir.¹⁷ Bey'ul ine akdinin hükmü Hanefi ulema tarafından tartışılmasına karşın Osmanlı asırlarında caiz olduğu genel kabul görmüştür. Ebussuud Efendi'nin muâmele-i şer'iyeye hakkında fetvası da şöyledir: "*Zeyd, mülk akçenin muâmele-i şer'iyeye ile alınan ribhü haramdır derse ne lazım olur? el-Cevap: Muâmele-i sahiha olıcak haram dememek gerek.*" *Ebussuud*.¹⁸ Ebussuud Efendiden daha önce yaşamış olan İbn Kemal (ö. 940/1534), aldatma ve hilenin

311, 21a-2; Rumeli Kazaskerliği 312, 58b-3; 89a-1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Ahkâm Defterleri, 7/1132, 12/353, 761.

¹² Tarikatçı Emir, Tebyünü'l-Merâm, vr. 74a; Seydişehrî, Şerh-i Bey' ve Şira, vr. 136b.

¹³ Halebî, İbrahim b. Mustafa b. İbrahim, Tuhfetü'l-ahyâr, yazma, y.y., h. 1152 (Süleymaniye, Nâfiz Paşa 261), vr. 466b.

¹⁴ Akifzâde, Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa Akif el-Amasî, Mecelletü'l-Mehâkim, yazma, yy., ts. (Süleymaniye, Kasidicizâde 274).

¹⁵ Halebî, İbrahim b. Mustafa b. İbrahim, Tuhfetü'l-ahyâr, yazma, yy., h. 1152 (Süleymaniye, Nâfiz Paşa 261), vr. 466b.

¹⁶ Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 274; Erzurumî, Bahru'l-fetâvâ, vr. 165b; Erzurumî, Sefinetü'l-fetâvâ, vr. 110b; Sunullah b. Ali, Mecmûa-i Mesâil-i Fikhiyye, vr. 201b.

¹⁷ Tarikatçı Emir, Şeyh Mustafa b. Abdullah Efendi, Tebyünü'l-merâm, müst. Seyyid Mehmed b. Ahmed, yazma, yy., h. 1166 (Süleymaniye, H. Hayri – H. Abdullah Ef. 186), vr. 74a.

¹⁸ Ebussuud Efendi, Fetava, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v. 141b-142a.

bulunmadığı muâmele-i şer'iyeyi caiz görmüş hatta faizden kaçınmak için yapılan bu akdi güzel kabul etmiştir.¹⁹

Para vakıflarının meşruiyeti tartışmalarının en yoğun olduğu dönem 16. yüzyıldır. Bu tartışmaların asıl konusu paranın vakfedilip vakfedilemeyeceğidir. Vakfedilen paraların muâmele-i şer'iyeye ile işletilmesi meselesi ise pek tartışılmamıştır. Bunun sebebi olarak Osmanlı öncesi Hanefi otoritelerinin bu uygulamayı meşru görmüş olmaları ve bu hususta örf oluşmuş olması sebebiyle artık tartışmaya hacet olmadığının düşünülmesi söylenebilir. Bu sebeple tartışma muâmele-i şer'iyeden ziyade paranın vakfedilmesi konusunda cereyan etmiştir. 16. yüzyılda para vakfının caiz olmadığını savunan iki önemli fakih olan Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (v. 954/1547) ile Birgivi Mehmed Efendi (v. 981/1573) bu konu hakkında müstakil eser kaleme almışlardır. Çivizâde, Kadıhan'ın fetvasından yola çıkarak muâmele-i şer'iyenin haramdan sakınmak için yapıldığını ve bu muâmele ile işlem yapanların sevap kazanacaklarını ifade eder.²⁰ Birgivi Mehmet Efendi ise paranın vakfedilmesinin ortaya çıkaracağı problemleri sayarken bu paraların Efendimiz tarafından zemmedilen ve ulema tarafından kerih görülen bey'ul ine ile işletilmesinden, bazı mütevellilerin fetva kitaplarından cevaz verilen i'ne akdinin şekillerini bilmediklerinden dolayı haram olan ribaya düştüklerinden söz eder.²¹ Ancak bu görüşler çok fazla taraftar bulamamış ve muâmele-i şer'iyeye, kahir ekseriyetle caiz görülmüştür. Çalışmanın kapsadığı tarih olan 18. yüzyılda da muâmele-i şer'iyenin fukahanın çoğunluğu tarafından caiz görüldüğü gerek şer'iyeye sicillerine gerek ahkâm defterlerine kaydedilen hükümlerden anlaşılmaktadır.²²

1.2. İstiğlâl

Mecelle'de geçen istiğlâl tanımı şöyledir: "*Bayi' bir malı isticar etmek üzere vefâen bey'etmektir.*"²³ Bu tanımı biraz açmak gerekirse istiğlâl, satıcının kendi malını tekrar kiralamak üzere geçici olarak satmasıdır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere bey' bi'l-istiğlâl, kiralama şartı ile yapılan bey' bi'l-vefa akdidir.

Bey' bi'l-istiğlâl akdi bey' bi'l-vefâ akdinin Osmanlı döneminde geliştirilmiş bir türüdür. Mecelle'de bey' bi'l-vefanın tanımı şöyle yapılmıştır: "*Bir kimse bir malı âhara semeni reddettikde geri vermek üzere şu kadar guruşa satmaktır.*"²⁴ Bir başka bey' bi'l-vefa tanımı ise şöyledir: "*Bedelini geri getirdiğimde bana satman şartıyla sana sattım, diyerek yapılan akde bey'u'l-vefâ denir.*"²⁵ Tanımlardan anlaşıldığına göre bey' bi'l-vefa, borç alan kişinin, borcunu ödendiğinde geri almak şartıyla bir malını borç verene satmasıdır. Burada borç verenin kazancı, borçlu ödemesini yapana kadar onun malını kullanmasıdır. İstiğlâl akdinde ise, borç veren kişi, borçludan istiğlâlen aldığı gayrimenkulü ona borcunu ödeyinceye kadar kiralar. Burada da borç verenin kazancı, alacağını tahsil edene kadar kira geliri elde etmesidir. Sonuç olarak, bey' bi'l-vefa akdinde borç veren kişi, ilgili gayrimenkulü bizzat kendisi kullanıp istifade ederken, bey' bi'l-istiğlâlde, genellikle borçluya kiraya verip kira bedelini alır. Para vakıflarının, bey' bi'l-vefa yerine daha çok bey' bi'l-istiğlâl akdini tercih etmelerinin sebebi, istiğlâlin sabit kira getirisinin olmasıdır. Şer'iyeye

¹⁹ İbn Kemal, Mühimmatül Fetava, SK, Kılıç Ali paşa, nr. 464, v.161b-162a, Aktaran: Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, s.55.

²⁰ "*Bazı kütüb-i fihhiyyede 'bey'-i ine câizdir lakin mekruhtur' deyu tasrih olunmuştur, ama Kâdhân aleyhi'r-rahme İmam Ebû Yusuf'dan rahimehullah 'Caizdir, belki edenin eline ecir girer' deyu nakil eder, kerahet cevaza münâfi değildir ve İmam Yusuf re'yi üzere edenin eline ecr olmanın sebebi nedir, tafsille i'lam buyurulup indallahi'l-kerim müsâb olasız. el-Cevab: Bey-i ine dedikleri ribâ hususunda olan hile-i şer'iyedir. Sahih budur ki; münâfi değildir. Me'cür olmanın sebebi haram olan ribâdan kaçıp sûret-i şer'iyeye koyduğudur, haramdan ihtiraz edip nefsin keffetmek ile me'cür olur, vallahu a'lem, ketebehu el-fakîr Şeyh Mehmed", Veli b. Yusuf (der.) Mecma'u'l-fetâvâ, yy., yazma, ty. (Sül. Ktp. Esad Efendi, nr. 1098), vr. 81b.*

²¹ Birgivi, Muhyiddin Mehmed b. Pir Ali (v. 981/1573), er-Reddu alâ Ebussuûd fi vakfi'n-nukûd, yy., yazma, ty. (Sül. Ktp. Laleli, nr. 466), vr. 72a.

²² Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları", Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (2010) 15/29, s. 5.

²³ Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İstanbul: Matba-i Osmaniye 1300, SK, Bölüm: İbrahim Efendi, md. 119.

²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 118.

²⁵ Dürrizâde, Mehmed Ârif Efendi, Neticetü'l-fetâvâ, ter. Seyyid Hafız Mehmed el-Gedüsî, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1265, s. 496; Atâullah Mehmed Ef., Mecmûa-i Atâiyye, müst. Ali b. Yahya, yazma, İstanbul h. 1140 (Süleymaniye, Esad Ef. 920), vr. 132a.

sicillerinde, bey' bi'l-vefa akdi ile nadiren karşılaşılsa da bey' bi'l-istiğlâl akdi ile sıklıkla karşılaşmak mümkündür.²⁶

Bey' bi'l-vefâ akdi Osmanlı öncesi Hanefi fukaha tarafından meşru kabul edildiğinden Osmanlı döneminde ciddi bir itirazla karşılaşmamıştır. Ancak bey' bi'l-vefanın hangi akdin hükümlerine tabi olacağı konusundaki tartışmalar Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Ulemanın bazısı bu akdin rehin, bazısı bey'-i fasid, bazısı da bey'-i caiz hükmünde olduğunu savunmuşlardır. Akifzade bu görüşleri genel hatlarıyla ifade edip Osmanlı ulemasının tercihini şöyle açıklar:

*“Cümle-i akvâlden bazısı hakikaten rehin olmaktır. Ve buna kibar-i fukahadan zahib çoktur. Meşâyih-i devlet-i âliyeden dahi İbn Kemal, Ebussuûd ve Zekeriyazâde buna zahib olduklarını Ankaravî merhum hâmiş-i mecmuasında beyan eder. Ve bazıları bey'-i caiz olmasına zahiblerdir. Ve ekser ulema fetâvâsı bey'-i fasid olmaklığına zahiblerdir. Ve bir mezheb-i câmi' dahi vardır ki; bu akit caiz, fasid ve rehinden mürekkeb bir muâmeledir. Zann-i fakiranem budur ki meşâyih-i devlet-i Osmaniye fetâvâ-yı Türkîleri galiben bu mezheb-i câmi' ile amele mebnidir.”*²⁷

Bey' bi'l-istiğlâlin caiz olması için bey'-i caiz hükmünde kabul edilmesi gerekmektedir. Diğer ihtimallerden olan rehin veya bey'-i fasid görülmesi durumunda, caiz kabul edilemeyecektir. Zira rehin olduğu kabul edilse rehin alınan malın satıcıya kiraya verilmesi mümkün olmayacağından dolayı caiz görülmecektir.

Bey' bi'l-istiğlâl tıpkı muâmele-i şer'iyye gibi, insanların finansman ihtiyacını karşılarken, faiz yasağını ihlal etmemek için Osmanlı uleması tarafından bey' bi'l-vefa akdi tevarüs edilerek geliştirilmiştir. Hanefi mezhebinde insanların faize ve diğer haramlara düşmemek için bir takım hile-i şer'iyelere cevaz verildiği bilinmektedir ki Osmanlı Devleti de bu mezhebi esas almıştır.²⁸

1.3. Ferâğ bi'l-İstiğlâl

Ferâğın sözlük anlamı, bir işle uğraşmayı bırakmak ve boş kalmaktır. Terim anlamı ise, *“Bir şahsın gayr-i menkul mal üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına terk ve tefvîz etmesini ifade eder. Ferâğda bulunana fârîğ, lehine ferâğda bulunulan kişiye de mefruğ leh denir.”*²⁹ Osmanlı Devletinde, gayrimenkul malların bir rakabesi bir de tasarruf hakkı söz konusudur. Rakabe, sözlükte; temlik ve temellükü kabul eden aynı ve zati her şeye denir.³⁰ Kısaca rakabe, bir gayrimenkulün sadece çıplak mülkiyetini ifade ederken, tasarruf hakkı ise o mülkiyetin kullanım hakkının kime ait olduğunu gösterir.

Osmanlı hukukunda, devlete ait olan miri araziler ve icâreteynli vakıf mülkler üzerinde özel mülkiyetin kurulması imkânsızdır. Bu tarz mülkler satışa konu olmadığı için sadece kullanım hakkı el değiştirebilmektedir. Miri arazilerin ya da icâreteynli vakıf mülklerin tasarruf/kullanım hakkının bir başkasına devredilmesine ferâğ denilmektedir.³¹ Bey'bi'l-vefada olduğu gibi ferâğ işleminin, alınan bedel ödendiğinde tasarruf hakkının geri alınması şartıyla yapılmasına da ferâğ bi'l-vefa denir. Benzer şekilde ferâğ bi'l-vefanın, tasarruf hakkı devredilen malın kiralanması şartıyla yapılması da ferâğ bi'l-istiğlâldir.³²

Diğer alışveriş akitlerinde olduğu gibi bu akit de icap ve kabul ile gerçekleşmektedir. Fakat diğer alışveriş akitlerinden ve bey' bi'l-istiğlâlden farklılık arz eden yanları da vardır. Bunlardan birincisi, akde konu olan mülkün ferâğ ile tasarruf hakkının el değiştirebilmesi için mütevellinin izninin gerekmesidir. Mütevellinin haberi ve izni olmadan gerçekleşen ferâğ akitleri, mevkuf hükmündedir.³³ Müteveli, dilerse bu akdi bozabilir dilerse onay verip devam ettirebilir. Mütevellinin, ferâğ akitlerinde izni şart

²⁶ Konuyla ilgili bazı örnekler için şu belgelere bakılabilir: Hasköy Mahkemesi 5, vr.26-1, Üsküdar Mahkemesi 1, vr.79b-3, Rumeli Mahkemesi 21, vr. 45b-2, İstanbul Mahkemesi 3, vr.10a-3, Bab Mahkemesi 3, 5a-1 Eyüp Mahkemesi 49, vr.48a-1, Galata Mahkemesi 90, vr.73a-7.

²⁷ Akifzâde, Mecelletü'l-mehâkim, vr. 294b.

²⁸ Bkz. Köse Saffet, “Hiyel”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XVIII (Ankara 1998), s. 172.

²⁹ Bardakoğlu Ali, “Ferâğ” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.XII (Ankara 1995), s. 351.

³⁰ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 3. Baskı İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 474, Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.7.

³¹ Bardakoğlu, s. 351.

³² Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (2010) 15/29, s. 11.

³³ Bardakoğlu, s. 352.

olduğu gibi bu işlemi sonlandırıp tasarruf hakkının önceki sahibine dönmesinde de izni gerekmektedir.³⁴ Vakıf mallarının zarar görme ihtimalinin önünü kapatmak için ferâğ işlemlerinde mütevellî izni şartı konulmuştur diyebiliriz. Zira mütevellî vakıf mülklerden birinci derecede sorumlu olan görevlidir. Ferâğ bi'l-istiğlâl'in ikinci farkı da akdi yapan mutasarrıf, çocuğu olmadan vefat etmişse, ilgili mülk mahlûl olur ve vefat edenin alacaklıları vakıftan hiçbir hak talep edemez. Alacaklılar ancak ölen kişinin terekesinden alacağını talep edebilir.³⁵

2. Nakit İşletme Yöntemlerine Dair Elde Edilen Veriler

18. yüzyıl Üsküdar vakıflarının fiilen kullandığı nakit işletme yöntemlerine dair veriler yukarıda da ifade edildiği üzere 4 farklı çalışmanın ürünüdür. Muhasebe kayıtlarının incelendiği bu çalışmalarda vakıfların nakit işletme yöntemleri, kayıtlarda yer alan zimem bölümünden elde edilmektedir. Şöyle ki; zimem bölümünde vakfın kime, ne kadar ve hangi teminat usulü ile borç verdiğine dair bilgiler ayrıntılı olarak verilmektedir.³⁶ İstiğlâl ibaresinin yer aldığı kayıtlar bey' bi'l-istiğlâl, ferâğ ibaresinin yer aldığı kayıtlar ferâğ bi'l-istiğlâl yöntemlerinin kullanıldığını göstermektedir. Ancak, muâmele-i şer'iyye diğer yöntemler gibi açık ibare olarak yazılmamış olup o işlemin muâmele-i şer'iyye olduğu rehin, temessük ve kefalet gibi teminatların alınmış olmasından anlaşılmıştır. Bazı vakıflarda zimem bölümünde vakfın mütevellîsinin de yer aldığı görülmektedir. Ancak mütevellînin hangi yöntem ile borç aldığına dair herhangi bir bilgi verilmemesinden dolayı bu nevi işlemler her dört çalışmada da müstakil bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

18. yüzyıl Üsküdar vakıflarının nakit işletme yöntemlerine dair 4 farklı çalışmadan elde edilen veriler tablo halinde şu şekildedir:

Tablo 1: Nakit İşletme Yöntemleri 1139/1726-1184/1770-1198/1784-1212/1798

Yöntem	İşlem Sayısı ve Oranı				Toplam Miktar (Guruş) ve Oranı			
	İsmail Bektaş (1139 /1726)	M. Emin Durmuş (1184 /1770)	Süleyman Kaya (1198 /1784)	Arif Akkaya (1212 /1798)	İsmail Bektaş (1139 /1726)	M. Emin Durmuş (1184 /1174)	Süleyman Kaya (1198 /1784)	Arif Akkaya (1212 /1798)
Muâmele-i Şer'iyye	135 %38,8	373 %52,3	432 %58,3	346 %55,2	3.996,5 %23,3	15.993 %32,3	24.871 %41,3	26.061 %42
Bey 'Bi'l-İstiğlâl	189 %54,3	292 %40,9	256 %34,5	204 %32,5	12.311 %71,8	29.439 %59,5	29.905 %49,6	26.141 %42
Ferâğ Bi'l-İstiğlâl	5 %1,4	4 %0,5	8 %1,1	30 %4,78	222 %1,4	915 %1,8	2.467,5 %4,1	3575 %6
Mütevellî	20 %5,4	44 %6,1	45 %6,1	48 %7,6	608,5 %3,5	3119 %6,4	2.969 %5	6384 %10
Toplam %100	349	713	741	628	17.138	49.466	60.212,5	62.161

Tablo oluşturulurken her bir çalışmada incelenen muhasebe kayıtlarının tarihleri göz önüne alınmış ve soldan sağa kronolojik bir sıralama gözetilmiştir. *Bektaş*'ın çalışmasında 1139/1726 senesi muhasebe kayıtlarının yer aldığı Üsküdar Mahkemesi 417 numaralı defter incelenmiş olup 36 farklı muhasebe kaydına ulaşılmıştır. Bu kayıtlarda toplamda 43 farklı vakfın muhasebesine yer verilmiştir. Vakıf adedi ile muhasebe kaydı adedi arasındaki fark bazı kayıtlarda birkaç vakfın bir araya getirilerek tek bir kayıt altında muhasebelerinin tutulmasından kaynaklanmaktadır.³⁷

Durmuş'un çalışmasında 1184-1188/1770-1774 seneleri muhasebe kayıtlarına yer verilen Üsküdar Mahkemesi 488 numaralı defter incelenmiştir. Bu defterde toplam 81 Üsküdar vakfına yer verilmiş olup

³⁴ Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 258; İstanbul Mahkemesi 41, 44b-1; İstanbul Mahkemesi 45, 11b-3.

³⁵ "Zeyd bila veled fevt olmağla mütevellî âhara icar murad eylese Amr bedeli Zeyd'in terekesinden talep etmeyüp mütevellîyi men'a kâdir olmaz", Şerifzâde, Revâiyihü'z-zekiyye, s. 188; ayrıca bkz. Akifzâde, Mecelletü'l-mehâkim, vr. 132b.

³⁶ Muhammed Emin Durmuş ve İsmail Bektaş, "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu", Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (2017):3/2, s. 207.

³⁷ Bektaş, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1139/1726)" 2017, s. 24

39 vakfın sadece nakit sermayeye sahip olduğu ve bu sermayeden gelir elde ettiği, 35 vakfın hem nakit sermayelerinden hem de gayrimenkullerinden gelir elde ettiği, 7 vakfın ise sadece sahip olduğu gayrimenkullerden gelir elde ettiği tespit edilmiştir.³⁸ *Durmuş*'un tabloda yer alan verilerinde 1184/1770 senesi esas alınmıştır. Ancak bazı vakıfların 1184 senesi kayıtlarının tespit edilememesinden dolayı vakfın 1184/1770 senesine en yakın tarihteki muhasebe kaydı dikkate alınmış ve tabloya dahil edilmiştir.³⁹

Kaya'nın çalışmasında Üsküdar Mahkemesi 513 ve 525 numaralı defterler incelenmiş ve 1198-1200/1784-1786 senesine ait 81 vakfın muhasebe kaydına ulaşılmıştır. Mezkûr 81 vakıftan 28 tanesinin sadece nakit sermayeden, 42 tanesinin hem nakit sermaye hem de gayrimenkulden, 11 tanesinin ise sadece gayrimenkullerden gelir elde ettiği tespit edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca tabloda *Kaya*'nın verileri 1198/1784 senesi alınarak oluşturulmuş olmakla birlikte 1198/1784 senesi muhasebe kayıtlarına ulaşılamayan 4 vakıftan iki tanesinin 1199/1785, diğer iki vakfın ise 1200/1786 senesi muhasebe kayıtları dikkate alınmış ve tabloya dâhil edilmiştir.⁴¹

Akkaya'nın hazırlamakta olduğu çalışması ise Üsküdar Mahkemesi 541 ve 573 numaralı defterleri kapsamaktadır. Akkaya'nın çalışması 1212-1216/1798-1802 olmak üzere 5 senelik bir periyodu kapsamaktadır. Çalışmadan elde edilen verilere göre 86 vakıftan 29 tanesi sadece nakit sermayeden, 43 tanesi hem nakit sermaye hem de gayrimenkulden, 14 tanesi ise sadece gayrimenkulden gelir elde etmektedir. Akkaya'nın verileri 1212/1798 senesi esas alınarak oluşturulmuş ancak bu yılda muhasebe kaydı tespit edilemeyip daha sonraki yıllarda muhasebe kaydı tespit edilen vakıfların bir yıllık verileri tabloya dâhil edilmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere nakit işletme yöntemleri işlem sayısı ve işlem miktarı olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmıştır. Buna göre vakıfların hangi senelerde hangi yöntemi daha çok tercih ettiği ve hangi yöntem ile hangi senelerde daha fazla miktarda işlem yaptığı ortaya çıkmakta ve çalışmalar arasında karşılaştırma yapma imkânı doğmaktadır.

Muâmele-i şer'iyyenin tablodaki veriler ışığında 18. yüzyıldaki seyrine bakıldığında oransal olarak hem işlem sayılarında hem de işlem miktarlarında bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Kanuni dönemi Üsküdar vakıfları üzerine çalışan *Tahsin Özcan*, 920-974/1514-1566 seneleri arasındaki 54 senelik periyotta vakıfların %82,5 oranında muâmele-i şer'iyye ile nakit işlettiklerini ortaya koymaktadır.⁴² Bu verilere göre Kanuni döneminde vakıfların büyük ölçüde muâmele-i şer'iyye kullandığı, bu usulün 974/1566'dan 1139/1726'ya varıncaya kadar önemli ölçüde bir azalma gösterdiği ve daha sonrasında tekrar bir yükselme gösterdiği gözlenmektedir. Muâmele-i şer'iyyenin işlem başına düşen ortalama miktarı açısından seyrine bakıldığında da işlem sayıları ve miktarlarına benzer bir artış görülmektedir. 1139/1726'da 30, 1184/1770'de 43, 1198/1784'te 57 ve 1212/1798'de 75 kuruluş civarında olan ortalamalar bu durumu açıkça göstermektedir. Yüzyılın sonlarına doğru daha yüksek meblağlarla muâmele-i şer'iyye işlemi yapılmıştır.

Bey' bi'l-istiğlâl bakıldığında ise hem işlem sayısı hem de işlem miktarı açısından 18. yüzyıl boyunca oransal olarak bir azalış gözlenmektedir. Nitekim işlem sayısı açısından 18. yüzyılın ilk yarısında %50'lerin üzerinde olan bey' bi'l-istiğlâl, yüzyılın sonlarında %30 civarlarına gerilemiştir. Aynı durum farklı oranlarda olsa da işlem miktarları açısından da geçerlidir. *Özcan*'ın elde ettiği verilere göre ise Kanuni dönemi Üsküdar vakıflarında bey' bi'l-istiğlâl oranı işlem sayısı açısından %5,8'dir.⁴³ Bu durum bey' bi'l-istiğlâl akdinin o dönemde yeni ortaya çıkan bir akit olması ile açıklanabilir. Bu verilere göre bey' bi'l-istiğlâl'in 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında yaygınlaştığı ancak daha sonra tekrar bir azalma gösterdiği söylenebilir. Bey' bi'l-istiğlâl akdinin muâmele-i şer'iyyeye nazaran daha garantili ve güvenilir bir akit olmasından dolayı bey' bi'l-istiğlâl akdi yüksek miktardaki işlemleri yapmaya daha

³⁸ Durmuş, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-88/1770-74)" 2016, s. 183-184

³⁹ Durmuş, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-88/1770-74)" 2016, s. 23

⁴⁰ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 15, sy. 29 (2010/2), s. 97

⁴¹ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları", (2010/2), s. 131.

⁴² Özcan, s. 375.

⁴³ Özcan, s.375.

müsait bir yapı arz etmektedir. Bu durum bey' bi'l-istiğlâl işlemlerinde işlem başına düşen ortalama gurus miktarlarında açıkça görülebilmektedir. Nitekim 1139/1726'da 65, 1184/1770'de 100, 1198/1784'te 116 ve 1212/1798'de 128 gurus civarında bir ortalama ile bey' bi'l-istiğlâl akitleri gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan bu ortalamalar da yüksek miktarlardaki işlemlerde muâmele-i şer'iyeden ziyade bey' bi'l-istiğlâl akdinin kullanıldığını gösterir niteliktedir. İstiğlâl ile verilen borçların nispeten daha yüksek meblağlarda olmasının sebebi borç alacak olan kişilerin akit sonunda geri almak üzere mülklerini vakfa satmaları olabilir. Ancak incelenen kayıtlarda çok düşük miktarlarla da istiğlâl ile borç verildiği görülmüştür. Bu da istiğlâl işlemi gerçekleşirken vakfa satılan mülkün gerçek değeri üzerinden işlem yapılmadığı ihtimalini hatıra getirmektedir. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere arada satım işlemi olduğu için ortalamaların daha yüksek çıkmış olması imkân dâhilindedir.

Vakıfların nakit işletme yöntemlerinden bir diğeri ferâğ bi'l-istiğlâl akdidir. Tabloda görüldüğü üzere 18. yüzyıl Üsküdar vakıfları bu yöntemi, muâmele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlâl yöntemlerine nazaran bir hayli az tercih etmiştir. İlgili senelerde de ferâğ oranlarında cüzi bir artış gözlense de işlem sayılarının çok az olmasından dolayı net bir yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Ferâğ işleminin diğer akitlere nazaran çok az kullanılmasının farklı sebepleri olabilir. Borç talep edenlerin tasarruf hakkına sahip oldukları bir gayrimenkullerinin olmaması veya bu işlem için mütevellinin izninin gerekli olması gibi bir prosedürün olması muhtemel sebepler olarak zikredilebilir. Ancak ferâğ ile yapılan toplam işlem miktarlarının yüzyılın sonlarına doğru gidildikçe bir miktar arttığı görülmektedir. 1139/1726'da 222 gurus olan toplam miktar 1212/1798 yılında 3.575 gurusu yükselmiştir. Ferâğ işlemindeki bu artışın 18. yüzyılda icâreteynin yaygınlaşmasına paralel olduğu söylenebilir.⁴⁴ Zira icâreteynde tasarruf hakkı devredilmektedir ki bu hakkın devri ferâğ işlemiyle gerçekleştirilebilmektedir. Hatta icâreteynin bu yüzyılda çok yaygınlaşmış olmasından hareketle bizim bey' bi'l-istiğlâl kabul ettiğimiz işlemlerin bir kısmının da ferâğ bi'l-istiğlâl olma ihtimali vardır. Zira biz açıkça ferâğ ifadesi yer alan işlemleri ferâğ bi'l-istiğlâl, sadece istiğlâl yazılan işlemleri ise bey' bi'l-istiğlâl kabul ettik.

Muhasebe kayıtlarında mütevellilerin de nakit sermaye kullandıkları açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ancak mütevellinin hangi yöntemle işlemi gerçekleştirdiğine dair hiçbir kayıttaki bilgi verilmediği görülmektedir. Bundan dolayı mütevellilerin işlemleri nakit işletme yöntemlerinden herhangi birine dâhil edilememiş ve müstakil bir başlık olarak işlem sayıları ve işlem miktarları verilmiştir. Mütevellilerin kullandıkları ortalama miktarlar ise 1139/1726'da 87, 1184/1770'te 71, 1198/1784'de 66 ve 1212/1798'de 133 gurus civarındadır. Rakamlardan anlaşıldığı üzere mütevellilerin aldıkları miktarlar giderek azalmış ancak 1212/1798 yılında bir hayli yükselmiştir.

Mütevellilerin aldıkları paraların miktarının, toplam verilen borç miktarı içerisinde çok önemli bir yer tutmamasından hareketle aynı yıllar için Bursa'daki vakıf mütevellilerinin, vakıf sermayesini kendileri alıp İstanbul'daki sarraflara daha yüksek oranlarla ödünç vererek şahsi gelir elde ettikleri tespitinin⁴⁵ Üsküdar'da görev yapan mütevelliler için geçerli olmadığı söylenebilir.

Tabloda görüldüğü üzere her bir nakit işletme yöntemi ayrı ayrı ele alınmış olmakla birlikte işlem sayıları genel toplamları ve işlem miktarları genel toplamları da tabloya dâhil edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere vakıfların sayısı 18. yüzyılın ilk yarısından 18. yüzyılın sonlarına kadar artarak devam etmiştir. Bu durum artan vakıf sayıları ile birlikte hem işlem sayılarına hem de işlem miktarlarına yansımıştır ki 1184/1770'te 50 bin gurus civarlarında olan işlem hacmi 1198/1784 ve 1212/1798'lerde 60 bin guruslara kadar yükselmiştir. Burada 1139/1726 senesinin işlem miktarları açısından karşılaştırmaya tabi tutulmamasının nedeni, verilerinin sadece tek bir yıla ait olması ve bu yıla dair tüm vakıfların muhasebe kayıtlarının tespit edilememiş olmasıdır.

Tabloda yer alan toplam miktarlar ile ilgili bir diğer husus ise çalışmaların asıllarında yer alan toplam miktarlardan farklı olmalarıdır. Bunun sebebi çalışmaların asıllarında bu verilerin yer aldığı tabloda yaklaşık % 5 civarında gayr-i merbuh ve işlem nevi belli olmayanların da yer alıyor olmasıdır. Kısacası bu çalışmadaki tablo oluşturulurken gayr-i merbuh ve işlem nevi belli olmayanlar dikkate alınmamış ve tüm oranlar tekrardan düzenlenmiştir. Gayr-i merbuh ve nevi belli olmayan işlemlerin tabloya dâhil

⁴⁴ İcâreteyn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kaya, "Osmanlı Hukukunda İcâreteyn".

⁴⁵ Murat Çizakça, İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi, çev. Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 117.

edilmemesinin sebebi ise bu çalışmanın bizzat para vakıflarında nakit işletme yöntemlerini konu ediniyor olmasıdır. Gayr-i merbuh işlemler, vakıfların işletilmeyen dolayısıyla ribh elde edilmeyen sermayelerini göstermektedir. Bu durum, gayr-i merbuh işlemlerin herhangi bir nakit işletme yönteminin kapsamına girmesi mümkün kılmamaktadır. İşlem nevi belli olmayanlar ise kayıtlarda sadece kişinin isminin ve işlem miktarının kaydedildiği ancak alınan teminat veya işlem nevi hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen işlemler kategorisini ifade etmektedir. İşlem nevi belirtilmeyen kayıtların da en nihayetinde 3 yöntemden birine ait olduğu düşünüldüğünde tablodaki verilerde ve oranlarda cüzi artış veya azalışlar meydana getirme ihtimali vardır. Ancak mevcut haliyle işlem nevi belli olmayanlara dair herhangi bir yorum yapmak mümkün olmadığından tabloya dâhil edilmemişlerdir.

Tabloda çalışmanın ele aldığı yılların her birinde vakıfların bir yılda yaptıkları işlem sayıları toplamı yer almaktadır. Buna göre 1139/1726 yılında 349, 1184/1770 yılında 713, 1198/1784 yılında 741 ve 1212/1798 yılında 628 ayrı kişiyle ikraz işlemi yapılmıştır. 1139/1726 yılında yapılan işlem sayılarının diğer yıllara göre az olmasının sebebi bu yıla ait muhasebe defterindeki vakıf sayısının 36 olması ve Üsküdar'daki tüm vakıfları kapsamamasıdır. Diğer yıllara ait muhasebe defterlerinde yer alan vakıf sayıları ise 80 civarındadır. Öyleyse 1139/1726 yılındaki vakıf sayısı ile işlem sayısının oranı, diğer yıllardaki vakıf sayıları ile işlem sayılarının oranına yakın olduğu söylenebilir. Ayrıca 1139/1726 yılına ait veriler sadece bu yıla ait kayıtlardan elde edilmişken daha önce de ifade edildiği üzere 1184/1770 yılı verileri 5 yıla, 1198/1784 yılı verileri 3 yıla ve 1212/1798 yılı verileri de 5 yıla ait kayıtlardan elde edilmiştir. Şöyle ki 1184/1770, 1198/1784 ve 1212/1798 yıllarındaki veriler esas olmak üzere bu yıllara ait muhasebe kaydı tespit edilemeyip daha sonraki yıllarda muhasebe kaydı tespit edilen vakıfların bir yıllık verileri tabloya dâhil edilmiştir. 1184/1770, 1198/1784 ve 1212/1798 yıllarında yapılan işlem sayılarının diğer yıllarda da hemen hemen aynı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda yaklaşık bir hesap yapılacak olursa bu çalışmada, Üsküdar para vakıflarının yaklaşık 9.000* kusura işlem yaptığı ve bu işlemlerden hiçbirinin tablodaki işlemlerden farklı bir işlem olmadığı yani mudarebe ve inân gibi ortaklığa, bidaa ve karz gibi yardımlaşmaya dayalı herhangi bir işlem yapmadıkları tespit edilmiştir.

Bir takım fıkıh eserlerinde ve bazı vakfiyelerde vakfedilmiş paranın işletme yöntemleri arasında nazari olarak mudarebe ve bidaa gibi yöntemlere de yer verilmektedir. Bu durum para vakıfları üzerine yapılan bazı çalışmalarda⁴⁶ bu yöntemlerin Osmanlı döneminde fiili olarak da kullanıldığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Ancak hem Üsküdar para vakıflarını 70 yıllık bir sürede farklı farklı yılları baz alıp inceleyen bu çalışmada hem de *Özcan*'ın Kanuni dönemi Üsküdar para vakıflarını ele aldığı 54 yılı kapsayan çalışmasında para vakıflarının mudarebe ve bidaa gibi usulleri fiili olarak kullanmadığı açıkça görülmektedir. *Çizakça* da Bursa vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında vakıfların yıllık gelirlerinin genellikle aynı miktarda olmasından hareketle bu usullerin kullanılmadığını, vakıfların muâmele-i şer'iyye ile işlem yaptıklarını ifade etmektedir.⁴⁷ *Gedikli* ise mudarebe üzerine yaptığı çalışmasında binlerce arşiv belgesini taramasına rağmen para vakıflarının mudarebe ile borç verdiklerine dair kesin bir bilgi elde edememiştir. Sadece bir belgede vakfın mudarebe ile borç vermiş olma

* Durmuş'un ve Akkaya'nın çalışmaları 5 yıllık, Kaya'nın çalışması 3 yıllık ve Bektaş'ın çalışması 1 yıllıktır. Dolayısıyla birden fazla yılı kapsayan çalışmalarda her yıl yapılan işlemlerin toplam sayısının aynı miktarda olduğu varsayılırsa şu şekilde yaklaşık bir hesap yapılabilir: $(5 \times 713) + (5 \times 628) + (3 \times 741) + (349) = 9,277$.

⁴⁶ Bkz. İsmail Kurt, "Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat", Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 170; Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, OSAV, İstanbul 1996, s. 223-226; Betül Aşar, "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları Ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması", Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2011) sy. 14-16; Hamdi Döndüren, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 17, Sayı: 1, (2008) s. 20; Çiğdem Gürsoy, Şeyhül-İslâm Ömer Hüsameddin Ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarına Dair Meşihat Arşivindeki 1698 Numaralı Defterin Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s. 14.; Yakup Özsera, "Para Vakıfları Ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş)", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Bilim Dalı, Ankara (2008), s. 90-91; Mehmet Bulut ve Cem Korkut, "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions", Vakıflar Dergisi, Sayı 46, 2016, s.25; Mehmet Bulut ve Cem Korkut, "Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs", MPRA, Paper no:73902, 2016, s. 10.

⁴⁷ Murat Çizakça, Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s. 71; Çizakça burada her ne kadar kullanılan usulün sadece muâmele-i şer'iyye olduğunu belirtse de bir başka eserinde aynı çalışmasına binaen istiglalın de kullanıldığını ifade eder, İş Ortaklıkları Tarihi, s. 117, 118. Muhtemelen aynı dönemde Bursa'daki vakıflar da bu iki usulü kullanıyorlardı.

ihtimalinin bulunduğunu ancak paranın vakfa mı ait olduğu yoksa vakıf çalışanına mı ait olduğunun tam olarak belli olmadığını söylemektedir.⁴⁸ Burada söylenmek istenen, araştırılan yıllarda ve diğer çalışmalarda para vakıflarının mudarebe ile işlem yaptıklarına rastlanılmamış olduğudur. Her ne kadar bazı vakfiyelerde teorik olarak ifade edilse de pratikte riskli ve uzun vadeli olan bu yöntem ile (en azından bu yıllarda ve zikredilen çalışmaların yapıldığı yıllarda) işlem yapmayı tercih etmedikleri tespit edilmiştir.

Sonuç

Diğer vakıfların icra ettikleri hizmetlerin yanı sıra ihtiyaç duyanlara borç vererek finansman sağlama fonksiyonu da icra etmeleri para vakıflarının revaç görmesini ve çok hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Para vakıflarının böyle hızlı bir gelişim göstermesindeki önemli etkenlerden biri, bu vakfi kurmak için her hangi bir mülke ve yüksek meblağda paraya ihtiyaç duyulmamasıdır. Böylece zengin olmayan geniş toplum kesimleri küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürebilmişlerdir.

Vakıfların hizmetlerini devam ettirebilmeleri için sürekli bir gelir kaynağına ihtiyaç duyacakları aşikârdır. Gayrimenkul vakıfları bu mülkleri kiraya verip gelir elde ederken, para vakıfları da sahip oldukları nakit sermayelerini Osmanlı ulemasının İslam hukukundaki bazı akitleri geliştirerek ortaya çıkardıkları muâmele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlâl ile borç vermişler ve bunun sonucunda gelir elde etmişlerdir. Vakıfların bu işlemleri yaparken uygulayacakları oranlar devlet tarafından tahdid edilmiş ve vakıfların halka yüksek oranlarla borç vermelerinin önüne geçilmiştir. Sonuçta vakıflar hem hizmetlerini devam ettirebilmiş hem de bu hizmetlere yaptıkları masrafları finanse etmişlerdir. Vakıflardan borç alanlar ise ihtiyaç duydukları finansmanı belli oranlarla tedarik edebilmişlerdir.

Çalışmada, genel olarak vakıfların nakitlerini işletirken en fazla tercih ettikleri usulün pratik ve kolay olması hasebiyle muâmele-i şer'iyeye olduğu ancak daha yüksek miktarlarda yapılan ikraz işlemlerinde tercih ettikleri usulün ise kendisinin bir teminat olması sebebiyle bey' bi'l-istiğlâl akdi olduğu tespit edilmiştir. Ferağ akdi ise kişilerin tasarruf hakkını devredecekleri gayrimenkullerinin bulunmaması veya bu akit için mütevellinin izinin gerekli olması gibi sebepler dolayısıyla çok fazla tercih edilmediği görülmüştür.

Çalışmada muhasebe kayıtlarında yer alan zimem bölümünde kayıtlı 9.000 küsur ikraz işlemi incelenmiş ve bu işlemlerin muâmele-i şer'iyeye, bey' bi'l-istiğlâl ve ferağ bi'l-istiğlâl ile sınırlı olduğu görülmüştür. Elde edilen verilere göre mütevellilerin para vakıflarının nakit sermayelerini riski daha az ve kısa süreli olması hasebiyle muâmele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlâl akitleri ile işlettikleri tespit edilmiştir. Fıkıh kitaplarında ve bazı vakfiyelerde belirtilmesine rağmen riski fazla ve uzun süreli olan mudarebe türü ortaklıklarla vakıf paralarının en azından çalışmanın ele aldığı dönemde işletilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

A. İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- Bab Mahkemesi 3 numaralı defter.
- Balat Mahkemesi 2 numaralı defter.
- Evkâf-i Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 2 numaralı defter.
- Eyüp Mahkemesi 49 numaralı defter.
- Galata Mahkemesi 90 numaralı defter.
- Hasköy Mahkemesi 5 numaralı defter.
- İstanbul Ahkâm Defterleri 7 ve 12 numaralı defterler.
- İstanbul Mahkemesi 3, 12, 41 ve 45 numaralı defterler.
- Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 311 ve 312 numaralı defterler.
- Rumeli Mahkemesi 21 numaralı defter.

⁴⁸ Fethi Gedikli, Osmanlı Şirket Kültürü XVI XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 96

Üsküdar Mahkemesi 1, 488, 541 ve 573 numaralı defterler.

B. Diğer Eserler:

- Abdurrahim Efendi, Menteshzâde (v. 1128/1716), **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, Darü't-Tıbaati'l-Ma'mure, İstanbul 1243.
- Ahmed Cevdet b. İsmail, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300 (Süleymaniye, İbrahim Efendi, 340).
- Akgündüz, Ahmed, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: OSAV, 1996.
- Akifzâde, Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa Akif el-Amasî (v. 1223/1808), **Mecelletü'l-Mehâkim**, yazma, yy., ts. (Süleymaniye, Kasidecizâde 274).
- Aşar, Betül, "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları Ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, 2011.
- Atâullah Mehmed Efendi (v. 1127/1715), **Mecmûa-i Atâiyye**, müst. Ali b. Yahya, yazma, İstanbul 1140 (Süleymaniye, Esad Ef. 920).
- Bardakoğlu, Ali, "Ferâğ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Bektaş, İsmail, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1139/1726)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2017.
- Benderî, Kasım, **el-Vakıatü'l-kebiratü'l-Giridiyye**, yazma, İstanbul 1198 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 162).
- Birgivi, Muhyiddin Mehmed b. Pir Ali (v. 981/1573), **er-Reddu alâ Ebussuûd fi Nakf'n-Nukûd**, yy., yazma, ty. (Sül. Ktp. Laleli, nr. 466).
- Bulut, Mehmet ve Korkut, Cem, "Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs", **MPRA**, Paper no:73902, 2016.
- Bulut, Mehmet ve Korkut, Cem, "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 46, 2016.
- Çizakça, Murat, **İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layıkel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Çizakça, Murat, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Döndüren, Hamdi, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, Sayı: 1, (2008).
- Durmuş, Muhammed Emin, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-1188/1770-1174)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2016.
- Durmuş, Muhammed Emin ve Bektaş, İsmail, "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu", **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, Sayı 2, (2017).
- Dürrizade, es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi (v. 1215/1800), **Netîcetü'l-fetâvâ**, ter. Seyyid Hafız Mehmed el-Gedusî, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1265.
- Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223.; İsmihan Sultan nr. 226.
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, , 2010.
- Erzurumî, Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa (v. 1225/1810), **Sefinetü'l-fetâvâ (1216/1801)**, müst. Ali b. Ahmed el-Ofî el-Paçanî, yazma, İstanbul 1254 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 169).
- Erzurumî, Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed (v. 1173/1759), **Bahru'l-fetâvâ**, müst. Ahmed b. Muhammed, yazma, Erzurum 1168 (Süleymaniye, Hamidiye 605).

- Feyzullah Efendi (v. 1115/1703), **Fetâvâ-yı Fezziyye**, Pertevniyal, nr. 347, Darü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1266.
- Gedikli, Fethi, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Gürsoy, Çiğdem, “Şeyhül-İslâm Ömer Hüsâmeddin Ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarına Dair Meşihat Arşivindeki 1698 Numaralı Defterin Değerlendirilmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011.
- Halebî, İbrahim b. Mustafa b. İbrahim (v. 1190/1776), **Tuhfetü'l-Ahyâr**, yazma, yy., h. 1152 (Süleymaniye, Nâfiz Paşa 261).
- Hızlı, Mefail. 1998. “Osmanlı Dönemi Bursa’sında Eğitim-Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 7(7): 183-91.
- İbn Kemal, **Mühimmat’ül-Fetava**, SK, Kılıç Ali paşa, nr. 464.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2007.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C.15, Sayı.29, (2010/2), ss.95-132.
- Kaya, Süleyman, “**Osmanlı Hukukunda İcâreteyn**”, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Köse, Saffet, “Hiyel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kurt, İsmail, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Özcan, Tahsin, **Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- Özsaraç, Yakup, “Para Vakıfları Ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Sunullah b. Ali (v. 1137/1724), **Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye** (h. 1127), yazma, yy. ty. (Süleymaniye, Aşir Ef. 403).
- Şerifzâde, Şeyhülislam Atullah Mehmed Efendi (v. 1226/1811), **Revâiyihü’z-Zekiyye fi Fihrisi’l-Fetâva’t-Türkiyye**, yazma, yy. ty. (İstanbul Ü. Merkez, T3244).
- Tarikatçı Emir, Şeyh Mustafa b. Abdullah Efendi, **Tebyînü’l-Merâm**, müst. Seyyid Mehmed b. Ahmed, yazma, yy., h. 1166 (Süleymaniye, H. Hayri – H. Abdullah Ef. 186).
- Tosyevî, Osman b. Mehmed, **Fevâidü’l-fetâva’l-Osmaniyye**, yazma, yy. ty. (İstanbul Müftülüğü Ktp. 310).
- Zekeriyyazade, Şeyhülislam Yahya Efendi (v. 1014/1605), **Fetava-yı Yahya Efendi**, der. Esiri Mehmed Efendi, müst. Ali b. El-Hâc Mehmed es-Sirozî, yazma, İstanbul, h. 1091 (Süleymaniye, Esad Ef. 1087; İ.Ü. Hukuk Fak. Ktp., İsl. 296).

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi

November 2017,
Vol:3, Issue:3
e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik
Analizi

Bibliometric Analysis of Graduate Theses Written in Turkey in the Field of Islamic Economy and
Finance

Mervan Selçuk

Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi
mervanselcuk@sakarya.edu.tr

Fatih Yardımcıoğlu

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fyoglu@sakarya.edu.tr

Doi: 10.25272/ij.2149-8407.2017.3.3.06

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

İslam Ekonomisi ve
Finansı,
Bibliyometrik
Analiz, Lisansüstü
Tezler, Ulusal Tez
Merkezi

Keywords:

Islamic
Economy and
Finance,
Bibliometric
Analysis, Graduate
Theses, National
Thesis Center

Bibliyometrik araştırma; belgelerin, tezlerin ve yayınların belirli özellikleri incelenerek bilimsel katkılara ilişkin çeşitli veriler elde edilmesidir. Bu verilerin analiz edilerek kişilerin, kurumların verimliliği ölçülebilmektedir. Çalışmamızda ülkemizde yazılan İslam ekonomisi ve finansı alanında tüm lisansüstü tezler analiz edilmiştir. Belirli arama kriterleri gözetilerek, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 326 adet yüksek lisans ve 75 adet doktora tezi tespit edilmiştir. Amacımız bu tezleri nicel değerlerine göre inceleyerek ülkemizde İslam ekonomisi ile alakalı yapılan lisansüstü tezlerin genel bir haritasını çıkarmaktır. Bunun için veri olarak tezlerin savunulduğu yıl, sayfa sayısı, danışmanları, danışman unvanları, yazar cinsiyeti ve diğer veriler göz önünde alınarak analizler yapılmıştır. Ülkemizde İslam ekonomisi ve finansı ile alakalı yazılan tezlerin %21,2’si Marmara Üniversitesi’nde yazılarak üniversite sıralamasında ilk sırada yer almıştır. 2. sırada ise %9 ile İstanbul Üniversitesi gelmiştir. Sakarya Üniversitesi %7, Gazi Üniversitesi %6,2 ve Selçuk Üniversitesi %3 ile lisansüstü tezlerden pay almıştır. Bu alanda çok emeği olan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, yüksek lisans tezlerinin %6,1’i (20 adet), doktora tezlerinin %18,7’sine (14 adet) danışmanlık yaparak tüm lisansüstü tezlerinin %8,5’inin danışmanı olarak ilk sırada gelmektedir. Bu alanda teze sahip 75 üniversiteden yaklaşık %25’i İstanbul merkezli üniversitelerden oluşmaktadır. En fazla lisansüstü tez %13,4 ile 2015 yılında yazılırken bunu %10,4’le 2014 ve 2016 yılı takip etmiştir. Ayrıca yüksek lisans tezleri arasında en fazla ürün 48 tez ile 2015 yılında iken, doktora tezleri arasında en fazla ürün 10 tez ile 2013 yılında kabul edilmiştir.

ABSTRACT

Bibliometric research refers to the acquisition of diverse data on scientific contributions by examining the specific characteristics of documents, theses and publications. By analyzing these data, the productivity of individuals and institutions can be measured. In this paper, all postgraduate dissertations in the field of Islamic economics and finance written in Turkey have been analyzed. Based on the specific search criteria, 326 master's degree and 75 doctoral theses were determined from the database of National Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center. Our aim is to examine these theses according to their quantitative values and to draw a general map of the post-graduate theses related to the Islamic economy in our country. We tried to do this by considering the number of pages, consultants, consultant titles, author gender and other datas.

21.2% of theses related to Islamic economics and finance in Turkey were written in Marmara University and ranked the first in university rankings. Istanbul University came in the second place with 9%. Sakarya University is the third with 7%. Gazi University is the fourth with 6,2% and Selçuk University is following with 3%. Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu is the first consultant to 8,5% of all postgraduate theses, giving 6,1% (20) of the master's theses and 18,7% (14) of the doctoral theses.

Approximately 25% of 75 universities are in Istanbul. The highest number of postgraduate theses was written in 2015 with 13,4% followed by 10.4% in 2014.

© 2017 PESA All
rights reserved

1. Giriş

Lisans eğitimini tamamlayan öğrencilerin, alan içi ve alan dışı olarak ihtisaslaşmasını sağladıkları yüksek lisans ve doktora programları lisansüstü eğitimi oluşturmaktadır. Bu eğitim üniversitelerin bünyesinde bulunan çeşitli enstitüler altında organize edilmektedir. Lisansüstü eğitim programları ülkenin nitelikli beşeri sermayesine çok önemli katkı yapmanın yanında, belirli alanlarda uzmanlaşmış insan kaynağı sağlamaktadır. Ülkemizde 185 üniversitenin 674 enstitüsünde, çoğunluğu sosyal ve fen bilimleri olmak üzere birçok alanda lisansüstü eğitim programları mevcuttur (Yüksek Öğretim Kurulu, 2017).

Yılların birikimi neticesinde hem literatürün oluşması hem de öğretim üyelerinin uzmanlaşması açısından birçok lisansüstü programın bulunmasının yanında, ülkemizde ve dünyada yeni kurulan lisans ve lisansüstü eğitim programları da vardır. Ülkemiz açısından bu duruma İslam ekonomisi ve finansı programları örnek verilebilir.

İslam ekonomisi ve finansı özellikle ülkemizde Özel Finans Kurumları'nın kurulması ile beraber 1985'te adından söz ettirmeye başlamıştır. Akabinde bu faizsiz finans sisteminin yaygınlaşması ve Katılım Bankalarına dönüşmeleriyle beraber eğitim alanında da bazı gelişmeler olmuştur. Sabahattin Zaim, Salih Tuğ, Nevzat Yalçıntaş ve Ahmet Tabakoğlu hocalar bu alana özel bir ilgi göstererek birçok yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmışlardır.

Bu araştırma ile günümüzde gittikçe daha fazla popüler bir alan olmaya başlayan ve çok disiplinli bir saha olan İslam ekonomisi ve finansına, Türkiye'de yapılmış lisansüstü tezler yardımıyla toplu bir bakış açısıyla bakabilmek amaçlanmıştır. Bu amaçtan yola çıkarak özellikle bilimsel bilgi üretimi açısından büyük önem taşıyan lisansüstü tezlerin genel olarak değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaya ek olarak daha nitel bir bakış açısı sağlayan ek çalışmalarla da İslam ekonomisi ve finansına alanında yaşanan gelişme ve genel eğilimleri tespit etmek; eksik kalan ya da yeni çalışılacak alanların ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Ayrıca gelecekte yapılacak lisansüstü tez ve akademik çalışmalarda araştırmacılara ve akademisyenlere yön göstererek önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızda doküman incelemesi veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Belge incelemesi, hedeflenen olay ya da olgular hakkında yazılı bilgi içeren kaynakların ayrıntılı biçimde analiz edilmesidir (Nergis, 2014, s. 214). Doküman incelemesi tekniği ile yapılan bu çalışma yayınların farklı yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan bibliyometrik araştırmalar şeklinde de adlandırılmaktadır (Coşkun, Dündar ve Parlak, 2014, s. 381). Bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların sonuçlarının ve etkinliğinin ölçülmesini sağlamaktadır.

Yöntem olarak kullandığımız bibliyometri tekniği, belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizidir (ULAKBİM, 2017). Bu teknik lisansüstü tezlere uygulanmış, elde edilen veriler çok yönlü olarak incelenmiştir.

Bu çalışma İslam ekonomisi ve finansı alanında bu zamana kadar yazılan tezlerin bibliyometrik analizi ile bu bölümün akademik serüveni hakkında ilgililere bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Tezlerin yıllara göre dağılımı, yapıldıkları üniversiteler, tez yazarlarının cinsiyet dağılımı, danışman dağılımı, danışman unvanı dağılımı, izin durumu dağılımı, en az ve en çok sayfa sayısı, sayfa aralığı dağılımı, başlık ve özetlerde en sık kullanılan kelimeler gibi bilgileri sunarak; İslam ekonomisi ve finansı lisansüstü çalışmalarının haritasını çıkarmak hedeflenmiştir.

Ülkemizde bir bilim dalı olarak İslam ekonomisi ve finansının ortaya çıkması çok yakın tarihlerde olmuştur. Bu alanla ilgili yazılan pek çok tez bulunsa da Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi dizinleme sistemi, tezleri İslam ekonomisi veya İslami finans başlığı altında -yakın dönemde yazılanlar dışında- dizinlememektedir. Geçmiş dönemdeki tezler çok farklı konu başlıkları altında kategorize edildiğinden, tez arşivinden tezlerin ayıklanması; anahtar kelimelerden, tez başlıklarındaki kelimelerden ve bu alanda danışmanlık yaptığı tahmin edilen hocalar üzerinden sağlanmıştır.

İslam ekonomisi ve finansı alanının münferit olarak varlığının çok yeni olmasının yanında, bu alanın çok disiplinli olması bu çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Çünkü ilahiyat alanında çalışılan konuların bir kısmı bu alanın da çalışma kümesine girmektedir. Bununla beraber finans alanında yapılan çalışmalar

da bu alan ile kesişim kümesi oluşturması; sınıflandırdığımız bazı tezlerin İslam ekonomisi ve finansı alanında incelenmemesi iddiasını ortaya çıkarabilir. Elimizden geldiğince tezleri bu hassasiyetle sınıflandırmaya çalışsak da bir diğer önemli sınırlılığı oluşturmaktadır. Diğer alanlarla da ilişkili tezler her ne kadar aynı alaka şiddetine sahip olmasa bile İslam ekonomisi alanını ilgilendiren her tez bu çalışmaya dahil edilerek analiz edilmiştir.

Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi'nden elde ettiğimiz bulgular tek tek araştırma sonucunda elde ettiğimiz bilgilerdir. Tez başlığı, tez özeti, anahtar kelimeler ve bu alanda ürün verdiği bilinen danışmanlar sistem üzerinde tek tek aratılarak 401 adet teze ulaşılmıştır. Ayrıca bu alana dahil olan bir adet tez de İngiltere'de yazılmasına rağmen YÖK sistemi içinde yer almaktadır. Bu alan ile ilgili yazılmış tezlerin hepsine ulaşılma konusunda titiz davranmamıza rağmen gözden kaçırdığımız bazı tezler olabilir. Ayrıca üniversitelerin enstitü öğrenci işleri ile Ulusal Tez Merkezi arasındaki bürokratik işlemler, savunulan tezlerin sisteme dahil edilmesi konusunda bazı aksaklıklara yol açabilmektedir. 2017 yılında savunulsa bile bazı tezlerin sisteme dahil edilmesi bizim çalışmamızın nihai hale gelmesinden sonra olduğu için bu tezlerin analize tabi tutulması mümkün olmamıştır.

1.1. Genel Hatları ile Türkiye'de İslam Ekonomisi ve Finansı Çalışmaları

Müslümanlar, dini sadece ibadethanelerde değil hayatın her alanında yaşamaları İslam'ın emridir. Bundan dolayı Müslümanların ekonomik hayatını ilgilendiren birçok kural bulunmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde nispeten küçük ekonomilerin bulunması; finansman tekniklerinin, ekonomik sistemlerin işleyişinin günümüzden daha farklı olması bu alanın lisansüstü olarak incelenmesini zaruri hale getirmiştir. Çünkü günümüzde ortaya çıkan yeni yöntemlerin ve ekonomik sistemlerin İslam'a uygun olup olmadığı veya İslam'a uygun modern finansal tekniklerin geliştirilmesi İslam ekonomisi ve finansı anabilim dalının konusunu oluşturmaktadır. Fakat bu demek değildir ki başka anabilim dalları altında, İslam ekonomisi ve finansı alanını ilgilendiren konular çalışılmasın. Hatta baktığımız zaman ülkemizde çok yeni olan bu alan ilgili çalışılan konuların çoğunluğu; iktisat, finans ve temel İslam bilimleri altında yapılmış ve yüzlerce tez yazılmıştır.

Ülkemizde İslam ekonomisi kısmen teorik olarak gelişse de katılım bankaları sayesinde, uygulama tarafı adından daha çok söz ettirmiştir. Bu faizsiz finans kuruluşları ilk olarak Özel Finans Kurumları adıyla kurulmuşlardır. Faizsiz finansman elde etmek ve elindeki fonları faizsiz araçlar ile değerlendirmek isteyen insanların talebini karşılamak üzere 1985 yılında ilk defa Albaraka Türk ve Faysal Finans, daha sonra 1989 yılında Kuveyt Türk ve 1995'te İhlas Finans ve 1996 yılında Asya Finans hizmete başlamıştır. İsmi 'banka' ifadesi geçmemesinden dolayı uluslararası piyasada büyük zorluklar çeken Özel Finans Kuruluşları, 2005 yılında çıkartılan Bankacılık Kanunu ile Katılım Bankası ismine sahip olmuşlardır (Tunç, 2010, s. 177). Birçok Katılım Bankası kapanmış ve yenileri bankacılık sektörüne giriş yapmıştır. Günümüzde 3 özel ve 2 kamu olmak üzere 5 adet Katılım Bankası 1000'e yakın şube ile hizmet vermektedir (TKBB, 2017).

Katılım bankalarının 2016 yılı başı verilerine göre; insan kaynağını oluşturan 16.546 kişiden 1.871 kişi yüksek lisans, 17 kişi ise doktora mezunudur (TKBB, 2017). Bu kişilerin akademik başarısı terfi ve maaş gibi imkanları geliştirdiği için lisansüstü çalışmalar katılım bankaları çalışanları açısından teşvik edici olmaktadır. Çalışanların yüksek lisans ve akabinde doktora eğitimi almaları, İslam ekonomisi ve finansı alanında yapılan çalışmaların sayısına olumlu yönde etki etmekte ve sayılarını arttırmaktadır.

1.2. Türkiye'de İslam Ekonomisi ve Finansı Eğitiminin Gelişimi

Her ne kadar bir bilim dalı olarak İslam ekonomisi ve finansı çok yakın zamanda oluşsa da bu alanın müstakil olarak oluşmasından çok daha önce tezler yazılmaya başlanmıştır. Tespit ettiğimiz 401 tez arasında en erken dönemde yazılan tez 1976 yılında savunulmuştur. Daha önce müstakil bölümlerin oluşmuş olmaması İslam ekonomisi alanında tez yazmak için bir engel teşkil etmemiştir. Fakat ülkemizde 2012 yılından sonra açılan İslam ekonomisi ve finansı araştırma merkezleri, lisans ve lisansüstü bölümleri ile tezlerin daha kapsamlı ve derin içerikte olması açısından olumlu gelişmelerdir.

Lisans ve Lisansüstü programların yanında, farklı anabilim dalları altında İslam ekonomisi ve finansı ile alakalı müstakil dersler de verilmektedir. Bu dersler özellikle ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarının uygulama alanı oluşturduğu İslami bankacılık ve finans alanında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca

bu program ve derslerden bağımsız olarak ilahiyat fakültelerinde bu konunun temelini oluşturan muamelat fihki gibi dersler de uzun zamandan beri müfredatlarda yer almıştır.

Tablo 1: Türkiye’deki İslam Ekonomisi ve Finansı Lisans-Lisansüstü Programları ile Araştırma Merkezlerinin Kuruluş Tarihleri

Üniversiteler	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Uygulama ve Araştırma Merkezleri
Sakarya Üniversitesi	-	2013	2016	2014
İstanbul Üniversitesi	-	2014	2014	2016
Marmara Üniversitesi	-	2016	-	-
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	2016	2012	2014	2012
Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi	2016	-	-	-
Kastamonu Üniversitesi	-	-	-	2017
Bingöl Üniversitesi	-	2016	-	-

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Ülkemizde İslam ekonomisi ve Finansı ile alakalı lisansüstü program ve araştırma merkezlerine baktığımız zaman 7 üniversite ön plana çıkmaktadır. Bu üniversiteler; Sakarya Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Karatay Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi ve Marmara Üniversiteleri’dir. Üniversiteler arasında bu alanda beşeri sermayeye en çok yatırım yapan ise Sakarya Üniversitesi’dir. 2017 yılı itibariyle müstakil olarak İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde (İSEFAM) 11 araştırma görevlisi çalışmaktadır. İstanbul Üniversitesi’nde ise sadece bir tane araştırma görevlisi bulunmaktadır.

1.3. Türkiye’de Bibliyometri ile İlgili Yapılan Literatür Çalışmaları

Yüksek lisans, doktora ve akademik dergilerde yayınlanan makaleler üzeri çok yönlü bibliyometrik analiz araştırmaları yapılmıştır. Ülkemizde ise lisansüstü alanda yapılan bibliyometrik çalışmalar eğitim bilimleri alanında yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Bibliyometri Alanındaki Literatür Çalışmalarından Bazıları

Yazarlar	Yıl	Konu	Tür	Kapsam
Kavakçı ve Yardımcıoğlu	2017	Türkiye’de İbn Haldun Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezler	Lisansüstü Tezler	68 Yüksek Lisans, 15 Doktora Tezi
Ülev ve Yardımcıoğlu	2017	İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Yayımlanan Türkçe Makaleler	Makaleler	523 Makale
Beşel	2017	Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin	Lisansüstü Tezler	1380’i Yüksek Lisans ve 334’ü Doktora Olmak Üzere Toplam 1714 Tez
Çabukoğlu ve Yardımcıoğlu	2017	Türkiye’de İktisat Alanında Yapılmış Doktora Tezleri	Lisansüstü Tezler	1564 Doktora Tezi
Beşel ve Yardımcıoğlu	2017	Maliye Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi	Makaleler	330 Makale
Canbulat, Avcı ve Sipahi	2016	ABD ve Kanada’da Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezler	Lisansüstü Tezler	18’i Yüksek Lisans ve 135’i Doktora Olmak Üzere Toplam 153 Tez

Yazıcı ve Bekereci	2016	Fen Bilimleri Eğitimi Alanında 2012-2014 Yılları Arasında Yapılan Doktora Tezleri	Lisansüstü Tezler	36 Doktora Tezi
Gülmez ve Yavuz	2016	Eğitim Liderliği ve Yönetimi Kapsamında 2012 Yılında Yayınlanmış Olan Makaleler	Makaleler	79 Makale
Yılmaz, Altun, Uygun ve Hoşgörür	2016	Eğitim Denetimine İlişkin Türkiye’de Yayınlanmış Makaleler	Makaleler	164 Makele
Bayın	2015	Sağlık Truzmi Alanındaki Lisansüstü Tezler	Lisansüstü Tezler	78’i Yüksek Lisans ve 17’si Doktora Olmak Üzere Toplam 95 Tez
Ulu ve Akdağ	2015	Selçuk İletişim Dergisi’ne Yer Alan Makaleler	Makaleler	467 Makale
Şentürk ve Fındık	2015	2005-2014 Yılları Arası Çevre Muhasebesi Alanında Yazılan Makaleler	Makaleler	40 Makale
Coşkun, DüNDAR ve Parlak	2014	Özel Eğitim Alanındaki Çalışmalar	Lisansüstü Tezler	61’i Yüksek Lisans ve 11’i Doktora Olmak Üzere Toplam 72 Tez
Küçükkoğlu ve Ozan	2013	Sınıf Öğretmeliği Alanındaki Lisansüstü Tezler	Lisansüstü Tezler	408’i Yüksek Lisans ve 55’i Doktora Olmak Üzere Toplam 463 Tez
Polat, Sağlam ve Sarı	2013	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi	Makaleler	434 Makale
Tatlı ve Adıgüzel	2012	Türkiye’deki Lisansüstü Karşılaştırmalı Eğitim Tezlerinin İncelemesi	Lisansüstü Tezler	45’i Yüksek Lisans ve 9’u Doktora Olmak Üzere Toplam 54 Tez
Uygun	2012	Eğitim Tarihi İle Alakalı Lisansüstü Tezler	Lisansüstü Tezler	53’ü Yüksek Lisans ve 8’i Doktora Olmak Üzere Toplam 61 Tez
Bozdoğan ve Bozdoğan	2011	Tükiye’de Maliye Alanında Yapılan Çalışmalar	Makaleler	2330 Makale
Bacanak, Değirmenci, Karamustafaoğlu ve Karamustafaoğlu	2011	E-Dergilerde Yayınlanan Fen Eğitimi Makalelerinde Yöntem Analizi	Makaleler	749 Makele
Karadağ	2009	Eğitim Bilimleri Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi	Lisansüstü Tezler	211 Doktora Tezi

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Bibliyometrik çalışmalar bir yöntem olarak belgelerin bilimsel analizinde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Lisansüstü tezlerin bir merkezde toplanması nedeniyle bu tezlerin bibliyometrik analizleri daha doğru ve kolay olurken; makalelerin analiz edildiği çalışmalar daha fazla emek ve dikkat gerektirmektedir. Çünkü makalelerin farklı kaynaklarda taranması nedeniyle gözden kaçan çalışmalar daha çok olmaktadır.

2. Bulgular

2.1. Lisansüstü Tezlerin Türü ve Yıllara Göre Dağılımı

Çalışmamızda tespit ettiğimiz 401 lisansüstü tezin %81'i yüksek lisans tezi iken, %19'u doktora tezidir. Bu tezler arasından sistemde yer alan fakat Türkiye dışındaki bir üniversitede yazılmış bir tez bulunmaktadır.

Tablo 3: Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1990 Öncesi	6	1,8	4	5,3	10	2,4
1991	2	0,6	3	4	5	1,2
1992	6	1,8	2	2,6	8	2
1993	2	0,6	2	2,6	4	1
1994	5	1,5	1	1,3	6	1,5
1995	9	2,7	0	0	9	2,2
1996	10	3	1	1,3	11	2,7
1997	6	1,8	4	5,3	10	2,5
1998	6	1,8	4	5,3	10	2,5
1999	6	1,8	0	0	6	1,5
2000	0	0	1	1,3	1	0,2
1991-2000 ortalama	5,2	-	2,4	-	7,2	-
2001	6	1,8	2	2,6	8	2
2002	7	2,1	3	4	10	2,4
2003	2	0,6	0	0	2	0,5
2004	3	0,9	1	1,3	4	1
2005	1	0,3	1	1,3	2	0,5
2006	13	4	0	0	13	3,2
2007	12	3,7	0	0	12	3
2008	8	2,4	2	2,6	10	2,4
2009	10	3	1	1,3	11	2,7
2010	22	6,7	3	4	25	6,2
2001-2010 ortalama	8,4	-	1,8	-	9,7	-
2011	17	5,2	5	6,6	22	5,4
2012	19	5,8	1	1,3	20	5
2013	22	6,7	10	13,3	32	8
2014	34	10,4	8	10,6	42	10,4
2015	48	14,7	6	8	54	13,4
2016	34	10,4	8	10,6	42	10,4
2017	10	3	2	2,6	12	3
2011-2017 ortalama	26,28	-	5,7	-	32	-
Toplam	326	%100	75	%100	401	%100

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Çalışmamızda 2017 yılında savunulan tezler de dahil olmak üzere bu zamana kadar YÖK sistemine giren tezler tespit edilmiştir. Bu alanda yazılan ilk tezin 1976 yılında doktora tezi olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca 1990 yılına kadar yazılan 10 tezin 6'sı yüksek lisans, 4'ü de doktora tezidir. Yukarıdaki tabloya baktığımızda ilk kırılma noktası olarak 1996 yılı kabul edilebilir. Ülke yönetimini ve yüksek öğretim kurumlarındaki yöneticilerin İslam'a karşı tutumu ile ülkede İslam Ekonomisi ve Finansı alanında yazılan eser sayısı arasında pozitif korelasyon olduğu söylenebilir. 2006 yılından sonra ise tez sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. En fazla lisansüstü tez %13,4 ile 2015 yılında yazılırken bunu %10,94'le 2014 ve 2016 yılları takip etmiştir. Ayrıca yüksek lisans tezleri arasında en fazla ürün %14,7 ile 2015 yılında iken, doktora tezleri arasında en fazla tez %13,3 ile 2013 yılında kabul edilmiştir.

1991-2000 yılı yüksek lisans tez sayısı ortalaması 5,2 iken, 2011-2017 yılları arası ise ortalama 26 yüksek lisans tezi yazılmış ve toplam yüksek lisans tezinin yarısından fazlası bu dönemde yazılmıştır. Doktora

tezlerine baktığımızda ortalamanın en yüksek olduğu dönem yine 2011-2017 yıllarını kapsayan dönemdir. Bu dönemde yılda ortalama 6 tez yazılırken, toplam doktora tezlerinin yarısı yine bu dönemde kabul edilmiştir.

2.2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Çalışmada analiz edilen 401 lisansüstü tez çalışmasının üniversitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Marmara	55	16,9	30	40,0	85	21,2
İstanbul	26	8,0	10	13,3	36	9,0
Sakarya	26	8,0	2	2,7	28	7,0
Gazi	23	7,1	2	2,7	25	6,2
Atatürk	7	2,1	5	6,7	12	3,0
Selçuk	9	2,8	3	4,0	12	3,0
Ankara	7	2,1	3	4,0	10	2,5
İstanbul Sabahattin Zaim	10	3,1	0	0,0	10	2,5
Fatih	9	2,8	0	0,0	9	2,2
İstanbul Ticaret	9	2,8	0	0,0	9	2,2
Uludağ	8	2,5	1	1,3	9	2,2
Süleyman Demirel	7	2,1	1	1,3	8	2,0
Kahramanmaraş Sütçü İmam	7	2,1	0	0,0	7	1,7
Dokuz Eylül	5	1,5	0	0,0	5	1,2
Gaziantep	5	1,5	0	0,0	5	1,2
Afyon Kocatepe	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Anadolu	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Celal Bayar	3	0,9	1	1,3	4	1,0
Çukurova	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Dumlupınar	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Fırat	4	1,2	0	0,0	4	1,0
İstanbul Bilgi	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Kırıkkale	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Necmettin Erbakan	1	0,3	3	4,0	4	1,0
Okan	2	0,6	2	2,7	4	1,0
Boğaziçi	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Cumhuriyet	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Harran	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Kadir Has	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Kocaeli	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Niğde	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Orta Doğu Teknik	1	0,3	2	2,7	3	0,7
Yüzüncü Yıl	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Akdeniz	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Atılım	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Başkent	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Bilecik Şeyh Edebali	2	0,6	0	0,0	2	0,5

Çanakkale Onsekiz Mart	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Erciyes	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Erzincan	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Gaziosmanpaşa	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Haliç	0	0,0	2	2,7	2	0,5
Hasan Kalyoncu	2	0,6	0	0,0	2	0,5
İhsan Doğramacı Bilkent	1	0,3	1	1,3	2	0,5
İstanbul Aydın	2	0,6	0	0,0	2	0,5
İstanbul Gelişim	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Karabük	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Karadeniz Teknik	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Muğla Sıtkı Koçman	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Ondokuz Mayıs	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Recep Tayyip Erdoğan	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Sabancı	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Turgut Özal	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Yeditepe	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Yıldırım Beyazıt	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Abant İzzet Baysal	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Adnan Menderes	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Aksaray	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Bahçeşehir	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Beykent	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Bülent Ecevit	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Ege	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Eskişehir Osmangazi	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Hacettepe	1	0,3	0	0,0	1	0,2
İnönü	1	0,3	0	0,0	1	0,2
İstanbul Şehir	1	0,3	0	0,0	1	0,2
İstanbul Teknik	1	0,3	0	0,0	1	0,2
İzmir Ekonomi	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Kilis 7 Aralık	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Mersin	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Türk Hava Kurumu	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Uşak	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Yalova	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Yaşar	1	0,3	0	0,0	1	0,2
Toplam	326	100%	75	100%	401	100%

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Ülkemizde İslam ekonomisi ve finansı ile alakalı yazılan tezlerin %21,2'si Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun da öğretim üyesi olduğu Marmara Üniversitesi'nde yazılarak üniversite sıralamasında ilk sırada yer almıştır. 2. sırada ise %9 ile İstanbul Üniversitesi yer almıştır. Sakarya Üniversitesi ise %7'lik pay alarak 3. olmuştur. Her ne kadar toplam tez sayısında İstanbul Üniversitesi önde olsa da Sakarya Üniversitesi'nde yazılan tezlerin çoğunluğu İslam ekonomisi ve finansı lisansüstü programlarında yazılmış tezlerdir.

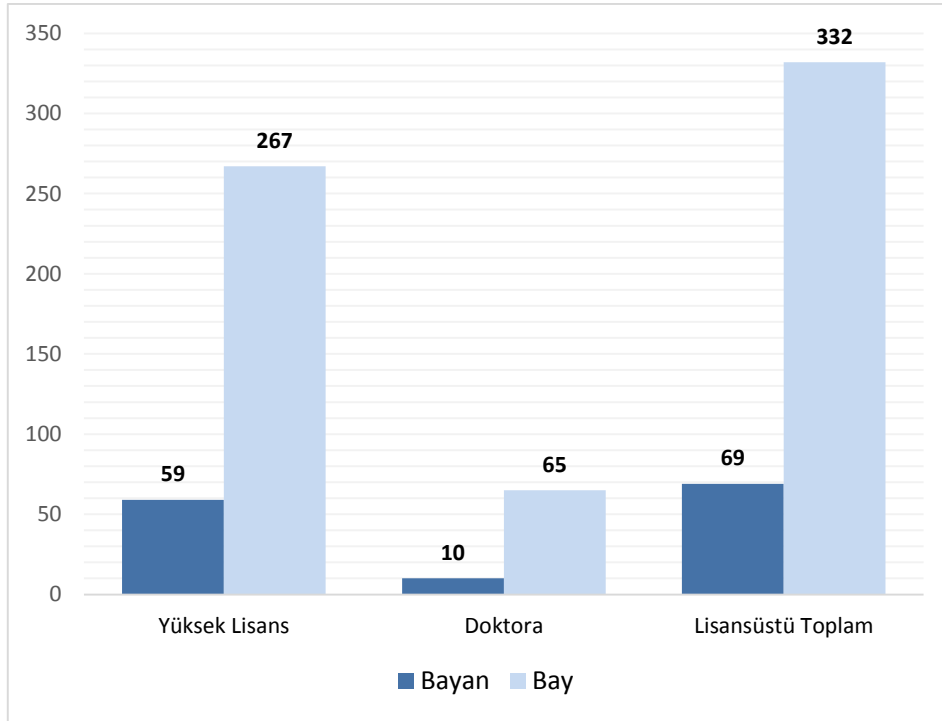
Bu alanda teze sahip 75 üniversiteden yaklaşık %25'i İstanbul merkezli üniversitelerden oluşmaktadır. İstanbul'daki öğrenci yoğunluğu ve bu alana yönelik çalışmaların çok olması lisansüstü tezlerin burada yoğunlaşmasında ana faktörleri oluşturmaktadır.

Lisansüstü tezlerin dağılımına baktığımız zaman her ne kadar belli üniversitelerde yoğunlaşma görülse de, pek çok üniversitede bu konuyu kapsayan tezler yazılmıştır.

2.3. Lisansüstü Tezlerin Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı

Çalışmada analiz edilen 401 lisansüstü tez çalışmasının yazarlarının cinsiyetleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1: Lisansüstü Tezlerin Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Lisansüstü tez yazarlarının cinsiyet dağılımına baktığımız zaman bayların tüm aşamalarda bayanlara oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu zamana kadar başarı ile savunulan 401 tezin %83'ünün yazarı erkektir. Bayan yazarlar genel toplamdan %17.2'ye karşılık gelen 69 adet tez yazmışlardır.

2.4. Lisansüstü Tezlerin Danışmanları ve Bu Danışmanların Ünvanı

Lisansüstü çalışmaların en önemli faktörlerinden biri de bu alanda mevcut akademik kadrodur. Bu kadronun yapacağı nitelikli danışmanlıklar ile yüksek lisans ve doktora tez sayısı artmaktadır. İslam ekonomisi ve finansı alanında danışmanlık yapan hocalar şu şekildedir:

Tablo 5: Yüksek Lisans Tezlerinin Danışmanlara Göre Dağılımı

Tez Danışmanı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ahmet Tabakoğlu	20	6,1	14	18,7	34	8,5
Sabahaddin Zaim	3	0,9	3	4,0	6	1,5
Nevzat Yalçıntaş	5	1,5	1	1,3	6	1,5
Mehmet Erkal	2	0,6	3	4,0	5	1,2
Nevzat Aypek	4	1,2	0	0,0	4	1,0
İbrahim Kafi Dönmez	2	0,6	2	2,7	4	1,0
Hasan Selçuk	1	0,3	3	4,0	4	1,0
Ahmet Battal	4	1,2	0	0,0	4	1,0
Abdulaziz Bayındır	2	0,6	2	2,7	4	1,0
Tiğınçe Oktar	1	0,3	2	2,7	3	0,7
Şakir Görmüş	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Servet Bayındır	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Özgür Kökalan	3	0,9	0	0,0	3	0,7
Niyazi Berk	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Mikail Altan	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Hamdi Döndüren	2	0,6	1	1,3	3	0,7
Yusuf Tuna	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Vahit Ferhan Benli	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Temel Gürdal	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Talip Küçükcan	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Şevket Topal	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Şamil Dağcı	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Süleyman Kaya	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Salih Tuğ	0	0,0	2	2,7	2	0,5
Sahip Beroje	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Rahmi Deniz Özbay	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Osman Okka	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Nazım Ekren	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Mehmet Saraç	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Mehmet Ersoy	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Kamil Uslu	2	0,6	0	0,0	2	0,5
İbrahim Erol	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Hasan Hacak	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Halit Targan Ünal	0	0,0	2	2,7	2	0,5
Halil Zaim	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Hakan Kitapçı	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Fikri Pala	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Faruk Beşer	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Cüneyt Koyuncu	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Bekir Gözübenli	1	0,3	1	1,3	2	0,5
Aydın Karapınar	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Ali Coşkun	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Ahmet Kala	2	0,6	0	0,0	2	0,5

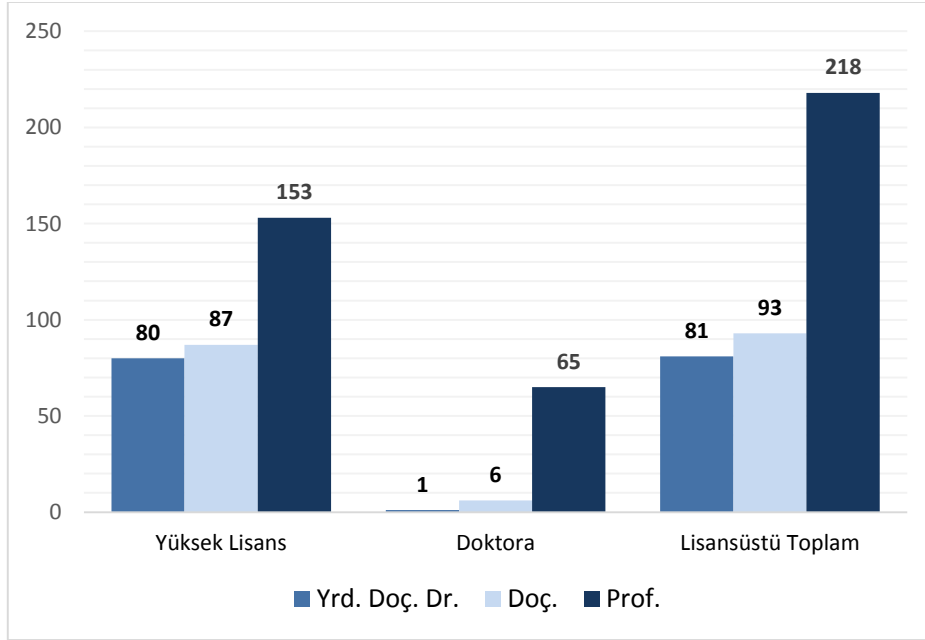

Ahmet Hayri Durmuş	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Ahmet Akcan	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Abdullah Erođlu	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Abdullah Durmuş	2	0,6	0	0,0	2	0,5
Danışmanlık Bilgisi Yok	4	1,2	3	4,0	7	1,7
Diğer	204	62,6	30	40,0	234	58,4
Toplam	326	100%	75	100%	401	100%

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Danışman bilgisi olan 394 adet tezi incelediğimiz zaman; yüksek lisans tezlerinin %6,1'i (20 adet), doktora tezlerinin %18,7'sine (14 adet) danışmanlık yaparak tüm lisansüstü tezlerinin %8,5'inin danışmanı olarak Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada lisansüstü tüm tezlerin %1,5'ine danışmanlık yapan Prof. Dr. Sabahattin Zaim ve Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş gelmektedir. Sıralama Prof. Dr. Mehmet Erkal, Prof. Dr. Nevzat Aypek, Prof. Dr. Ahmet Battal ve Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır ile devam etmektedir. Bunun yanında Prof. Dr. Nevzat Aypek'in danışmanlık yaptığı doktora tezi bulunmamasına rağmen, 4 yüksek lisans tezine danışmanlık yapmıştır. Ayrıca 4'ü yüksek lisans olmak üzere 7 adet tezin danışmanlık bilgisi bulunmamaktadır.

Grafik 2: Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

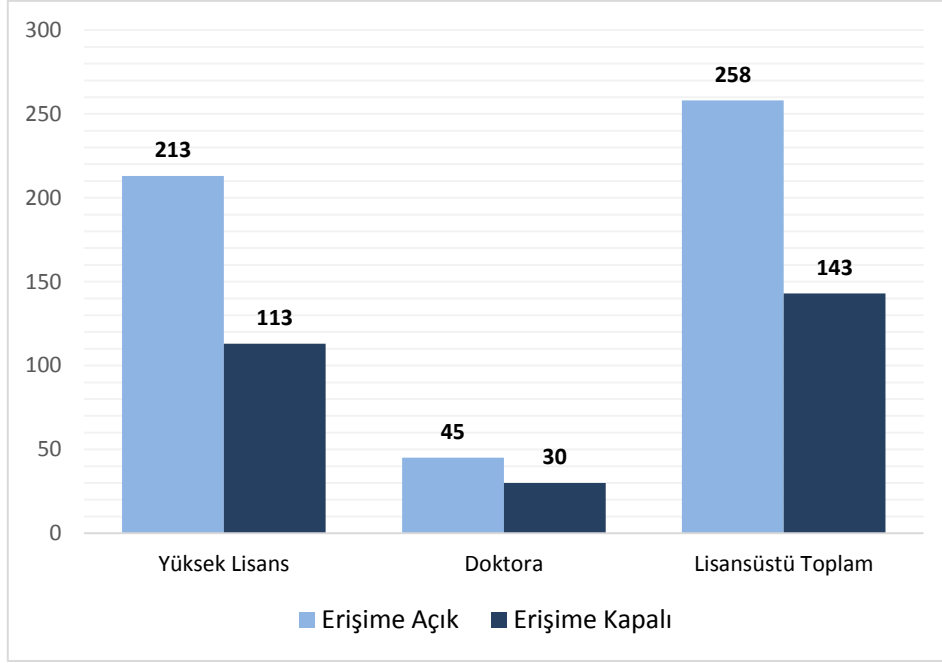

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

İslam ekonomisi ve finansı alanında bu zamana kadar yazılan bütün tezlerin danışmanları incelendiğinde; yüksek lisans tez danışman ünvanları arasında en çok "Prof. Dr." ünvanı %48 oranında gelmektedir. Doktora tezlerine baktığımızda ise yine "Prof. Dr." ünvanlı danışmanlar çoğunluğu oluşturmakta ve bu oran da %90 olarak tespit edilmiştir.

2.5. Lisansüstü Tezlerin Erişim Durumu

Çalışmamızda tespit edip, analize tabi tuttuğumuz 401 tezin 258'i erişime açık iken, 143 tanesine erişim yazarlar tarafından sınırlandırılmıştır.

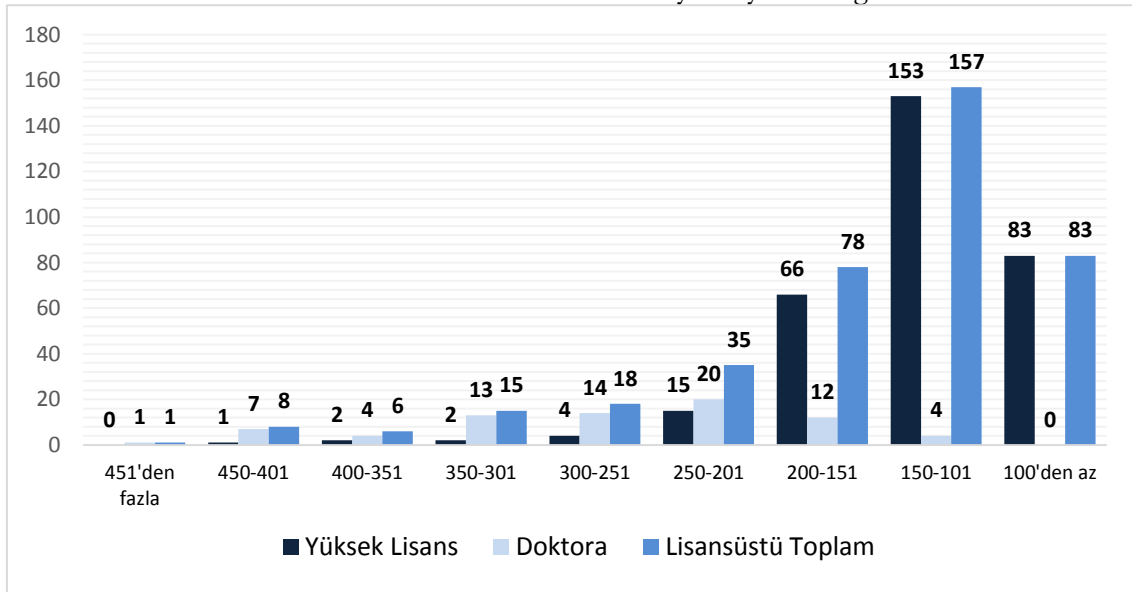
Grafik 3: Lisansüstü Tezlerin İzin Durumu

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Yüksek lisans tezlerinin %65'i izinli veya indirilebilir durumda iken doktora tezlerinin %60'ı ilgililerin erişimine açık bırakılmıştır. Dolayısıyla doktora tezlerine erişim, yüksek lisans tezlerine oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

2.6. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayısı ve Sayfa Aralığı Dağılımı

Lisansüstü çalışmalarda tezin hacminden çok niteliği yani içeriği önemlidir. Fakat her tezin içeriği, alanında uzman kişilerin belirleyebileceği ve izinli olanların incelenmesi çok zaman alacağından; çalışmamız da bibliyometrik analiz temelli olduğundan nicel verilerin üzerinden analiz yapılmıştır. Bu açıdan sayfa aralığı, en az-en çok sayfa sayısı ve ortalama sayfa sayısı üzerinden analiz yapılmaya çalışılmıştır.

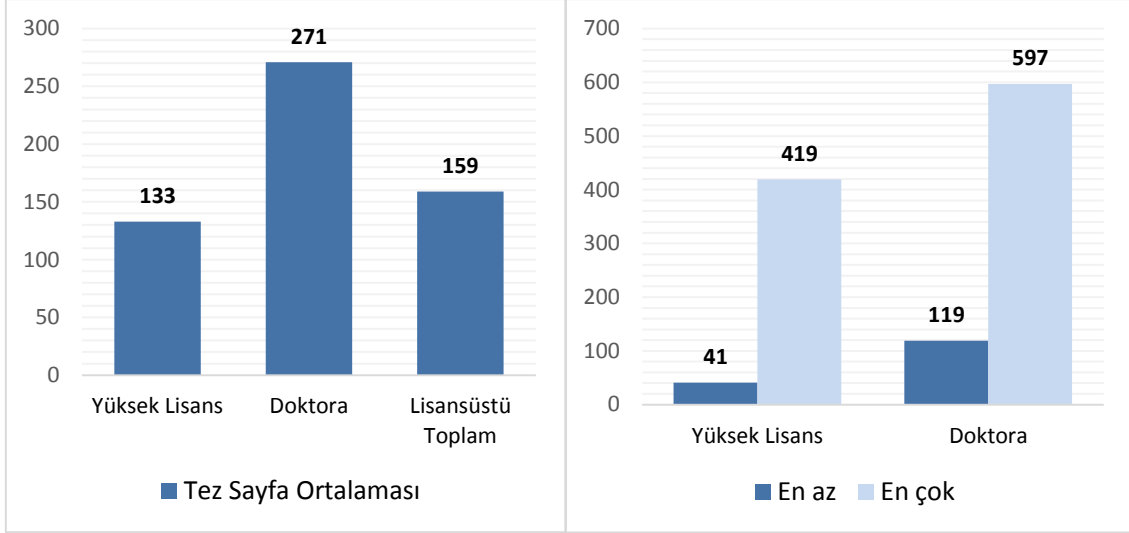
Grafik 4: Lisansüstü Tezlerinin Sayfa Sayısı Aralığı

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Yüksek lisans tezlerinin %46'sı 101 ile 150 sayfa arasındayken, 400 sayfadan çok sadece bir adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Doktora tezlerinde ise 100 sayfadan az yazılmış tez bulunmamaktadır. Doktora tezlerinde sayfa sayısı olarak en yüksek frekans %26 ile 201 ile 250 sayfa arasında yazılan tezlerde görülmüştür. Doktora tezlerinde 451 sayfadan fazla sadece bir adet tez bulunmaktadır. Lisansüstü toplam frekans ise %39,2 ile 101 ile 150 sayfa arasındaki tezlerde yoğunlaşmıştır.

Yüksek lisans tezlerinin sayfa sayısı ortalaması 133 iken, doktora da bu rakam 271'e yükselmektedir. Ayrıca tüm lisansüstü tezlerin ortalama sayfa sayısı 159 olarak hesaplanmıştır.

Grafik 5: Lisansüstü Tezlerin Ortalama ve En Az-En Çok Sayfa Sayısı

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Doktora tezleri içerisinde en düşük sayfa sayısı 199 olarak tespit edilirken, yüksek lisans tezlerinde en düşük sayfa sayısı 41'dir. Doktora tezlerinin, yüksek lisans tezlerine oranla sayfa hacmi daha yüksek olmaktadır. Yüksek lisans tezleri arasında en yüksek sayfa sayısı 419, doktora tezleri arasında 597 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca İngilizce olarak yazılan tez sayfa sayılarının, Türkçe'ye oranla çok düşük olduğu saptanmıştır.

2.7. Lisansüstü Tezlerin Başlıklarında ve Özetlerinde Kullanılan Kelimelerin Dağılımı

Tezlerin başlık ve özetleri, tezin bütününe tahlil edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan tez başlıklarını ve özetini; içinde geçen kelimeleri incelediğimizde önemli çıkarımlar yapmak mümkündür.

Lisansüstü tezlerin başlıklarında en çok kullanılan 5 kelime ve kelimelerin frekansı "*Katılım (121)*", "*İslam (57)*", "*Finans (41)*", "*Bankacılık (37)*", "*Türkiye (36)*" şeklindedir.

3. Sonuç

Her ne kadar bir bilim dalı olarak İslam ekonomisi ve finansı çok yakın zamanda oluşsa da bu alanın müstakil olarak oluşmasından çok daha önce tezler yazılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1976-2017 yılları arasında İslam ekonomisi ve finansı alanında Türkiye’de savunulan tezler çeşitli açılardan incelenmiştir. Mevcut kısıtlılıklara rağmen 401 tez bibliyometrik yöntemler kullanılarak tahlil edilmiştir. Tespit ettiğimiz 401 tez arasında en erken dönemde yazılan tez 1976 yılında savunulmuştur. Daha önce müstakil bölümlerin oluşmaması İslam ekonomisi alanında tez yazmak için bir engel teşkil etmemiştir.

Elde edilen sonuçlara göre en az tez savunulan yıl 2 teze 2005 olurken, en fazla tez savunulan yıl 54 tez ile 2015 yılı olmuştur. Ayrıca 1976 yılında kabul edildiği tespit edilen tezden bu yana yıllara göre tez sayıları dalgalanma göstermiş, son 7 yılda önceki dönemlere göre tez sayılarında artış görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu yüksek lisans tezlerinin %6,1’inin (20 adet), doktora tezlerinin %18,7’sinin (14 adet) ve tüm lisansüstü tezlerin %8,5’inin danışmanı olmuştur. İkinci sırada lisansüstü tüm tezlerin %1,5’ine danışmanlık yapan Prof. Dr. Sabahattin Zaim ve Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş gelmektedir. Sıralama Prof. Dr. Mehmet Erkal, Prof. Dr. Nevzat Aypek, Prof. Dr. Ahmet Battal ve Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır ile devam etmektedir.

Tezlerin %21,2’si Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu’nun da öğretim üyesi olduğu Marmara Üniversitesi’nde yazılarak üniversite sıralamasında ilk sırada yer almıştır. 2. sırada ise %9 ile İstanbul Üniversitesi yer almıştır. Sakarya Üniversitesi ise %7’lik pay alarak 3. olmuştur.

401 tezin 258’i erişime açık iken, 143 tanesine erişim yazarlar tarafından sınırlandırılmıştır. Yüksek lisans tezlerinin sayfa sayısı ortalaması 133 iken, doktora da bu rakam 271’e yükselmektedir. Ayrıca tüm lisansüstü tezlerin ortalama sayfa sayısı 159 olarak hesaplanmıştır. Lisansüstü tez yazarlarının cinsiyet dağılımına baktığımız zaman bayların tüm aşamalarda bayanlara oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu zamana kadar başarı ile savunulan 401 tezin %83’ünün yazarı erkektir. Bayan yazarlar genel toplamdan %17,2’ye karşılık gelen 69 adet tez yazmışlardır.

Kaynakça

- Bacanak, A., Değirmenci, S., Karamustafaoğlu, S. ve Karamustafaoğlu, O. (2011). E-Dergilerde Yayınlanan Fen Eğitimi Makaleleri: Yöntem Analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 8(1).
- Bayın, G. (2015). Türkiye’de Sağlık Turizmi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Değerlendirmesi, *17(28)*, 49–55.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2003-2017). A. Gerçek ve Ö. Çetinkaya (Ed.), *32. Uluslararası Maliye Sempozyumu* içinde . Antalya: Ekin Yayınevi.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, (172).
- Bozdoğan, D. ve Bozdoğan, K. (2011). Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Akademik Çalışmaların Nicel Görünümü. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1).
- Canbulat, T., Avcı, G. ve Sipahi, S. (2016). ABD ve Kanada’da Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2).
- Coşkun, İ., DüNDAR, Ş. ve Parlak, C. (2014). Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375–396.
- Çabukoğlu, M. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Türkiye’de İktisat Alanında Yapılmış Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1978- 2017). *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi* içinde . Bosna: PESA.

- Gülmez, D. ve Yavuz, M. (2016). Eğitim Liderliği ve Yönetimi Kapsamında 2012 Yılında Yayınlanmış Olan Makalelerin Amaç ve Yöntem Bakımından Değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(2).
- Karadağ, E. (2009). Eğitim Bilimleri Alanında Yapılmış Doktora Tezlerinin Tematik Açından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75–87.
- Kavakçı, S. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Türkiye’de İbn Haldun Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi* içinde . Bosna: PESA.
- Küçüköğlü, A. ve Ozan, C. (2013). Sınıf Öğretmenliği Alanındaki Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12).
- Nergis, G. (2014). Türkiye’de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013). *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi* içinde . Aydın.
- Polat, C., Sağlam, M. ve Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2).
- Şentürk, F. ve Fındık, H. (2015). Türkiye’deki Akademik Araştırma Dergilerinde 2005-2014 Döneminde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Literatür Taraması ve İçerik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2).
- Tatlı, S. ve Adıgüzel, O. C. (2012). Türkiye’deki Lisansüstü Karşılaştırmalı Eğitim Tezlerinin Çok Boyutlu Bir İncelemesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1).
- TKBB. (2017). Katılım Bankaları. 15 Mart 2017 tarihinde <http://www.tkbb.org.tr/banka-genel-bilgileri> adresinden erişildi.
- Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- ULAKBİM. (2017). Bibliyometrik Analiz. 15 Mart 2017 tarihinde <http://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/> adresinden erişildi.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Dergilerde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(1), 5. doi:10.18094/si.04052
- Uygun, S. (2012). Eğitim Tarihi Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(2).
- Ülev, S. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). 2000 Sonrası İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Yayımlanan Türkçe Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *International Congress on Politic, Economic and Social Studies* içinde . Ankara: PESA. <http://www.registericpess.org/index.php/ICPESS> adresinden erişildi.
- Yazıcı, M. ve Bekereci, Ü. (2016). Fen Bilimleri Eğitimi Alanında 2012-2014 Yılları Arasında Yapılan Doktora Tezleri Üzerine İstatistiksel Bir Araştırma. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1).
- Yılmaz, T., Altun, B., Uygun, H. ve Hoşgörür, V. (2016). Eğitim Denetimine İlişkin Türkiye’de Yayımlanmış Makalelerin Değerlendirilmesi. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Yüksek Öğretim Kurulu. (2017). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. 15 Mart 2017 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden erişildi.
- <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.03.2017

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi

November 2017,
Vol:3, Issue:3

e-ISSN: 2149-8407

Kasım 2017,
Cilt:3, Sayı: 3

p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Reviving The Promise Of Islamic Economics*
Çeviri: İslam Ekonomisi Umudunun Yeniden Doğuşu**

Ali Can Yenice

Arş. Gör, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, ayenice@sakarya.edu.tr

Abdullah Talha Genç

Arş. Gör, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, abdullahgenc@sakarya.edu.tr

Doi: 10.25272/ij.2149-8407.2017.3.3.07

ÖZET

İlk kuşak İslam iktisatçıları, kapitalizm ve komünizmin ötesinde adil bir ekonomik düzen oluşturmayı umut ediyordu. Tarihsel koşullar, ikinci kuşağın bu umutları hatırdan çıkarmasına ve İslam ekonomisini kapitalizmin bir uzantısı olarak görmesine yol açtı. İkinci kuşak, şeklin İslami fakat özün kapitalist olduğu şeriata uyumlu bir sistem inşa etmeyi denedi. Şeriata uyumlu olmasından ziyade şeriat temelli yani şekilde ve özde gerçek İslami sistem kurulması için meselenin köklerine gidilmesi gerekmektedir. Üçüncü kuşak bunu yaparak, İslam ekonomisi umudunu yeniden canlandırabilir ve ilk kuşağın umut ettiği ekonomik sistem modelini oluşturabilir.

Keywords: Islamic Economics, Islamic Financial

Institutions, Spirit of Capitalism, Cooperation, Generosity

JEL Classification: P4

ABSTRACT

First generation Islamic economics promised to create a system with just and equitable economic outcomes, which would be far superior to capitalism and communism. Historical circumstances led the second generation to forget this promise, and to consider Islamic Economics as a minor variant of capitalism. The second generation has been trying to create a shari'ah compliant system, where the form is Islamic but the spirit is capitalistic. We need to go back to the roots, and build a genuine Islamic system in form and spirit which is shari'ah based, rather than shari'ah compliant. By doing this, the third generation can revive the promise of Islamic Economics and create a model economic system which fulfills the promise of the first generation.

© 2017 PESA All rights reserved

* Zaman, Asad, Reviving The Promise Of Islamic Economics, Presented at 11 th ICIEF (International Conference on Islamic Economics and Finance), 11-13 th Oct, 2016, Kuala Lumpur, English version published in *International Journal of Economics, Management and Accounting* 25, no. 1 (2017): p1-20.

** Bu makale, Uluslararası İslam Ekonomisi Yönetim ve Organizasyon dergisi tarafından yayınlanmış ve yazar tarafından 11.Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresinde sunulmuştur. Yazarın izni ve bilgisi dahilinde makale Türkçeye çevrilmiştir.

1. Giriş

İslam ümmeti, tarihinde görülmemiş krizlerle yüzleşmektedir. İslam ekonomisinin nasıl tanımlanması gerektiği meselesi bu konferans metninin içeriğiyle doğrudan ilişkilidir. Daha açık bir şekilde sorgularsak, İslami bir ülkedeki malların üretim ve dağıtımlarını nasıl organize etmeliyiz? Finansal sistemimizi nasıl kurmalıyız? Politik ve eğitim sistemimizi nasıl şekillendirmeliyiz? Eşi görülmemiş tarihsel ve çevresel şartlardan dolayı ümmet daha önce benzer sorularla karşı karşıya kalmamıştır.

Bu sorular kritik öneme sahiptir ve ümmetin geleceği bu sorulara hangi cevapları vereceğimize bağlıdır. Batı düşünce sistemi ve onunla uyumlu kurumsal yapının değişikliğe uğramadan kabul edilemeyeceği net biçimde açıktır ve hemen hemen evrensel olarak kabul edilmektedir. Tartışma, onun nasıl ve ne kadar değiştirileceğinde bulunmaktadır. Bu konuda ikisi de kabul edilebilir olmayan iki zıt kutup vardır ancak başlangıç noktası olarak onlardan bahsetmek yararlı olacaktır.

Bir yandan mevcut Batı kurumsal yapısından tamamen memnun olan insanlar bulunmaktadır. Onların batı tipi bankacılık sistemiyle problemi yoktur. Modern bankacılık sistemindeki faizin İslam'da yasaklanana riba olmadığını iddia ederler ve bu yüzden onlara göre ikisi faiz-riba arasında çelişki yoktur. Bu konu yoğun bir şekilde tartışılıyor ve önemli bilim adamları da [tartışmaya] dâhil oldu. Bu yüzden tartışmayı ileri taşımayacağım ancak bu durumun kabul edilebilir olmadığına herkesin mutabık olduğunu varsaymaktayım.

Diğer yandan, faizi yasaklamayı, altın para sistemine geri dönmeyi ve İslam'ın hayatın tüm boyutlarına dair öğretilerini hemencecik ve doğrudan uygulamayı isteyen tasfiyeciler bulunmaktadır. Özellikle ekonomik alanda faizin haram olduğu açıktır ve terk edilmesi gerekir. Fakat faizin yasaklanmasını söylemenin ötesinde, mevcut ekonomik sistemde bunun nasıl gerçekleşeceğine ve faizi yasaklamanın sistemi nasıl etkileyeceğine dair fikirleri bulunmamaktadır. Ekonomik faaliyetlerimizi organize eden gerçek bir alternatif sisteme sahip değiller. Bu sebeple onlar gerçekte şu saçmalığı ileri sürerler:

İslami Sistem= Kapitalizm-Faiz+ Zekât. Açıklayacağımız üzere, bu denklem uygulanabilir değildir; çünkü İslam sadece faiz açısından değil birçok yönüyle kapitalizme karşıdır.

Bu durum mevcut ikileme yol açmaktadır: Faizli sistemi kabul edemeyiz ve [fakat] faizi basit bir şekilde reddediş İslami bir alternatif oluşturmak için yeterli değildir. İslami bir sistem inşa etmek için faizin reddedilmesine ilaveten daha ne yapılması gerekir?

İslami Bankacılık bağlamında gündeme getirilen bu soru, hayatımızın tüm alanlarında paralellik göstermektedir. Politik, hukuki, ekonomik ve sosyal sistemlerimizin tamamının değişmesi gerekmektedir. Modern Batılı sistem, İslami ideallerle doğrudan çatışma içerisindedir ve İslami ilkelere uyacak şekilde nasıl değiştirilebilecekleri belli değildir. Bu konferans metni, bu sorunu çözmek için izlenecek yolu bulmaya ayrılmıştır.

2. Tarihsel Bağlam

Geleceğe bakmak yerine tarihsel bağlama bakılmasını önermekteyim. Daha önce hiç görmediğimiz sorunlarla karşı karşıya olduğumuz bu yere nasıl geldik? Modern bankacılık ve para, İslam tarihinde daha önce karşılaşılmamış bir şekil aldı ve bu sebeple onları nasıl İslamileştireceğimiz sorunu İslam âlimlerinin daha önce ele almadığı bir meseledir. Bu yüzden, bu derin ve zorlu sorunları çözebilmek için zengin entelektüel geleneğimize bakmamaktayız. Sorunlarımızın, şu an denenmekte olan tarzda [da] çözülemeyeceğine inanmaktayım çünkü seçimlerimiz önceki zamanların doğru yollarından ayrılmaktadır. Gittiğimiz yolda bir çözüm bulunmamaktadır. Daha ziyade adımlarımızı tekrar gözden geçirmeli ve geçmişte hangi yanlış seçimi yaptığımızı bulmak için geriye doğru gitmeliyiz.

Mevcut güçlüğün önemli bir kaynağı seküler ve İslami bilginin ayrışmasıdır. Hayatlarını Kur'an ve Hadis çalışmalarına harcayan İslam âlimleri modern ekonominin inceliklerine haiz değillerdir. Benim gibi hayatını ekonomik çalışmalara veren bilim adamları ise İslam bilgisine haiz değiller. Var olan problemimizi çözmemiz için her ikisinin [İslam ve ekonominin] derin bilgisi gerektiği anlaşılmaktadır; fakat bunu başarmak özellikle problemlerimize ekonomi hakkında çok az bilgisi olan âlimler ve ayrıca İslam hakkında çok az bilgisi olan iktisatçılar tarafından çok sayıda yanlış cevap veriliyorken oldukça güçtür.

3. Kolonileştirme ve Emperyalizmin Etkileri

Yirminci yüzyılın başlarında, Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu doğrudan veya dolaylı olarak Avrupa güçlerinin kontrolü altındaydı. Dünyanın yaklaşık %90'ı Avrupa kökenli insanların egemenliğindeydi. Bu kolonileştirme ve sömürücülüğün insanlar ile yerler üzerinde sadece güç tahakkümü olmadığını anlamak önemlidir. Dahası, kapitalizm zenginlik üreten bir süreçtir. Zenginlik üretmek için insandan ve doğal kaynaklardan üretim sürecindeki faktörler gibi yararlanır. Bu yüzden toplumun yerel, siyasi, ekonomik, sağlık, eğitime ait yapıları ve diğer her şey sömürgeciler tarafından yok edildi. Ayrıca, bizlere de bu yapıların eski, modası geçmiş ve modern zamanlar için işlevsel olmadığı söylenildi ve bu sebeple yerlerine konulan modernleri her bakımdan onlardan daha üstündü. [!] Özellikle vergi ve finansal yapı kapitalist sistemin temeliydi ve bunlar tamamen değiştirildi. Ayrıca, kapitalist sistemden ayrı olarak varlıklarını sürdürme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetleri sağlayan yerli kurumlar tamamen yok edildi. İslam dünyasında Müslüman liderlerin karşı karşıya kaldığı ciddi ikilem bu şekilde ortaya çıktı: Bir taraftan, kapitalist sistemden ayrılabilir ve Müslüman olarak aç kalabiliriz, diğer taraftan, İslam'ı uyarlayabilir ve yöneticilerin İslami olmayan ve İslam karşıtı kurallarıyla birlikte yaşamayı öğrenebiliriz. Belki de bu, İslami tarzda yaşamının aşırı derecede zor olacağı ve bunu yapmak için ormanlara ve mağaralara çekilmek zorunda kalılabileceği hadisinin ifadesidir. Bu birçok yönden, hâlihazırda karşı karşıya olduğumuz tercihlerle benzerdir.

Geniş bir İslami kurumsal ağına ya tahrip edildiğini ya da şekil değiştirdiğini fark etmek önemlidir. Buna vakıf, medrese mescit, halife, şura ve İslam'ın temelini oluşturan şeriata dayalı adalet gibi anahtar yapılar dâhildir. Vakıflar, geniş yelpazede sağlanan sosyal hizmetlere ilaveten, herkes için ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetini de desteklerdi. Medreseler, dini çerçevede tüm bilimlerin bütüncül bilgisini sağlardı. Mescit, İslami pratiğin özünde olan cemaat ve komşuluğu inşa eden yerel merkezdi. Yukarıda saydığımız kurumların hiçbiri hâlihazırda kendi işlevlerini gerçekleştiriyor, hatta bu işlevler İslam ekonomisinin özünü oluşturmasına rağmen.

Modern kurumların tersine, eski kurumsal yapılar İslami temelliydi. Bu sebeple bir düşünce, bu tahrip edilip değiştirilen eski kurumlara geri dönmek olacaktır. Bu iyi bir düşüncedir fakat biraz dikkat gerektirir. Kurumlar, değişen durumlara sürekli adapte olarak yaşayan yapılardır. Örneğin, geçtiğimiz otuz yıl içerisinde, bankalar için üç büyük uluslararası düzenleme (Basel 1, 2, ve 3) olmuştur. Bunlara ek olarak, kural ve düzenlemeler uluslararası işlerin değişen dinamiklerine karşılık sürekli farklılaşmıştır. Bizim tarihi kurumsal yapılarımız da kendi çevrelerine adapte oldu. Hayatta kalmış olsalardı, değişeceklerdi veyahut modern kurumlarla rekabet edebilmek için kendilerini geliştireceklerdi. Dolayısıyla aradığımız, asırlık bir adaptasyon ve gelişim sürecinden sonra bugün olacakları şekilleridir; çünkü yüzyıl önceki eski şekilleri bugünkü ihtiyaçlarımıza karşılık gelmeyecektir. Bununla birlikte bu düşünce, iyi bir başlangıç noktası sağlayabilir.

4. Özgürlük Mücadeleleri ve İslam Ekonomisi

Gerçekte Avrupalı güçler arasında meydana gelen iki dünya savaşı çok büyük zarar ve yıkıma sebep olmuştur. Bunlar, insanlık tarihinin en ölümcül çatışmaları arasındadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşında sırasıyla yaklaşık on sekiz ve altmış milyon -çoğunluğu genç erkek olan-insan ölmüştür. Alman kadınları, erkeklerin sayısının azlığından dolayı Kilise'nin, İncil'de yasaklanan çok eşliliğe izin vermesi için gösteriler düzenlemiştir. Avrupa'da görülen bu gayri ahlaki davranış, doğrudan İkinci dünya savaşı sebebiyle erkek sayısındaki yetersizlikten dolayıdır. Fakat konumuzla daha ilgili olan şey, Avrupa'nın zayıflamasının, tüm dünyadaki özgürlük mücadelelerinin başarılı olmasına imkân tanınmasıdır. Yirminci yüzyılın ortasına gelindiğinde, kolonileştirilmiş toprakların neredeyse hepsi sömürü düzenine karşı özgürdü.

Bu zamanda, ekonomik faaliyetlerin organizasyonu için iki büyük sistem bulunmaktaydı: Kapitalizm ve komünizm. Bu rakip sistemler, tamamıyla birbirlerinde farklı, ideolojik bir savaşa tutuşmakta ve her biri en iyi sistem olduğunu iddia etmekteydi. Sömürü düzeninden kurtuluş mücadelelerinde, özgürlükten sonra hangi ekonomik sistemin tercih edileceği sorusu tüm devrim liderleri tarafından düşünülmüştür. İslam topraklarında özgürlük mücadeleleri İslam adına gerçekleştirilmiştir. Bu, sömürü düzeninden daha üstün olan, kitlelerin özgürlük için canlarını [bile]vermesini teşvik eden İslami bir sistemin umuduydu. Bunları düşünen İslam dünyasının entelektüel liderleri, İslam ekonomi sisteminin hem kapitalizm hem

de komünizmden farklı bir sistem olacağı sonucuna varmıştır. İslam ekonomisi düşüncesi, herkes için adaletin, eşitliğin ve refahın sağlanacağı alternatif bir yöntem bulma sürecinde ortaya çıkmıştır. Mevdudi ve Bakr El-Sadr gibi önemli kişilerin İslam ekonomisi alanındaki ilk yazıları ve diğer daha az kapsamlı birçok çalışma, kapitalizmin ve komünizmin hatalarını söylemiş ve İslami bir sistemin genel taslağını tasvir etmiştir. İslam dünyasının her yerinde bağımsız ekonomik sistem umudu özgürlük mücadelelerinin parçası olmuştur.

Ancak bununla birlikte, İslami sistem hayali koloni sonrası dönemde gerçekleştirilemedi. Aslında, hayatın tüm alanlarındaki kurumsal yapı, sadece küçük değişiklik ve düzenlemelerle neredeyse aynı kalmıştır. Örneğin, Pakistan İslam Cumhuriyeti'nde İslam'a aykırı yasa olmayacağı güvence altına alınmasına rağmen, bu gerçekte vuku bulmayıp sadece bir yazı olarak kalmıştır. Bu sorunun nedenini anlamak kıymetlidir. Kolonileri yönetmek için Avrupalı güçlerin yerli işbirlikçi sınıf oluşturması gerekliydi:

"Şu anda, biz ve yönettiğimiz milyonlar arasında tercüman olabilecek bir sınıf oluşturmak için elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız; kan ve renkte Hintli, ancak üslup, görüş, ahlak ve zekâda İngiliz özelliklerinden oluşan bir insan sınıfı." Lord Macaulay's Minute on Education (Lord Macaulay'ın Eğitim Tutanağı).

Bu sınıflar, Latin Amerika'da 'İşbirlikçi', Afrika'da 'Beyaz Maskeli Siyahi', Asya'da 'Beyaz Maskeli Kahverenkiler' olarak adlandırılmıştır. 'Kokonat Sınıf' kelimesi de ayrıca gündelik dilde, dışarda kahverengi olup içeride beyaz olanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sınıfa eğitim ve [belirli] ayrıcalıklar verilmiş ve bu sınıfın binlerce üyesi sömürücüler adına büyük imparatorlukları yönetmiştir. Sömürgeleştirme bittikten sonra, bu sınıf doğal biçimde boşluğu doldurmuş ve İslam topraklarında ve diğer yerlerde yönetici sınıfı olmuştur. Bu sınıf, sömürgeci efendilerini sevmek ve saygı duymak; kendi atalarına, mirasına ve toplumuna nefret etmek ve saygısız olmak üzere eğitilmiştir. Doğal olarak sömürü geleneğini ve kurumsal yapılarını sürdürmüşlerdir ve vatandaşları yatıştırmak için gereken asgari tavizleri tam da sömürü gelenekleri doğrultusunda yapmışlardır. Bu, bazı isimlerin ve görünüşlerin değiştiğini gösteriyordu fakat hakiki İslamileştirmeye yönelik hiçbir hareket bulunmamaktaydı.

Müslümanlar, Batılılaşmış sınıflardan siyasi kontrolü geri almak için mücadeleler yaparken, kapitalizm ve komünizme alternatif İslami sistem tasvir etme çabaları arka plana itilmiştir. Ancak bununla birlikte, sömürü güçleri, seküler ve Batılı ideallere ordunun ve bürokrasinin bağlılığını sağlamış, bu iki güç kaynağının tamamıyla Kokonat sınıfın ellerinde olmasıyla politik mücadeleler İslam dünyasının hiçbir yerinde başarılı olmamıştır. Pakistan'da Cemaat-i İslami başarısız olduğu gibi Mısır'da Müslüman Kardeşler de mağlup edilmiş ve tüm İslam dünyasındaki benzer cemaatler başarısız olmuştur.

5. İkinci Kuşak İslam İktisatçıları

Bu başarısızlığın idrak edilmesi, modern İslam ekonomisinin doğuşunun -genellikle 1975'te Mekke'de yapılan İlk Uluslararası İslam Ekonomisi kongresi olarak tarihlendirilir- temel unsuruydu. İkinci kuşak düşünürler, radikal değişiklikler için gereken devrimin gerçekleşmeyeceğini fark eden pragmatistlerdi. Hiçbir şey yapmadan memnuniyetsizce -belki de arzu edilmeyen devrimi- beklemek yerine, mevcut sistem içerisinde çalışmayı teklif ettiler. Kapitalizme alternatif bir sistem bulmak yerine amaç, onu yavaş yavaş değiştirmek ve İslam'a uygun hale getirmek oldu. Bu amaca ulaşmak için kapitalist sistem içerisinde çalışmak gerekli hale geldi. Birçok ikinci kuşak İslam iktisatçısı, kapitalist sistem içerisinde batı eğitimi ve diplomaları aldı. Eğitim sürecinde, ekonomi teorisinin doğası hakkında Batının epistemolojik iddialarını benimsediler. İkinci kuşak tarafından üç büyük hata yapıldı:

1. Kapitalizmin ruhunu anlama hatası
2. Kurumları, bu ruhun şekillendirdiğini fark etme hatası
3. Ekonomi teorisindeki varsayımların, fizik bilimindeki varsayımlar gibi aynı geçerliliğe sahip olduğunu zannetme hatası

Batılı ekonomi teorisi, hala sahaya hâkim olan ikinci kuşağın düşüncesini derinden etkilemiştir ve İslam ekonomisi, finansı ve bankacılık alanındaki güncel söylemde kendini göstermektedir. Bu yüzden, modern Batılı ekonomi düşüncesini analiz etmek için bunu anlamak zaruridir. Açıkçası, bu [anlama ve

analiz etme] girişimi birkaç katmanlı olabilir ancak hali hazırda [çalışmanın] amaçları[nı] [ortaya koyabilmek] için gerekli asgari esaslara azaltmalıyız. Anlaşılması gereken temel mesele batı düşüncesinde “Büyük Dönüşüm” ün olduğudur. İncil açısından “*para tüm kötülüklerin kaynağıdır*” ‘dan başlayan sürecin sonunda batı düşünürleri “*parasızlık tüm kötülüklerin kaynağıdır*” düşüncesine inanmaya başladılar (Bernard Shaw). Zenginlik, biriktirme ve istifleme hırsının ahlâki kusurlar olduğu düşünülürdü. Ancak bununla birlikte, büyük dönüşüm- Tanwey 1926’da ayrıntılı olarak anlatılan- ahlâki kusurları ahlaki erdemlere çevirmiştir. Ayrıca Büyük Dönüşüm ’ün bir özeti için Zaman (2010)’a bakabilirsiniz.

5.1 Kapitalizmin Ruhunu

Max Weber (1930) Batılı kapitalist toplumların ruhunu, isabetli bir şekilde zenginlik için zenginliğin peşinde koşma olarak betimlemektedir: Para kazanma ve kazanmayı hayatının nihai amacı haline getirme [hırsı] insanı ele geçirmektedir.” Weber, bunun mantıksız olduğunu, paranın diğer şeyler için bir araç olmasını ve başlı başına bir amaç olmadığını yazar. Her şeye karşın, kapitalizmi yönlendiren bu ruhtur.

Zenginlik peşinde koşmayı ve para biriktirmeyi meşrulaştırdıktan sonra bu arzuları tatmin edecek kurumların ortaya çıkması mümkündür. Bunlar, bankacılığın da içinde bulunduğu modern finansal kurumlardır. Bu eğilimleri teşvik etmenin sıkıntıları, sonrasında unutulmuş olsalar da kapitalizmin ilk dönemlerinde görülmüştür. Örneğin Keynes 1931’de,

“...Servet biriktirmeyi insanın en iğrenç özelliği –akıl hastalığı” olarak ifade etmiştir. Fakat en az yüz yıl boyunca, kendimize ve çevremizdeki insanlara iyi, kötü ve kötü [de] iyiymiş [gibi] davranmalıyız [çünkü burada], kötü faydalı ve iyi [faydalı] değildir. Para hırsı, faizcilik ve ihtiyat bir süre daha tanrımız olması gerekir. [Çünkü] sadece onlar bizi ekonomik ihtiyaçlar tüneline çıkarıp gün ışığına ulaştırabilir.”

Zenginlik sevgisinin iğrenç bir hastalık olduğu açıkça görülmektedir ancak bu aynı zamanda teşvik edilmektedir; çünkü o yeryüzünde cenneti oluşturacak zenginliğin birikmesine yol açacaktır. Ahiret ve Tanrı inancının terk edilmesi, insanı yeryüzünde cenneti aramaya yönlendirdi ve sermaye birikiminin bu amaca ulaştıracak [yegâne] yol olduğu varsayıldı. Bu yüzden, ahlâki endişelere rağmen bu eğilimler teşvik edildi ve yaygınlaştırıldı.

5.2 Kurumların Ruhunu

Bir toplumun kurumları, –tıpkı beden ve ruh ilişkisinde olduğu gibi –o toplumun amaçlarını ve ruhunu yansıtmaktadır. Batı kurumlarının İslamlaştırılması hakkındaki güncel düşüncelerdeki önemli bir zayıflık, bu ilişkiyi fark etme ve anlamadaki zafiyette bulunmaktadır. Bankalar sermaye birikimi ruhunun somut örneğidir. İnsanları, sermaye tasarruf etmeye, biriktirmeye ve arttırmaya teşvik eder. Cömertlikten ve hediyeleşmekten caydırır. Bunlar İslam toplumunda asla bulunmamaktadır. Tersine, aşırı zenginliğin bulunduğu yer, finansal kurumların merkezi olan Vakıflardır. Temel soru, aşırı zenginlik ile ne yapılması gerektiğidir. Kapitalist toplumlarda buna cevap, birikim yapılması ve artırılması olur ve bankalar buna aracılık sağlar. İslam toplumlarında ise, Allah yolunda harcanması olur ve Vakıflar buna aracılık yapar. Tıpkı İslam’da banka olmadığı gibi, kapitalizmde de Vakıf yoktur.

5.3 Bir Bilim Olarak Batı Ekonomisi

Batılı ekonominin son derece önemli bir yönü, aynı objektiflik ve olgusallıkla bir bilim olduğunu iddia etmesidir. Bu iddia yanlıştır fakat bu belirgin değildir. Bilimsel açıdan batının kabiliyetlerinin, teknolojik harikalar adı altında güçlü kanıtları ile büyük hatalar yapabileceğine inanmak zordur. Bu meseleyi ayrıntılı olarak iki makale ile açıkladım; bunlardan biri Zaman (2009, “Batı Sosyal Bilimlerinin Kökenleri (Origins of Western Social Science)”) ve ikincisi Zaman (2013, “Mantıksal Pozitivizm ve İslam Ekonomisi (Logical Positivism and Islamic Economics)”). Temel argümanlar burada kısaca sunulmaktadır. Hristiyanlığın Batı’da reddedilmesi, alternatif bilgi kaynakları aranmasına yol açtı. Bilim, tek geçerli bilgi kaynağı olarak, yeni din kabul edildi ve bilimin bütün insanların problemlerine çözüm sunacağına yaygın biçimde inanıldı (ve inanılıyor). “Sosyal Bilim” terimi, bilimin yöntemlerini insan ve toplum çalışmalarına uygulama gayretinin bir parçası olarak ortaya çıktı. Bu gayret tam bir başarısızlıktı, ancak bu batıda idrak edilmedi. Bu gayretin başarısızlığı, toplumun, ahlakın çökmesinde,

sürekli savaşlarda, tekrarlanan ekonomik krizlerde ve insanlığın artan eşitsizlik ve sefaletinde açığa çıkmıştır. Eğer sosyal bilim insanlığın problemlerine cevap verebilseydi, batıda birçok yıkılmış aile, boşanma, intihar, suç ve diğer mutsuzluk belirtilerini görmezdik. Eğer ekonominin kanunları fizik kanunlarının kesinliğiyle bir olsaydı, tamamen beklenmeyen bir küresel finansal krizle karşılaşır mıydık?

Sosyal bilimin başarısızlığının nedeni basittir. Bilimin yöntemleri insanlara uygulanamaz, çünkü biz iyilik ve kötülük arasında kendi yolumuzu seçmekte özgürüz. Geçmiş, geleceğimizi tahmin edemez. Mevcut sorunlarımızı etkili bir şekilde incelemek için kullanılabilir, zaman ve mekânda değişmeyen hiçbir kanun yoktur. Daha detaylı ve ayrıntılı bir açıklama için, bakınız: Zaman (2015a, "Bilimi Tanrılaştırma ve Yıkıcı Sonuçları (Deification of Science and Its Disastrous Consequences)").

6. İkinci Neslin Üç Hatasının Etkisi

Batılı ekonomi teorisinin iddiası tıpkı fiziğe benzemesidir. Batılı ekonomi; somut, objektif, gerçeğe dayalı, evrensel olarak uygulanabilir ve içerisinde herhangi bir normatif unsur barındırmaz. Batılı ekonomi müfredatından geçen İslam ekonomistleri, bu iddiaları doğal olarak kabul ettiler ve onlara inanmaya başladılar. Batılı ekonomi teorisi esas olarak serveti nasıl artıracığı ile ilgilenir ve onlar bunun tartışmalı bir sosyal hedef olduğu gerçeğini fark edememişlerdir. Zenginliği artırma, yoksulları beslemek için gerekli olan, toplum için nesnel bir gereklilik olarak sunuldu ve İslam iktisatçıları onu İslam düşüncesine uygun olarak görmeye başladı.

İlk kuşak İslam iktisatçıları Batılı iktisatçıların sunduğu birçok fikri kendinden emin bir şekilde reddetti. Örneğin, kıtlık, ekonomi teorisinin temel ilkelerinden biri olarak bilinir. Bu bilim dalı, kıtlık var olduğu için bulunmaktadır, herkes istediği her şeye sahip olabilseydi ekonomiye ihtiyaç duyulmazdı. Birinci nesil iktisatçılar bu fikri reddetti. Allah'ın sınırsız lütfundan bahseden, Kuran'da 60'dan fazla ayet vardır; örneğin, *"Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler."* Bu, kıtlık fikri ile uyumlu görünmüyor. Benzer bir şekilde, insanların yaptığı ya da yapması önerilen bu dünyadaki tüketimlerini en üst düzeye çıkarmaları fikri, dünyadaki tüketim üzerine İslam'ın ilkeleriyle ve İslam'ın ahiret inancıyla uyumlu görünmemektedir. Meselenin, diğer pek çok tartışmalı boyutu bulunmaktadır. Zaman'ın bu konudaki yazıları için: Zaman (2015b, "Islam Versus Economics"), Zaman(2014, "Re-Defining Islamic Economics").

6.1 İslam ve Ekonomiye Bağdaştırmak

İkinci nesil İslam iktisatçılarının çoğu, Batılı ekonomi teorisini, inkar edilemez, matematiksel olarak ispatlanmış yasalarla birlikte, nesnel bir bilim olarak kabul etti. Bu bakış açısı sebebiyle, ekonomi teorisiyle çelişen İslami duruşlarından taviz vermeye ve duruşlarında değişiklik yapmaya mecbur kaldılar. Açıkçası, İslam ve ekonomiye uyumlu hale getirme girişimlerinde azımsanmayacak bir tutku ve şevk vardı. Bunun nedeni, onların [İslam iktisatçılarının] bu süreçte İslam'ı savunmakta olduklarını hissetmeleridir. Eğer birinin, Kur'an'ın yerleşik bilimsel gerçeklerle doğrudan çelişkili olması için, Kur'an'ın, *"dünya evrenin merkezindedir ve güneş onun etrafında döner"* dediğini iddia ettiğini düşünün. Samimi Müslümanlar bunun böyle olmadığını ve Kuran'ın bilimle uyumlu olduğunu göstermeye, İslam'ın tarihe karıştığı ya da yanlış olduğu suçlamasından korumak için çabalandı. Dolayısıyla, ikinci nesil İslam iktisadı, dinin hatalı olduğu ya da akılla çeliştiği suçlamalarına karşı dini savunan, "savunucu" (apologetics) bir biçim haline geldi. Bunu göstermek için birkaç örnek vereceğiz.

Birinci nesil iktisatçılar kıtlığı inkâr ederken, ikinci nesil, kıtlığı, yaşam için gerekli olan temel unsurlardan yoksun milyarlarca aç ve beslenme yetersizliği çeken insanı örnek göstererek apaçık bir vaka olarak görüyordu. Böylece, Allah'ın "sınırsız cömert"liğinden bahseden ayetler yeniden yorumlandı ve İslami öğretilerde kıtlığın varlığını kanıtlamak için başka ayetlere başvuruldu. Ekonomiye, fizik bilimiyle aynı derecede yerleşik/köklü modern bir bilim olarak düşünebilmek için olası tek yol kıtlığı objektif bir gerçeklik olarak kabul etmektir. Diğer yaklaşımlar ancak ekonomi teorisinin yanlış olma ihtimalini düşünmeye hazır olduğumuz takdirde mümkündür. Zaman (2012, "The Normative Foundations of Scarcity"), objektif kıtlık kavramının görünüşte, aslında sözü edilmeden kabul edilmiş ve modern ekonomi teorisinin yapısında gizlenmiş üç farklı normatif ilkedeki nasıl kaynaklandığını göstermektedir. Bunun çözümü, Allah'ın açgözlülüğümüz için değil, ihtiyaçlarımız için bolca ve cömertçe yarattığının

¹ Bakara Suresi, 243. Ayet

farkına varmakta yatar. İktisatçılar istekler ve ihtiyaçlar arasında ayrımı gözetmekte yanılır ve başıboş isteklerin karşılanmasını kendilerine görev bilirler, bu yüzden de mevcut olmayan bir kıtlıktan söz ederler. İslam bu başıboş isteklerin karşılanması konusunda caydırıcıdır. İslam tarafından yasaklanan fakat iktisatçılar tarafından doğal kabul edilen nefsinin ilahlaştırılması, ihtiyaçlar düzeyinde var olmayan bir kıtlığa yol açmıştır.

Benzer şekilde, fayda maksimizasyonunun temel açıklayıcı ilkesi de ikinci nesil İslam iktisatçıları tarafından olduğu gibi kabul edildi. Bazı ayet ve hadisler insanın açgözlülüğünü, servet ve dünya malına düşkünlüğünü izah etmektedir. Bunlar, İslami öğretilerin ve modern ekonominin insanın davranışları ile bağdaştığını göstermek için kullanıldı. Açıkçası, insan davranışlarına yönelik İslami bakış, Homo Economicus' tan (Rasyonel İnsan) çok daha kapsamlıdır. İnsanlar, nefis-i emmareden nefsi levvameye ve nefsi mutmaine kadar farklı nefis mertebelerinde farklı davranmaktadır. Allah-u Teâla, *“Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz”*² diye buyurmaktadır. Burada önerilen davranış fayda maksimizasyonunun tam tersidir, en değer verdiğimiz eşyalarımızdan vazgeçerek faydamızı en aza indirmektir. Ancak ikinci nesil iktisatçılar, tüm uyumsuzlukları görmezden geldi ve iktisadi teorilerin bilimsel durumu hakkındaki yanlış inançlarının uygunluğunu vurguladılar. Böylece, modern İslam ekonomisini tanımlayan popüler formül, İslam ekonomisi= Kapitalizm + Zekat – Faiz olmuştur. Kapitalizm ve İslam ekonomisi arasındaki tek farkın faiz yasağı olduğu varsayılmıştır. İslam ekonomisi, faizsiz bir ekonominin nasıl işleyeceğini inceleyen kapitalist ekonominin sadece bir dalıdır. Bu, ilk nesil için açık olan fakat ikinci neslin kaybettiği kapitalizm ve İslam arasındaki belirgin çelişkileri tamamen yok sayan çok büyük bir yanlış anlaşılmalıdır.

6.2 Batılı Kurumların İslamlaştırılması

Kavramsal düzeyde gerçekleşen uyumlu hale getirme sorununun aynısı, kurumsal düzeyde de vuku buldu. Kapitalistler, kendi sistemlerinin sosyal, ekonomik ve politik olarak mümkün olanın en iyisi olduğunu iddia ettiler. Bu doğrultuda, ikinci nesil İslam iktisatçıları, demokrasi, kapitalizm ve özgürlüğü İslami öğretilerde temellendirdiler. Bilhassa, bankacılık ve finans kapitalist ekonominin merkezinde yer aldığından dolayı, bu kurumların İslami benzerlerini bulmak gerekli hale geldi. Kapitalizmi, İslam'a oldukça benzer olarak değerlendiren bu çaba, ikinci nesli, gerçek İslami öğretilere körleştirdi. Bunu göstermek için birkaç örnek verelim. İlk olarak, piyasalar ve toplum arasındaki çatışmayı anlamak önemlidir. Deneyimler şunu göstermektedir, insanlar, piyasa ve toplum kökten farklı içselleştirilmiş normlara sahiptir. Sosyal normlara başvurduğumuzda, birçoğu, memnuniyetle kan bağısında bulunmaya gönüllü olur, ancak aynı bağışı ücret karşılığı vermeyi reddeder. Annenize, mükemmel bir annelik görevi yaptığını ve şimdi zengin duruma geldiğinizi, annenizin size sağladığı hizmetlerden dolayı ona nakit ödeme yapmak istediğinizi söylemeyi düşünün! Bu örnekler, sosyal ve piyasa norm kategorileri arasındaki güçlü çatışmayı göstermektedir.

6.2.1 Sosyal ve Piyasa Sözleşmelerinin Farklılaşması

İslam, ödünç para ve yatırımlar arasında güçlü bir ayrım yapar. Ödünç para tamamen başkalarına yardım etmek için verilmektedir; bu sosyal bir işlemdir, piyasa işlemi değildir. Ödünç para ilgili söylenen işimizi kolaylaştırması, zaman sağlaması, borçları silmesi ve borçlulara imkânlar sağlaması gibi şeyler onun sosyal boyutunu göstermektedir. Açıkça görüleceği gibi, ödünç para alan kimse, ihtiyacı olduğu için bunu yapar ve dolayısıyla borçlunun durumunun, verdiğinden daha fazlasına sahip olan alacaklıdan daha zayıf olmasıdır. Mikrokredinin İslami biçimi, karşılık beklemeden Allah rızası için sadaka olarak verilen Karz-ı Hasen'dir. Borç hiçbir şekilde finansal bir enstrüman değildir ve ayrıca normal şartlar altında ticarileştirilebilir de değildir. Bununla birlikte, Batılı finansın merkezinde borcun ticarileştirilmesi ve bir piyasa aracı olarak kullanılması söz konusudur. Hudgson (2015), İngiliz Ekonomist Henry Dunning'in vurdumduymazlığını aktarır: *“İnsanlığın kaderini böylesine derinden etkileyen bir buluşu kim yaptı diye sorarsak, dikkatlice değerlendirdikten sonra, borcun satılabilir bir mal olduğunu keşfeden adam [olarak] güvenle cevaplayabiliriz.”*

İşlemlerin arkasındaki ruhu dikkate almamak, müşareke mikro-f finansındaki gibi problemler yaratır. Eğer biri, yoksullara sosyal yardım amacıyla ödünç para sağlıyorsa –aksini ifade eden fetvalara veya Şer'i

² Al-i İmran Suresi 92. ayet

uygunluk metinlerine bakılmaksızın- o kişi bu işlemde kar elde etmeyi düşünmemelidir. İslam'ın ruhu, yoksullara sadece Allah'ın lütfunu bekleyerek yardım etmektir. Müşareke, ticari amaçlı bir yatırım işlemidir. Dolayısıyla piyasa işlemidir ve sosyal bir işlem değildir. İslam dünyasında bu iki tip işlemin ayrı tutulması şarttır.

6.2.2 Bankalar

Bankalar, İslam tarihinde daha önce hiç görülmemiş türden kurumlardır. Problem yine, iki meşru işlemin karıştırılması ile ortaya çıkmaktadır. Emanet kavramı ya da mal varlığını güvende tutmanın kökeni bizzat Peygamberimize (sav) kadar gider ve iyi yapılmıştır. Dar anlamda bankacılık, ya da mevduatın %100'ünü rezervinde tutan, sadece denetleme, transfer ve koruma gibi finansal hizmetleri sunan bir banka, İslami geleneğe tamamen uygun olurdu. Ancak gerçekte yatırımcı olmayan insanlardan küçük bir kar teklif ederek ve ayrıca bunu garantileyerek paralarını alma, daha sonra da bu parayı başkalarına kredi olarak verme fikri İslam geleneğinde bulunmamaktadır. Bu yaklaşımda herkesin malumu olduğu üzere birçok sorun vardır, bunlardan birisi bankaların kısa vadeli borçlanması ve uzun vadeli borç vermesi sonucu oluşan vade uyumsuzluğudur. Bu, kapitalist sistemin bir parçası olarak sayılan düzenli ve tekrar eden finansal krizlere neden olur. Bu problemler, mevduat bankacılığı ve yatırım bankacılığı gibi iki faaliyetin birbirinden ayrılmasıyla engellenebilir. Bu, her iki faaliyet de Peygamberimiz Muhammed (Sav)'ın hayatında belgelenmiş olduğundan, İslam ile tamamen uyumludur. İlginç biçimde, Büyük Buhrandan ve son dönemlerdeki finansal krizlerden sonra, İslami prensipler hakkında bilgisi olmayan birçok seküler iktisatçı istikrarlı bir finansal sistem oluşturmak için tam olarak bu öneriyi gündeme getirdi. Mevduatları koruma ve yatırım bankacılığı olarak iki faaliyetin birbirinden ayrılması gerektiğini öne sürdüler. Zaman (2015c, "Building Genuine Islamic Financial Institutions"), [çalışmasında] modern bankacılık ruhunun İslami değerlerle nasıl çatıştığını ve hakiki İslami finansal kurumlar oluşturmak için kurumların kökten yeniden yapılandırılmasının son derece gerekli olduğunu işaret etmiştir.

6.2.3 Sukuk

Sukuk, ikinci neslin finansal meselelerdeki fikirlerini yansıtan iyi bir örnek sunar. Tahvil, kapitalist sistem içerisinde merkezi öneme sahip, Batılı bilindik bir finansal araçtır. Alıcı sabit bir fiyat öder, örneğin bir tahvil için 1000\$. Gerçekte ise bu alıcının ihraççıya borç vermesidir. İhraççı, belirli bir tarihe kadar bu borca düzenli bir faiz öder, vade tarihi geldiğinde ise anapara geri ödemek zorundadır. Âlimler arasında, tahvilin saf faize dayalı bir araç olduğu ve haram olduğu konusunda ittifak vardır. Birinci nesil mütefekkirler, bu yasaklamanın bir nedeni olduğunu düşünürdü. Eğer tahvil haram ise, o zaman zararlıdır ve tahvilsiz çalışan bir ekonomik sistem inşa etmeliyiz. Tahvillerin kapitalist sistemde nasıl kullanıldığını yakından incelememiz ve İslam hukukunda bu işlevleri yerine getirmenin alternatif yollarını bulmamız gerekir. Başka bir deyişle, kapitalist sistemi İslam hukukuna uygun hale getirmek için dönüştürmeliyiz.

Bununla birlikte, ikinci neslin düşüncesi farklıydı. Tahvil, kapitalist finansmanın vazgeçilmez bir unsuru olduğu için onun iyi bir şey olduğu tartışmasız kabul edildi. Bu nedenle o enstrümanı İslam hukukuna kopyalamak gerekli oldu. Doğrudan kopyalamak imkansızdı, çünkü bu açıkça faizdi. Dolayısıyla, tam olarak tahvil işlevi gören bir şey oluşturmak için karışık, dolaylı yöntemler bulundu fakat bunlar İslam hukukunun biçimsel gerekliliklerini yerine getirmeliydi. Tahvilin gerekip gerekmediğine dair sorular sorulmadı, çünkü kapitalist finansal sistemin en uygun ve verimli olduğu başlangıçta kabul edildi. İkinci nesil, İslam hukukunun içine kapitalist kurumsal yapıları yerleştirmek için boşluklar arıyordu.

6.2.4 Sigorta

Sigorta hakkında da benzer bir hikâye anlatılabilir. İslam âlimleri Batılı sigorta yöntemlerinin meysir (kumar) ve garar içerdiği ve İslam hukuku tarafından yasaklandığı konusunda neredeyse hemfikirdir. Bunun, İslami bir alternatifi, dayanışmayı temel alan kökten farklı bir yöntemle oluşturulabilir. Kökten farklılıkların kurumların ruhunda var olduğuna dikkat edilmelidir. Batılı finansal sigorta anlaşması hasmane bir anlaşmadır. İki taraf birbirinin zıttına olacak şekilde iddiaya girer. Birinin kazancı, diğerinin kaybı olur ve bunun tersi de geçerlidir. Sigorta kapsamında bir olay meydana gelirse, sigortacı hasar

tahminlerini en aza indirmeye çalışırken, sigortalı taraf kayıplarını olabildiğince yüksek göstermeye çalışır.

Buna karşılık, tekaful karşılıklı yarar sağlayan bir işbirliği sözleşmesidir. İnsanlar bir araya gelir ve ihtiyaç duyulduğunda birbirlerine yardım etmeyi kabul eder. Burada ihtiyacı olan kişi, başkalarına yük olmamak için kayıplarını en aza indirmeye çalışacaktır. Yardım etmek isteyenler, gizli kayıpları ortaya çıkarmaya ve talep edilen miktardan daha fazla yardım etmeye çalışacaktır. Tabii ki bu bir idealleştirmedir, ancak idealler gerçeklik üzerinde önemli etkiler yaratır. Dayanışmayı temel alan sigorta şirketlerini uygulamak için çok sayıda yol bulunmakta, bunların bazıları aslında pek çok alanda uygulanmaktadır. Örneğin, geniş ailelerde, topluluklarda ve aile işletmelerinde, insanların ihtiyaç zamanında birbiriyle ilgilenileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerçek dünyada dayanışma modeli olan tekafulü kullanmak mümkündür; gerekli olursa, toplumsal bağların güçlendirilmesidir. Ümmetin içinde sevgi ve kardeşlikle sosyal bağlar kurmak İslami öğretinin temel amaçlarından biridir. Bununla birlikte, mevcut tekaful modellerinin çoğu, İslam hukukunun ruhuna hiç dikkat etmeden, sadece biçimsel gerekliliklerini yerine getirmektedir. [Bu modeller], fiiliyatta, İslam hukukuna aykırı düşmekten kaçınmak için belirli karmaşık düzenlemeler yaparak hasmane Batılı sigorta biçimlerini tekrarlar. Bir kez daha, bu, ikinci neslin, Batılı kurumların yerine açık ve yalın İslami kanunlara uygun olan özgün alternatifler aramaktansa, var olan Batılı kurumları, fıkıh kitapları vasıtasıyla uyumlaştırmanın yollarını bulmak için araştırma yaptıklarını göstermektedir.

7. Üçüncü Dalga

Ekonominin yasalarının fiziğin yasalarına benzediği ve Batılı ekonomi kurumlarının mümkün olanın en iyisi olduğu fikirleri 2007-2008 Küresel Finansal Kriziyle büyük bir darbe almıştır. Fizik kanunları Ay'a roket göndermek ve tutulmaları ve diğer gökbilimsel fenomenleri doğru bir şekilde tahmin etmek için elverişli hassaslığa sahiptir. İktisatçılar, geçtiğimiz yüzyılın en büyük ekonomik krizini bile tahmin edemediler. Daha da kötüsü, kriz ihtimalinden endişe duyan gerçekçi insanlar ağır bassada, önde gelen makroekonomi teorisyenleri kendilerine güvenle herhangi bir krizin gerçekleşmeyeceğini öngörüyorlardı. Örneğin, 2005 yılında, Nobel ödüllü iktisatçı Robert Lucas Amerikan Ekonomik Birliği'ndeki kendi başkanlık dönemine işaret ederek, iktisatçıların en önemli sorunlardan olan durgunluğu önlemeyi başardıklarını ifade etti. Kriz sonrası bir başka Nobel ödüllü iktisatçı Paul Krugman, mesleğin bir bütün olarak, matematiğe aşırı ve sağduyuya az başvurulması nedeniyle yanlış yola gittiğini ileri sürdü. İngiltere Kraliçesi Londra Ekonomi Okulundaki iktisatçılara kimsenin krizi neden tahmin edemediğini sordu. ABD Kongresi, kriz öngörülememesinden ekonominin başarısızlığını soruşturmak için bir komite kurdu. Böylece, kapitalist kurumsal yapıların tekrar tekrar ve ciddi sorunlara eğilimi olduğuna ve milyonlarca kişiye büyük zarar verdiğine dair güçlü bulgular olmasının yanında geleneksel ekonomi teorisinin başarısızlıkları da yaygın bir şekilde kabul edildi.

7.1 Alternatif Bir Ekonomi Teorisi

Ekonomi teorisinin temelde kusurlu olduğu fikriyle başlarsak, İslam'ın ekonomik sistem için esasen farklı bir temel sunduğunu görmek kolay olacaktır. Modern ekonomi bilimi, gerçekliğin objektif bir tanımı olarak iddia edilse de aslında normatif ve kuralcı bir teoridir. İktisat, herkesin başkaları hakkında herhangi bir endişe duymadan yaşam boyu tüketimini maksimize etmek için bencilce davrandıklarını varsayar. Dahası, bu bir bütün olarak toplum için en uygun sonuçları beraberinde getiren rasyonel bir davranış olarak değerlendirilir. Örneğin Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman, işletmelerin sosyal sorumluluk taşıdıkları fikrini şiddetle reddeder ve tek sorumluluğunun sosyal maliyetlerden bağımsız olarak kârları en üst düzeye çıkarmak olduğunu söyler.

Kanıtlar, iktisatçıların insan davranışı tanımlamalarının ampirik olarak doğru olmadığı birçok farklı çalışma alanından toplanmaktadır. İnsanoğlu doğuştan, dayanışmacı ve cömert olmaya eğilimlidir hatta bu yabancı birini kurtarmak için kendi hayatını feda edecek derecede [olabilir]. Rekabet ve açgözlülüğü doğal ve rasyonel olarak tanımlamak, aslında bu davranışları yaratmaktadır ve bu yüzden iktisatçılar diğer disiplinlerdeki sınıf arkadaşlarından daha bencil olmayı öğrenirler. Küresel finansal krize; vasıfsız kişilere konut (mortgage) kredisi veren, müşterilerinin tasarruflarını hayat boyu silip süpüren bir süreçten kar elde eden finans sektörünün açgözlü davranışı neden olmuştur. Bu davranış, karı diğer tüm hususların üzerinde tutan standart MBA öğretileri tarafından sağlanmış ve oluşturulmuştur.

İslami İktisat, ideal bir sosyal organizasyon şekli olarak en iyinin hayatta kalacağı bir ormanı değil, bunun yerine ideal bir dünya için, davranışsal temel olarak cömertlik ve dayanışmayı önermektedir. Kur'an, cömertçe başkaları için harcamaya yönelik teşviklerle doludur. Tıpkı ekonomi teorisinin bencillik ve rekabete dayanan reçetelerinin yarattığı davranışlar gibi, cömertlik ve işbirliği idealleri de kendi davranışlarını yaratır. İslam medeniyetinin bin yıldan fazla süren hâkimiyeti boyunca, nüfusun temel ihtiyaçları toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Eğitim ve sağlık, sadece ödeme gücü olanın ulaşabildiği piyasada satılan mallardan değildi. Dahası toplum, tüm üyeleri için bu ihtiyaçları karşılamak üzere düzenlenmişti. Herkes, modern ekonominin tamamen eşitsizlikçi, milyarca kişinin yoksulluğunun azınlığın lüksüyle birlikte yer aldığı rekabetçi ormanının sonuçlarını görebilir. En zengin elli ailenin, gezegenin zenginliğinin yarısından fazlasına sahip olduğu Kapitalizmle arasında birçok köklü farklılık olan İslam, servetin belirli ellerde dolaşmasını yasaklamıştır. İslam ekonomisinin özü toplumsal sorumluluk idealidir, bir toplum olarak sadece piyasada ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli parayı kazananlardan değil, toplumu oluşturan tüm üyelerin ihtiyaçlarından ortaklaşa sorumludur. Daha pek çok farklılık bulunmaktadır, bunlardan bazıları makalemden ayrıntılı olarak açıklanmıştır: Zaman(2015b, "Islam Versus Economics").

7.2 Alternatif Kurumsal Yapı

Nasıl ki İslami teori kapitalist ekonomi teorisinden kökünden farklı, [o halde] İslami Ekonominin tercih edilen kurumsal yapısı da, kapitalist bir ekonomin kurumsal yapısından kökünden farklı olacaktır. Avrupa'daki büyük dönüşüm sürecinde, paranın nötr olup, paradan para kazanmanın haksız olduğunu savunanlar ile karşı görüştekiler arasında bir mücadele yer aldı. Şu an Avrupa'da baskın olan ikinci görüş bu mücadeleden galip çıktı. Batılı finansal sistemin kökeni, paranın üretken kabul edildiği ve bu yüzden paraya getiri hakkı tanınan faiz anlayışıdır. Bankalar ve diğer finansal kurumlar reel faaliyetlerden uzak durur ve kar sağlamak için sadece finansal faaliyetlerde bulunur. Bunun zıttı olarak İslami kurumlar, reel gelir elde etmek için gerçek hizmet sağlamak zorundadır. Makalemden (2015c, "Building Genuine Islamic Financial Institutions"), İslami bir ekonominin finansal yapısının taslağını sundum. Burada, çok kısa bir açıklama yapmaktayım.

İlk olarak, daha önce de belirtildiği gibi, yatırım yapan kurumlar ile mevduat saklayan kurumları katı bir şekilde ayırmalıyız. Mevduat bankaları, kimseye herhangi bir kredi vermemeli, % 100 rezerve sahip olmalı ve para transferi yapma, hesapları kontrol etme gibi ve para ile bağlantılı diğer standart finansal hizmetleri sunmalıdır. Onların bilançosunda faiz ödemesi olmamalıdır. Çalışmanın kapsamının sınırlılığından [derinlemesine] tartışmıyoruz fakat İslami bir para sistemini sıfır enflasyon ile sürdürmek mümkün olmalıdır. Ancak, bu uygulanabilir değilse bile, mevduatların enflasyona karşı korunacak bir biçimde tutulmasını sağlayabiliriz.

Yatırım bankaları kar sağlamalı, ancak aynı zamanda zarar riskine de katlanmalı. Bu durum *Al Kharaj bil Dhaman* (tazmin sorumluluğu) ilkesine uygundur, bir örneğini görmek için: Ahmad et. al. (2010). Bu, paranın, sadece faaliyet risklerine katılması durumunda kazanç elde etme hakkına sahip olduğu anlamına gelir.

Diğer finansal kuruluşlar, hizmet sağlamaya yönelik olacaktır. Bunun bir örneği, hacca gitmeyi planlayan insanlardan para toplayan ve hacca ilgili hizmetler sunan Tabang Hajji kurumudur. Benzer şekilde, bir ev satın almak için para toplamayı ve tasarruf etmeyi kolaylaştıran inşaat ve araba almayı kolaylaştıran ulaşım birlikleri gibi yapılar olabilir. Bu birlikler sadece para toplamakla kalmayacak, [aynı zamanda] kendi alanları ile ilgili hizmetleri de sağlayacaktır.

Yukarıdakiler, tüketime hitap ettiği için, kapitalist ekonominin temel kurumlarının paralelleri olmasına karşın, İslami ekonominin kilit kurumları vakıflardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların üçte biri vakıf kurumlarına tahsis edilmiştir. Servetin Allah yolunda harcanması üstüne olan İslami öğütler [o dönemde] başkaları için harcama eğilimi oluştururdu. İnsanların cömert olduğu ve başkaları için harcama yaptığı bir toplumda, birinin çok fazla gelir veya tasarrufa ihtiyacı yoktur. Böylelikle kapitalist tüketici odaklı kurumlar daha az para çeker. Aynı zamanda, para ihtiyaç sahiplerine verimli bir şekilde dağıtılır. Geçmişteki İslam toplumlarında paradan yoksun oldukları için ihtiyaç sahibi olan aç, okuma yazma bilmeyen ve hasta insanlar yoktu. Bizim mücadelemiz bugün bu toplumları çoğaltmaktır.

Zaman kısıtından, somut ve İslami bir sistemi nasıl oluşturacağımızın ve uygulayacağımızın detayları ihmal edilmiştir. Bunlar diğer makalelerde tartışılmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, Abu Umar Faruq, Noor Mohammad Osmani, A.K.M. Shahed, and Fazlul Karim. "Shari'ah Maxims and their Implication on Modern Financial Transactions." *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 6, no. 3 (2010): 75- 104.
- Building a Science of Economics for the Real World: Hearing before the Subcommittee on Investigations and Oversight, Committee on Science and Technology, House of Representatives*, 111th Congress, 2 (2010).
- Dabashi, Hamid. *Brown Skin, White Masks*. London: Pluto Press, 2011.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of The Earth*. New York: Grove Press, 1963.
- Friedman, Milton. "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits." In *Corporate Ethics and Corporate Governance*, edited by Walther Ch. Zimmerli, Klaus Richter, Markus Holzinger, 173-8. New York: Springer Berlin Heidelberg, 2007.
- Hodgson, Geoffrey M. "Conceptualizing Capitalism: How the Misuse the Key Concepts Impede Our Understanding of Modern Economies." Books and Ideas, 7 May 2015. <http://www.booksandideas.net/Conceptualizing-Capitalism.html>
- Keynes, John Maynard. *Essays in Persuasion*. New York: W.W. Norton, 1931.
- Krugman, Paul. "How Did Economists Get it so Wrong?" *The New York Times Magazine*, September 2, 2009.
- Macaulay, Thomas Babington, and G.M. Young. Speeches by Lord Macaulay, *With His Minute on Indian Education*. London: Oxford University Press, H. Milford, 1935.
- Pierce, Andrew. "The Queen Asks Why No One Saw the Credit Crunch Coming?" *The Telegraph*, November 5, 2008, The Royal Family.
- Shaw, George Bernard. *The Author's Apology from Mrs. Warren 's Profession*. New York: Brentano's, 1905.
- Tawney, Richard Henry. *Religion and the Rise of Capitalism: A Historical Study*. New York: Harcourt, Brace & Co., 1926.
- Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by T. Parsons. London: Allen, Unwin & Co., 1930.
- Zaman, Asad. "Origins of Western Social Science." *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 5, no. 2 (2009): 9-22.
- "The Rise and Fall of the Market Economy." *Review of Islamic Economics* 14, no. 2 (2010): 123-55.
- "The Normative Foundations of Scarcity." *Real-World Economics Review*, no. 61 (2012): 22-39.
- "Logical Positivist Methodology and Islamic Economics." *International Journal of Economics, Management and Accounting* 21, no. 2 (2013): 1-18.
- "Re-Defining Islamic Economics." In *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions*, edited by Taha Eğri and Necmettin Kizilkaya, 58-76. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- "Deification of Science and Its Disastrous Consequences." *International Journal of Pluralism in Economics Education* 6, no. 2 (2015a): 181-97.
- "Islam Versus Economics." In *Handbook on Islam and Economic Life*, edited by Kabir Hassan and Mervyn Lewis, 45-70. Cheltenham: Edward Elgar Press, 2015b.

-“Building Genuine Islamic Financial Institutions.” *Journal of Islamic Economics Banking and Finance*
11, no. 2 (2015c): 13-32.